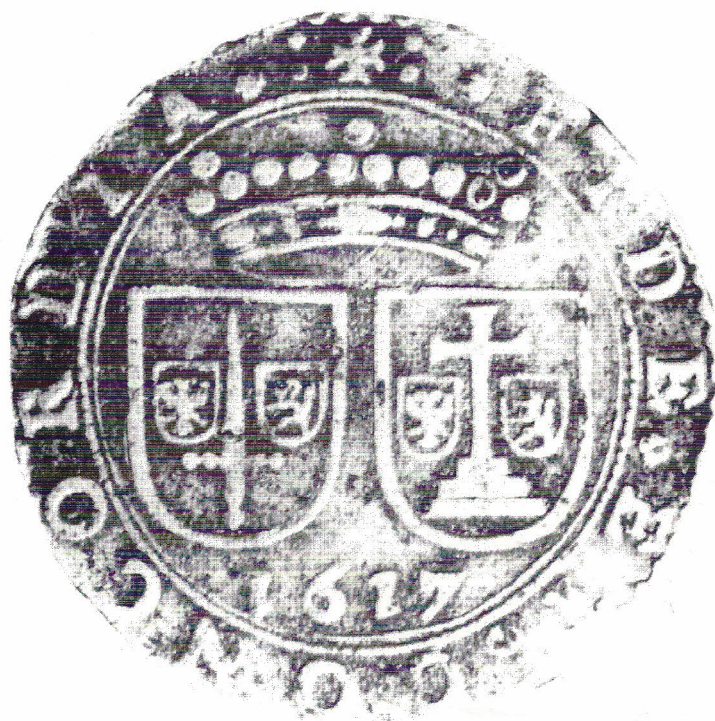

HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging "Het Land van Aalst", met de steun van Vlaamse Gemeenschap, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, Stad Aalst en Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: € 17 - Steunende leden: € 25 - Beschermende leden: € 35

Te storten op rek. 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

Internationale betalingen: IBAN: BE33 3930 3032 7646

BIC:BBRUBEBB

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het "Land van Aalst" in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublonne, + Frits Van Acker, + Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en + Luc De Rijck (1980-1984).

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Lieve De Mecheleer (verslaggever), Luc Geeroms, Michel Igual Pacheco, Wenceslaus Mertens, Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele, Mieke Van Damme (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie en website), Wilfried Vernaeve (bibliografie).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme, Asserendries 118, 9300 Aalst

tel. 053 21 63 30

e-mail: vdmieke@skynet.be

Redactiesecretariaat en toezending kopij:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare

tel. 054 33 73 27

e-mail: dirkvandeperre@skynet.be

E-mail vereniging: hetlandvanaalst@telenet.be

Website: <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Krokusstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade

Kaftontwerp: Bart Maris

Druk: De Riemaecker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke 055 21 14 04

ISSN 0778-7731

*Mijn gezegend oord Onkerzele*¹

**RELIGIEUZE VERSCHIJNINGEN IN BELGIË,
INZONDERHEID IN ONKERZELE, TIJDENS HET
INTERBELLUM
(DEEL 1)**

Marcel COCK

Ter inleiding

Tachtig jaar geleden kent België een plotse hausse van religieuze verschijningen. Het hedendaags onderzoek daarover heeft het in dat verband zelfs over '*Une épidémie mentale contemporaine*'. *Mariaverschijningen in België in de jaren dertig*.²

Reeds vanaf november/december 1921 worden er voor ene Gerard Cardoen uit Wielsbeke (West-Vlaanderen) 'losse' visioenen gerapporteerd.³ Aaneensluitende reeksen verschijningen daarentegen beginnen wel pas eerst in Wallonië. Op 29 november 1932 hebben de kinderen uit de gezinnen Degeimbre en Voisin in Beauraing (Namen)

- 1 Visioenwoorden uit Mariaverschijning aan ziener Jules De Vuyst op 3 juli 1935 in bedevaartoord Bergenkruis te Destelbergen; (Dekenaal Archief Geraardsbergen, *Kerkarchief Onkerzele. Verschijningen* (= DAG., *Onkerzele. Verschijningen*), 21. Deze bijdrage en ook de volgende bijdragen, die hier zullen verschijnen over dit onderwerp, zijn tot stand gekomen dankzij de welwillende hulp bij de inventarisatie van de archieven over de verschijningen: van kanselier en archivaris Z. E. H. L. Collin en G. Van Bockstaele, archiefmedewerker in het Gentse bisdom; van D. De Ron, voorzitter, S. De Clercq, ere-voorzitter, en M. Peerts, lid van de kerkfabriek, in het archief van de Sint-Martinusparochie te Onkerzele. Er is ook verhelderend overleg geweest met dr. T. Van Osselaer (Katholieke Universiteit Leuven en Ruusbroecgenootschap Antwerpen) over de afbakening van het onderwerp van deze bijdagen. Aan hen allen een woord van dank.
- 2 Onder deze titel liep er van oktober 2010 tot september 2013 aan de Leuvense Universiteit een onderzoeksproject onder de verantwoordelijkheid van prof. dr. P. Pasture en met als mandaathouder dr. T. Van Osselaer. Een overzicht van de onderzoeksresultaten omtrent dit onderwerp met uitgebreide literatuuropgave biedt C. MAUNDER, *The Footprints of Religious Enthusiasm. Great Memorials and Faint Vestiges of Belgium's Marian Apparition Mania of the 1930s*, in: *Journal of Religion & Society*, 15 (2013), p. 1-17. T. Van Osselaer geeft voor deze periode ca. 30 Belgische verschijningsoorden en ca. 200 zieners/zieneressen aan (*Sensitive but Sane. Male Visionaries and their Emotional Display in Interwar Belgium* in: *Low Countries Historical review*, 127 (2012), p. 129-131).
- 3 De niet-openbare verschijningen aan Gerard Cardoen lopen over veertien jaar lang tot in november 1935; verslagen van de visioenen in Bisdomarchief Gent, *Verschijningen. Fonds Honoré Vermeire* (= BAG., *Vermeire*), 94-103.

hun eerste visioenen van O.-L.-Vrouw en vervolgens ziet de kleine Mariette Béco in Banneux (Luik) de H. Maagd vanaf 15 januari 1933.⁴

In de zomer van 1933 bereikt de verschijningsgolf Vlaanderen. In het Denderdorp Onkerzele bij Geraardsbergen (Oost-Vlaanderen) treden ditmaal een reeks volwassen zieners en zieners aan.⁵ Zo zou een plaatselijke zieners Leonie Van Den Dijk er vanaf 4 augustus 1933 een aantal verschijningen hebben. Haar visioenencyclus wordt dan op 19 oktober van hetzelfde jaar overgenomen door Berthonia Holtkamp, Martha Molitor en Henri Kempnaers, drie bedevaarders in Onkerzele vanuit het Antwerpse. Ook de Brusselse Marie Fontenoy is vanaf de Allerheiligenmaand in 1933 ter plekke als (mystieke) zieners. De reeks wordt tenslotte afgesloten door Jules De Vuyst uit Herzele, die in bijna dagelijkse visioenen vanaf maart 1935 tot eind 1938 openlijke verschijningen beleeft.

Nog op 25 oktober 1933 krijgt de negenjarige Gustaaf Van Driessche Mariaverschijningen in het gehucht Naastveld te Lokeren. Daarbij aansluitend zien ook Elisabeth Cornelis, Tiny Cool en Maria Van den Plas, drie jonge meisjes, er vanaf de julimaand van het jaar 1934 O.-L.-Vrouw en ze beleven een aantal kruiswegextases.⁶ Intussen echter heeft Omer Eneman in Etikhove (Oost-Vlaanderen) vanaf 9 oktober 1933 ook een drietal weken lang visionaire extases en meldt ziener Omer Van Den Broucke op zijn beurt eind oktober en begin november 1933 gedurende een week zijn visioenen in Olsene (Oost-Vlaanderen).

De visioenen van zieners Marie Fontenoy niet te na gesproken, vertonen de verschijningen in Onkerzele alle moderne vormkenmerken ter zake. Ze zijn vaak aangekondigd en ze zijn openlijk te volgen door de talrijke bedevaarders/omstanders. De zieners en zieners beleven lichamelijk zichtbare extases; de initiële O.-L.-Vrouwvisioenen worden naderhand ook verschijningsvormen van Christus, van het H. Hart, van engelen en meerdere heiligen; er zijn onheilsprofetieën, er zijn gerapporteerde genezingen en gunsten; de begenadigden krijgen in hun visioenen opdracht tot het bouwen van bedevaartheiligdommen met aanverwante constructies en er is een documentaire en minutieuze

4 Daarvoor het literatuuroverzicht bij C. MAUNDER, *The Footprints*, p. 2-7.

5 Naast de hierna aangehaalde belangrijkste zieners en zieners zijn er in elk verschijningssoort ook 'secundaire toevallige' visionairs en visionaires, die buiten beschouwing worden gelaten.

6 De zomerverschijningen in 1934 zorgen in Lokeren voor hoog oplopende rellen tussen bedevaarders en tegenstanders en een daaropvolgend een kerkelijk verbod voor verdere samenkomsten; daarover T. VAN OSSELAER, *Uit de lucht gegrepen? Mariaverschijningen in Lokeren-Naastveld*, in: *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van Het Land van Waas*, 114 (2011), p. 277-302.

verslaggeving van de gebeurtenissen.⁷

De bovennatuurlijke verschijnselen in Onkerzele hebben geen kerkelijke erkenning gekregen. Toch is de nawerking ervan tot op heden blijven bestaan in organisaties van het 'Komiteit voor de zaak Leonie Van Den Dijk'.

Deze vaststellingen maken het verschijningsoord Onkerzele in vergelijking met andere verschijningsoorden tijdens het interbellum in Vlaanderen, in België en zelfs in het buitenland toch bijzonder. In het voorliggend opstel en in de bijdragen die in de volgende jaargang(en) van dit tijdschrift, meer bepaald nog over de zieners/zieners en over de nawerking van de gebeurtenissen in het Onkerzeelse genadeoord zullen verschijnen, zal deze eigenheid worden verduidelijkt.

1. Het verschijningsoord

a. Materiële localisatiefactoren

Het verschijningsoord ligt op de noord-oostelijke flank van de Oudenberg (Geraardsbergen), samengesteld uit de geologische Formaties van Diest (ijzerzandsteen), Tielt (kleilig zand) en Kortrijk (klei), lagen van het Eoceen (54,8 tot 33, 8 miljoen jaar). Ter hoogte van het verschijningsoord (ca. 40 m boven zeeniveau) dagzoomt het geologische Lid van Aalbeke, een 3 à 8 m dikke zware kleilaag. Het insijpelende regenwater, doorheen het kleilig zand van de Formatie van Tielt, vormt er op de ondoorlatende kleilaag van het Lid van Aalbeke een aantal bronnen, een welgekomen geologisch element voor een verschijningsoord.⁸

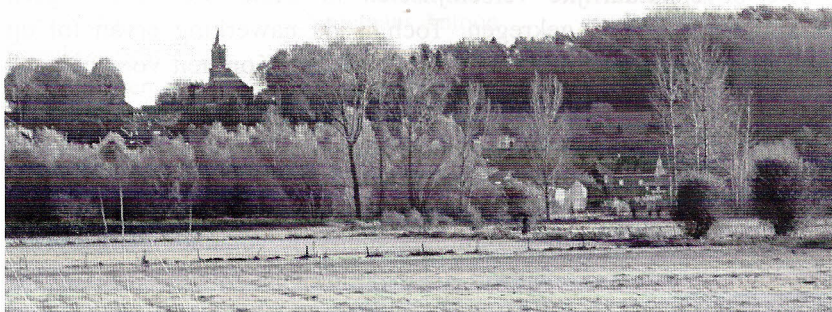
De Sint-Martinuskerk in Onkerzele met annex het kerkhof, een O.-L.-Vrouw van Lourdeskapel en grot op de hoek van de Onkerzelestraat en de Kampstraat vormen er het decor van de verschijningen.

De neogotische kerk, gebouwd van 1845 tot 1847, met het koor naar het noorden georiënteerd, vervangt een ouder kerkgebouw, eertijds naar het oosten gericht, en waarvan de inkomsten al in 1149 door de Kamerijkse bisschop Nicolaas I aan de toenmalige Geraardsbergse Sint-Pietersabdij geschonken zijn.⁹

7 Deze moderniteiten vooral sedert de verschijningen aan Bernadette Soubirous in Lourdes (1858); hierover o.m. M. ALBERT LIORCA, *Les apparitions et leur histoire*, in: *Archives de sciences sociales des religions*, 116, (2001), p. 53-65, waar de auteur de moderniteit van de verschijningen in Lourdes en Ezkioga (Spanje, zomer 1931) aangeeft in bespreking van publicaties van S. BARNAY, *Le ciel sur la terre*, Parijs, 1999, R. HARRIS, *Lourdes* [...], Parijs, 2001 en W. CHRISTIAN, *Visionaries* [...], Berkeley, 1999.

8 De geologische gegevens naar G. DE GEYTER (red.), *Toelichtingen bij de geologische kaart van België. Vlaams Gewest. Kaartblad 30 Geraardsbergen*, Brussel, 1999, p. 16-19. Met dank aan J. Patemoster voor de gewaardeerde inlichtingen.

9 De schenking in Rijksarchief Gent (= RAG.), *Sint-Adriaansabdij*, 9; originele oorkonde zonder zegel.

Het verschijningsoord van Onkerzele

Het verschijningsoord op de naar het noordoosten aflopende steile helling van de Oudenberg met de torenspits van de Sint-Martinuskerk als bakens voor bedevaarders, die vanuit Schendelbeke langs een voetweg door de weiden komen. Gezicht naar het zuidwesten vanaf de Denderbrug in Schendelbeke. (Foto M. Cock, herfst 2014)

Bij een ommegang door het dorp staat er vanaf de kerk nog een van de zeven kapellen, waar sinds 1639 de devotie van O.-L.-Vrouw van VII Weeën in ere wordt gehouden.¹⁰ Pastoor Désiré Van Huffel laat in mei 1877 op de hoek van de huidige Onkerzelestraat en de Kampstraat het hoger liggende kerkhof afgraven om er een grot ter ere van O.-L.-Vrouw van Lourdes te bouwen. Drie jaar later wordt er een kapel gebouwd achter de grot, die bedevaarders via trappen langs de grot kunnen bereiken. Het kleine heiligdom wordt op 24 mei 1880 door deken Lodewijk D'Hooghe van Geraardsbergen ingewijd en bisschop Hendrik Bracq laat er een jaarlijkse misviering toe.¹¹ Bij de grot en de kapel staan in de jaren dertig een haag en enkele bomen opgeschoten.¹²

In Onkerzele zijn dus al in laatste kwart van de 19de eeuw voldoende materiële elementen aanwezig, die een verschijningsoord in de regel kan/

10 Kopies van de stichtingsbulle van de broederschap van O.-L.-Vrouw van VII Weeën (pauz Innocentius X, 19 december 1647) en van de approbatie der broederschap door de Mechelse aartsbisschop Jacob Boonen (15 augustus 1648), met korte historiek van de devotie tot 1936 in Bisdomarchief Gent, *Archief der verschijningen* (= BAG., *Verschijningen*), 143 en DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 344.

11 Een afvaardiging van Onkerzele is al in mei 1875 aanwezig bij de eerste steenlegging van de bedevaartkerk in Oostakker; hiervoor de aantekeningen van de pastoor in het *Liber memorialis*, ongepagineerd; Dekenaar Archief Geraardsbergen, *Kerkarchief Onkerzele. Sint-Martinusparochie* (= DAG., *Onkerzele. Sint-Martinus*), 243.

12 Verschijningsbomen en dito hagen zijn een klassiek structurelement in verschijningsoorden; daarover T. VAN OSSELAER, *Op eigen houtje. De omgang met verschijningsbomen, boomreliëken en andere 'wondere' bomen*, in: *Tijd-Schrift*, 4 (2014), p.7-17, met vermelding en foto van de Onkerzeelse verschijningpopulier (p.11).

moet bevatten. Het enige minpunt voor de site blijkt de bereikbaarheid. Kerk, grot en kapel zijn voor zieners/zieneressen en bedevaarders van verre alleen te bereiken via een treinverbinding langs de stations van Geraardsbergen (4,5 km), Idegem (3,5 km) of Schendelbeke (2,5 km). Daarbij komt nog bij dat de tocht uit Schendelbeke vanaf de Denderbrug aldaar over een voetweg (1,5 km) door de vaak drassige weiden loopt. Bussen en auto's met bedevaarders kunnen er in principe alleen door het centrum van Geraardsbergen terechtkomen.

Hoe dan ook, dit alles belet niet dat er op topdagen duizenden belangstellenden de gebeurtenissen in Onkerzele meemaken.

Dit is een illustrerend sfeerbeeld van de literaire verslaggever Louis Wilmet op de topbedevaartdag van 28 december 1933:

Onkerzele a connu l'affluence des grandes foules le 28 décembre 1933; on pouvait s'y croire aux plus beaux jours de BEAURAING, des autocars et de autos en nombre considérable, de même que des velocipédistes et des piétons, les pèlerins semblent venir surtout des régions flamandes de tous les villages et de toutes les villes du nord du pays et même de la Hollande.

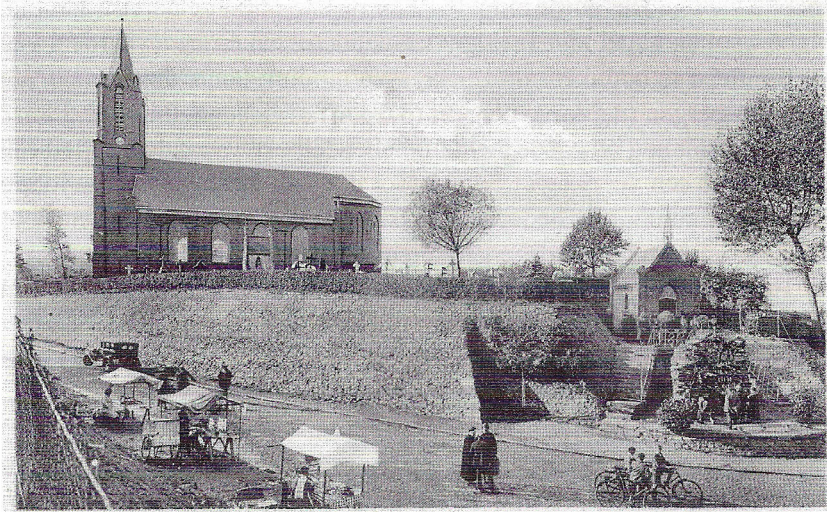
Les cyclistes forment de véritables processions pédalant dans la boue des accotements; aux carrefours se produisent des embouteillages de voitures; et notre auto devra s'arrêter à l'extrémité du village devant une obstruction infranchissable de véhicules de toutes sortes.

Devant la grotte, c'est une marée humaine immense prolongée jusque dans la Kampstraat d'un côté, au loin sur la chaussée qui descend vers l'école, et qui monte vers l'église, foule pressée en masses compactes [...].

Au pied du talus, au sommet duquel je me trouve, se jouent des scènes du plus haut comique; des hommes, des femmes, la plus part en belles toilettes, essaient de monter de la chaussée jusqu'au sommet du remblai pour mieux voir ce qui se passe vis-à-vis à la chapelle; mais la terre, glaiseuse et boueuse, glisse et cède sous leurs pieds [...] tandis que leurs petites valises à provisions de bouche s'ouvraient, répandant sur le sol boueux les victuailles désormais inmangeables [...].

Si je juge d'après les jours où l'on évaluait la foule à 8 ou 10, ou 12 mille personnes, je pens que la foule du 28 comportait de 30 à 40 mille personnes à Onkerzele [...].¹³

13 Verslag met een toch wel overdreven telling van de aanwezigen door Louis Wilmet in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 54; krantenknipsels hebben het bv. over 15.000 aanwezigen (BAG., *Verschijningen*, 89).

Het verschijningsoord van Onkerzele (zomer 1934)

De Sint-Martinuskerk (1847) en, op de hoek van de Onkerzelestraat (links) en Kampstraat (rechts), de grot (1877) en de kapel van O.-L.-Vrouw van Lourdes (1880). Gezicht naar het westen. Prentkaart uit een reeks van tien kaarten Uitgever Leonie van Dyck. (BAG., Vermeire, 149)

b. Immateriële localisatiefactoren

Ook voor het verklaren van de verschijningen in Onkerzele en hun 'succes' kunnen algemene sociaal-economische en politieke redenen, die voor visioenen in andere oorden worden aangehaald, gelden.

Vooreerst wijzen studies ter zake in de regel op de internationaal economische wereldcrisis en de groeiende politieke instabiliteit in o.m. Duitsland en Spanje vanaf 1930. In België laat de crisis zich vooral in 1932 voelen.¹⁴

Voor de Belgische context speelt daarbij langs katholieke zijde mee het groeiend ongenoegen over reacties van socialisten (november 1931) en liberalen (juni 1932) tegen het toekennen van subsidies aan vrije scholen. De Belgische bisschoppen reageren met een oproep om voor

14 Meer bepaald voor de Belgische situatie o.m. T. VAN OSSELAER, *Sensitive but Sane*, p. 129 en C. MAUNDER, *The Footprints*, p. 2. M. ALBERT LIORCA (*Les apparitions*, p. 61-62) ontleedt bv. ook in die zin het waarom van de verschijningen te Ezkioga, Spaans Baskenland in 1931.

katholieke lijsten te stemmen (oktober 1932).¹⁵ Op hun beurt benaderen zieners/zieners in hun extases de negatieve spiraal, vermanend en positief troostend voor de aanwezigen.

Concreet voor Onkerzele betekent dit alles het volgende: de socialistische partij krijgt bij de verkiezingen in 1921 te Onkerzele tot de verkiezingen in 1928 de volstrekte meerderheid, maar op 9 oktober 1932 behaalt de katholieke partij de meerderheid en wordt Petrus Peerts burgemeester.¹⁶

Verder is een positieve voedingsbodem voor de verschijningen en hun bijval ongetwijfeld de vaststelling dat er vóór Wereldoorlog II in het bisdom Gent een 'intens sacramenteel leven' bloeit en een sterk devotieleven op gang is gekomen. In Oostakker wordt er vanaf 1875 een Vlaams Lourdes uitgebouwd, waar in 1905 al 120.000 bedevaarders toestromen. Nationaal komen de (eerst mannelijke) H. Hartbonden vanaf 1922 onder impuls van de jezuïeten tot grote bloei.¹⁷

In de dekenij Geraardsbergen zelf worden er vanaf het einde van de jaren twintig mannelijke H. Hartbonden opgericht en bloeien er groepen van Eucharistische Kruistochters¹⁸. Vanaf mei 1933 start via de Geraardsbergse Bond van het H. Hart de voorbereiding van een 'Mannenbetoging' ter ere van Christus Koning met toewijding van de dekenij aan het H. Hart in de aanwezigheid van mrg. Honoré Coppieters (13 en 15 augustus 1933).¹⁹

Aan de parochie Onkerzele zelf gaat het merendeel van dit pastoraal gebeuren evenwel voorbij. De parochie heeft geen Kruistochtersbeweging en kent al evenmin een H. Hartbond. Sinds pastoor Désiré Van Huffel de grot voor O.-L.-Vrouw van Lourdes op de

15 De politieke situatie in België volgens T. LUYKX, *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot heden*, Brussel, 1973, p. 334 e.v. Pastoor A. Vander Maeren vermeldt een afnemen van acties van socialistische jeugd in Onkerzele door de visioenen van L. Van Den Dijk en B. Holtkamp vanaf 1933; brief van de pastoor aan mgr. H. Coppieters op 13 april 1936 in BAG., *Verschijningen*, 216. Wed. J. Coussement meldt op 24 januari 1935 in Roeselare een betoging van 'sossen en communisten'; brief aan H. Vermeire op 25 januari in BAG., *Vermeire*, 96.

16 Daarover A. RUIZ, *Geraardsbergen op de drempel van de 20ste eeuw. De opkomst van het socialisme*, s.l., 1976, p. 186). Bij de verkiezingen van 16 oktober 1938 behalen de katholieken in Onkerzele 7, de socialisten 2 en de mistevredene partij 0 zetels; de verkiezingsuitslagen in DAG., *Onkerzele. Sint-Martinus*, 243.

17 Over dit succesvol Roomse leven in het bisdom J. ART, *De gelovigen en het parochiale leven. Aspecten van de religieuze praktijk*, in: M. CLOET, L. COLLIN, R. BOUDENS, *Het bisdom Gent (1559-1991)*, Gent, 1991, p. 413-435.

18 Op 10 juli 1927 is er in Geraardsbergen een 'Vlaggefeest der H. Kindsheid' voor de dekenij met deelneming van de scholen, ook van Onkerzele, der dekenij. Zeker sinds 1928 is er ook een jaarlijks 'Eucharistisch Kruistochterfeest', afwisselend in de parochies georganiseerd met deelneming van E.-K.-groepen uit de overige parochies; dit alles volgens flyers van de manifestaties (Dekenaar Archief Geraardsbergen, *Kerkarchief Schendelbeke. Sint-Amandusparochie* (= DAG., *Schendelbeke. Sint-Amandus*), ongenummerd, inventaris door ons in voorbereiding.

19 Met dank aan D. Surdiacourt, die ons op deze gebeurtenis opmerkzaam maakte en een artikel erover in voorbereiding heeft. Een flyer van de feestelijkheden in DAG., *Schendelbeke. Sint-Amandus*, ongenummerd.

uithoek van het kerkhof heeft laten bouwen, is ook de aloude devotie van O.-L.-Vrouw van VII Weeën gaan tanen. Pastoor Aimé Vander Maeren, tijdens wiens pastoraat de verschijningen op 4 augustus 1933 beginnen, schrijft in 1936 aan de Gentse bisschop mgr. Honoré Coppieters dat er toch nog steeds een groep parochianen de devotie met de ommekeer in ere houdt.²⁰

Ook van de 19de-eeuwse broedersschappen in de parochie gaat er tijdens het interbellum nog maar weinig katholiek elan uit; de ledenlijst van de Mariacongregatie stopt in 1926. En de inbreng van de basisschool der zusters van de Visitatie (Sint-Amandsberg), in september 1879 door pastoor Van Huffel naar de parochie gevraagd om ‘eene katholieke School [te openen] tot behoudenis van het geloof’, blijft beperkt tot haar katholieke onderwijsopdracht.²¹

Hoe dan ook, er zijn dus voldoende materiële en immateriële lokalisatiefactoren voor verschijningen in Onkerzele aanwezig. Als verschijningsoord heeft de plek in vergelijking met de bron van Banneux, de verschijningsbomen en kapelletjes in Etikhove, Lokeren-Naastveld en Olsene zelfs een gunstiger rapport.

2. Verslaggevers van de verschijningen en hun netwerken²²

Het verloop van de gebeurtenissen in Onkerzele is minutieus opgetekend en bewaard gebleven. Daarbij hebben Honoré Vermeire in het Oudenaardse, Jan Boon in het Brusselse, en Gustaaf Schellinck in Aalst, drie ‘hoofdverslaggevers’, elk rondom zich een eigen weliswaar

20 Brief van de pastoor aan mgr. H. Coppieters (11 november 1936) *Beatae Mariae Virginis Dolentis in Onkerzele devotionis origo et quomodo res se actualiter habent*; BAG., *Verschijningen*, 143. Over deze devotie met politieke doelstelling om het volk te laten delen in het leven van de landsheer sinds Filips de Schone (1519) S. SPEAKMAN SUTCH; A.-L. VAN BRUAENE, *La dévotion des Sept Douleurs de la Vierge Marie aux Pays-Bas: propagande princière et sensibilité urbaine*, in: M. COUMERT, M.-C. ISAIA, K. KRÖNERT & S. SHIMAHARA (dir.), *Rerum gestarum scriptor. Histoire et historiographie au Moyen-Age. Mélanges Michel Sot*, Parijs, 2012, p. 45-57. De broederschap bestaat nog heden ten dage.

21 Overzicht van de broedersschappen in DAG., *Onkerzele. Sint-Martinus*, 344-357; de stichting van de kloosterschool in DAG., *Onkerzele. Sint-Martinus*, 243.

22 Het overzicht van de verschijningen blijft beperkt tot de belangrijkste ziener/zieneressen in Onkerzele: Jules De Vuyst, Marie Fontenoy, Berthonia Holtkamp, Henri Kempenaers, Martha Molitor en Leonie Van Den Dijck. Hun profiel en de inhoud van hun visioenen zal in een volgende bijdrage volgen onder 3. *De ziener/zieneressen en hun verschijningen*.

ongelijk netwerk van medestanders uitgebouwd.²³

Een netwerk van verslaggevers in Oudenaarde, met uitbreiding naar West-Vlaanderen en Antwerpen

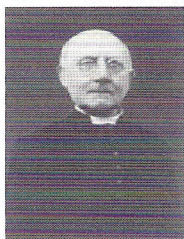
Aimé Vander Maeren (° Ressegem 23 juli 1877) is op 1 september 1929 tot pastoor aangesteld in Onkerzele. Uit zijn talrijke brieven in het verschijningsarchief blijkt dat hij het Frans, het Nederlands en het Latijn beheerst.

Zijn pastoraal verandert grondig vanaf de melding van de 1ste verschijning in Onkerzele op 4 augustus 1933. Tot zijn benoeming als pastoor van Oudegem op 18 oktober 1938 wordt hij vijf jaar lang geconfronteerd met de bijna dagelijkse overrompeling van zijn parochiekerk, grot en kapel door zieners/zienersessen, bedevaarders en nieuwsgierigen. Hij moet voorgaan bij de sterk in aantal toegenomen religieuze diensten; hij moet tevens een uitgebreide correspondentie met de kerkelijke overheid, met de inrichters van bedevaarten, met de vraagstellers om allerlei info en met de voor- en tegenstanders van de verschijningen opvolgen.

Dit alles heeft ongetwijfeld meegebracht dat zijn rapporten over de visioenen slechts beperkt zijn gebleven tot enkele losse aantekeningen over de verschijningencyclus van Leonie Van Den Dijck, de eerste zieners in Onkerzele. Op onooglijke halve blaadjes van een schoolschrift noteert hij de visioenwoorden aan Van Den Dijck vanaf de eerste verschijning op 4 augustus tot de vijfentwintigste verschijning op 23 september 1933. Hij maakt de aantekeningen duidelijk voor Alfred Magain, die ze zal verwerken in zijn publicatie *Onze-Lieve-Vrouw bij de Vlamingen*.²⁴

- 23 Het archief van de verschijningen is kortelings ontsloten. Voor de stukken in het archief van de Sint-Martinusparochie van Onkerzele: M. COCK, *Dekenaar Archief Geraardsbergen, Kerkarchief Onkerzele. Inventaris van het archief der Verschijningen*, Onkerzele, 2013; voor de stukken in het archief van het bisdom Gent: M. COCK, *Bisdomarchief Gent. Inventaris van het archief der Verschijningen*, Gent, 2014 en M. COCK, *Bisdomarchief Gent. Inventaris van het archief der Verschijningen. Fonds Honoré Vermeire*, Gent, 2014. De stukken in het archief van het aartsbisdom Mechelen zijn al eerder gerangschikt onder *Processus circa assertas apparitiones et revelationes BMV in Belgio*. In deze paragraaf worden alleen verslaggevers besproken, die meerdere verschijningen hebben meegedeeld. Krantenartikels uit de toenmalige Belgische pers (o.m. uit *Le Soir*, *La Libre Belgique*, *Le Peuple*, *De Vooruit*, *De Standaard*, *Het Laatste Nieuws*, *De Gazet van Antwerpen* en *het Volk*) zijn in dit overzicht niet opgenomen.
- 24 De notities in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 86. Over A. Magain onmiddellijk hierna.

Wanneer de verslaggeving in Onkerzele vanaf oktober 1933 professioneel georganiseerd wordt met telkens weer ingelaste ondervragingen na de visioenen van Berthonia Holtkamp, Henri Kempenaers en Martha Molitor, de zieners uit het Antwerpse, neemt de pastoor blijkbaar ter controle eigen kladnotities in potlood.²⁵ Op geen enkel ogenblik heeft de pastoor echter de bedoeling gehad om door zijn aantekeningen de historische dimensie van de gebeurtenissen vast te leggen.

Hoog prijst mijne ziel de Heer, en mijn geest jubelt
in God, mijn Verlosser ! (Magn)

**TOT DIERBAAR AANDENKEN VAN
weleerwaarde Heer Aimé VAN DER MAEREN**

PASTOOR VAN OUDEGEM

geboren te Ressegem, de 23 Juli 1877 en godvruchtig
overleden te Oudegem, de 28 April 1953, versterkt
door de H.H. Sacramenten.

Priester gewijd te Gent	19 December 1903
Achtereenvolgens onderpastoor te Aspelare, Zeven- eeken, Laarne, Moorsel, Petegem-Deinze	
Pastoor te Onkerzele	September 1929
Pastoor te Oudegem	18 October 1938

Pastoor Aimé Vander Maeren: foto met tekst uit gedachtenisprentje

Aimé Vander Maeren werd op 52-jarige leeftijd tot pastoor van Onkerzele aangesteld op 1 september 1929. Hij bleef er negen jaar pastoor en maakte er de periode van de verschijningen mee. Zeker zeventien volwassenen en twee kinderen beweerden er tijdens zijn pastoraat verschijningen te hebben gezien in de kerk, bij de bedevaartgrot en bij de bedevaartkapel. Op 18 oktober 1938 werd hij pastoor van Oudegem, waar hij stierf op 28 april 1953. (Bisdomeerf Gent)

25 De kladnotities gevoegd bij de netnotities van Jan Boon in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 44 e.v.; afzonderlijke kladnotities ook in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 80.

Pastoor Vander Maeren heeft een broer-advokaat in Oudenaarde.²⁶ Tot de kennissenkring van advokaat Vander Maeren behoren de Oudenaardse verslaggevers **Alfred Magain** en **Honoré Vermeire**.

Alfred Magain is een *agent du trésor*, een hoger opgeleide Franstalige fiscaal ambtenaar, die ook wel het Nederlands beheerst, en gehuwd is met Martha Tilquin.²⁷

Magain en zijn familie zijn al op zondag 10 september 1933 in Onkerzele aanwezig. Hij speelt bij de visioenen vaak een actieve rol door verklaringen van de zieners voor de bedevaarders ter plekke in het Frans te vertalen of door aanwezig te zijn bij hun ondervragingen.²⁸

Voor het weekblad *Gazet van Audenaerde* schrijft Magain aanvankelijk bijdragen over de verschijningen aan Leonie Van Den Dijck.²⁹ Nadien vat hij echter het plan op om over de gebeurtenissen in Onkerzele een brochure te schrijven, waarvoor pastoor Vander Maeren hem een kort overzicht van de visioenen aan Van Den Dijck (4 augustus tot 23 september 1933) bezorgt.³⁰ De daaropvolgende verschijningen tot 19 oktober 1933 heeft Magain blijkbaar zelf bijgewoond en notities erover genomen. Hij schrijft al op 16 oktober aan de pastoor, met wie hij financiële afspraken over de verkoop heeft gemaakt, dat de publicatie *Onze-Lieve-Vrouw bij de Vlamingen* kortelings bij de uitgeverij Rex in Leuven zal verschijnen.³¹ Hij bekomt dat de uitgave vanuit Oudenaarde gefinancierd wordt door **Bernadette Van de Walle**, een fervente aanhangster van de devotie van het Heilig Aanschijn en een regelmatige bedevaardster in Onkerzele, die er ook al de bouw van de in de visioenen gevraagde bedevaartkapel sponsort.³²

26 De voornaam van de broer-advokaat (Hector of Louis) is ons niet bekend. H. Vermeire meldt dat 'den Avocat Van Der Maere [...] eene brief van zijn broeder de Pastoor van Onkerzele' aan hem brengt om op 19 oktober 1934 niet naar Onkerzele op bedevaart te komen; BAG., *Vermeire*, 65.

27 Zijn naamkaartje bij DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 91.

28 Zo bv. op 14 oktober 1933 voor verklaringen van het visioen van L. Van Den Dijck en anderen en op 18 december 1933 bij de ondervragingen; BAG., *Verschijningen*, 87 en DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 52. De aanwezigheid van A. Magain in een eenmalig verslag van Armand Martin (Oudergem) in BAG., *Verschijningen*, 87.

29 Exemplaren van de *Gazet* (30 sept., 14, 21 en 28 okt. 1933) o.m. in BAG., *Verschijningen*, 89 en DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 111.2.

30 De notities in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 86; zie ook *supra*, noot 24.

31 DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 15. De pastoor krijgt 40% korting op de brochures en 10% van de verkoop zal voorbehouden worden voor de bouw van de door de verschijningen gevraagde kapel. Over de samenhang tussen de Katholieke Actie en de uitgeverij Rex, een geesteskind van de latere Rexistenleider Léon Degrelle, ook T. VAN OSSELAER, *Christianizing Masculinity? Catholic Action and Men in Interwar Belgium*, in: *Gender & History*, 21 (2009), p. 383.

32 Over B. Van de Walle o.m. brief van A. Magain aan pastoor A. Vander Maeren op 9 jan. 1934; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 56.

De uitgave brengt voor Magain alleen maar narigheid mee. De kerkelijke overheid stelt zich terughoudend op tegenover de verschijningen en vruchteloos probeert hij van mgr. Honoré Coppieters en aartsbisschop Jozef Van Roey een *imprimatur* voor zijn publicatie te verkrijgen.³³ Bovendien verliest hij een proces wegens laster in zijn brochure aan Frans De Spiegeleer, de echtgenoot van Leonie Van Den Dijck, van wie de zieneres gescheiden leeft.³⁴

Na de verslaggeving over de visioenenreeks van Leonie Van Den Dijck tekent Magain vanaf 21 november 1933 ook stipt een aantal verschijningen op van Berthonia Holtkamp, Henri Kempenaers en Martha Molitor. Een incident op Lichtmisavond 1934 in Oudenaarde tussen Holtkamp en Bernadette Van de Walle, waar de zieneres de nacht doorbrengt, maakt aan die verslaggeving abrupt een einde. Magain weigert nog verslagen aan Holtkamp door te sturen en de affaire ligt zelfs aan de basis van Magains latere twijfel aan de echtheid van haar visioenen.³⁵ Toch blijft Magain ook nadien met Onkerzele begaan. In de zomer van 1934 stuurt hij nog notities over de verschijningen, die hij thuis bij het opruimen van zijn 'paperasses' heeft gevonden, aan pastoor Vander Maeren en informeert hij meteen naar het nieuws over een nieuwe verschijning aan Leonie Van Den Dijck.³⁶

Toch heeft Magain volgens eigen zeggen met zijn brochure en verslaggeving de zaak van de h. Maagd willen dienen in zijn verdediging van de zieners/zienersessen.³⁷

Tot de kennissenkring van Alfred Magain en Bernadette Van de Walle in Oudenaarde behoort ook **Honoré Vermeire**. Met zijn echtgenote houdt hij in de Burgstraat, rechtover het begijnhof in de stad, een winkel van koorden en touwen open.³⁸

33 De briefwisseling erover in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 266.2.

34 Het deurwaardersexploot en de afloop van het geding in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 266.4.

35 B. Holtkamp was op die 2de februari vanuit Onkerzele met A. Magain meegeërsd naar Oudenaarde en zou bij B. Van de Walle overnachten; over het incident DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 198 e.v. en ook BAG., *Vermeire*, 83-87. B. Holtkamp wou al eind januari 1934 in Oudenaarde zijn voor de geboorte van Pierre, het zoontje van A. Magain en M. Tilquin (23 jan.); BAG., *Vermeire*, 127. Klacht van B. Holtkamp (14 maart 1934) aan H. Vermeire over het achterhouden door A. Magain van de verslagen van 19 oktober 1933 tot 9 maart 1934 in BAG., *Vermeire*, 85.

36 DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 91; het betreft hier de verschijning van 5 juni 1934.

37 Brief aan pastoor A. Vander Maeren 5 februari 1934; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 202.

38 Meerdere archiefstukken uit het *Fonds Honoré Vermeire* zijn opgetekend op (klad) papier met als Franstalig briefhoofd *Cordes, Cables & Ficelles en tous Genres [...]* H. VERMEIRE - DE MARICHAL Rue du Bourg, 12, Audenaarde.

Vanaf 19 oktober 1933, de dag waarop Berthonia Holtkamp, Henri Kempnaers en Martha Molitor voor de eerste maal hun verschijningen zien in Onkerzele, tot op 30 maart 1934 heeft Vermeire er foto's genomen en eenentwintig gedetailleerde verslagen opgesteld, zowel van de verschijningen zelf als van de daarop volgende ondervragingen van de begenadigden. Zijn kladnotities van ter plekke in potlood, in niet foutloos Nederlands, laat hij in een correcte versie uittypen.³⁹

Wanneer er in de maand februari 1934 ernstige twijfel bij de waarnemers ontstaat over de geloofwaardigheid van Martha Molitor en haar extases, stelt Vermeire een tweede versie op van zijn verslagen, waarin hij ditmaal de visioenen van de zieneres uit Edegem schrapt.⁴⁰

Berthonia Holtkamp en Henri Kempnaers daarentegen blijven zijn volste vertrouwen genieten, zelfs na het hoger vermelde incident van Holtkamp met Bernadette Van de Walle op die bewuste avond van 2 februari 1934. Wanneer Holtkamp zich na haar visioencyclus in Onkerzele (Goede Vrijdag 30 maart 1934) volop aan een kloosterstichting wil wijden met de steun van ex-seminarist Gabriël Quatannens en haar volgelingen Constance Bogaert, neemt Vermeire in het voorjaar van 1936 het drietal zelfs op in zijn huis in Oudenaarde.⁴¹

Het favoritisme van Honoré Vermeire voor Holtkamp en Kempnaers blijkt ook duidelijk uit zijn openlijke afkeer voor 'topziener' Jules De Vuyst, de grote voorganger van de gebeurtenissen in Onkerzele van 1935 tot 1938. Vermeire wijdt geen enkel verslag aan de extases van deze ziener uit Herzele. Tijdens het Christus Koningfeest op 27 oktober 1935 lokt hij zelfs met Kempnaers een openlijke rel uit onder de bedevaarders rond Jules De Vuyst.⁴²

Tot het netwerk van Honoré Vermeire behoort ook **Germaine De Smet** uit Ledeberg.⁴³ De Franstalige schrijfster-journaliste bij het Antwerpse

39 Bij het uittypen schijnt Frans Lamoral, wellicht de mede-inrichter van Lourdesbedevaarten uit Kortrijk, betrokken te zijn; daarover brieven van F. Lamoral aan H. Vermeire (26 maart tot 13 augustus 1934) in BAG., *Vermeire*, 52.

40 BAG., *Vermeire*, 40; aan de 2de versie zijn ook toegevoegd de verslagen van H. Kempnaers over een verschijning bij hem thuis in Wilrijk (4 februari 1934) en van een visioen aan L. Van den Dijk en aan mevr. (?) De Block uit Gent (28 oktober 1934).

41 De ordestichting o.m. in BAG., *Vermeire*, 74-76 en BAG., *Verschijningen*, 179-183; de woonplaatsen in BAG., *Vermeire*, 30-32.

42 Daarover DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 25. Ook op 6 oktober tijdens de novene van J. De Vuyst had H. Vermeire al onder de pelgrims geageerd; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 95.

43 Over G. De Smet als journaliste o.m. I. MAYER, *Les écrivains-journalistes (1920-1960)*, in *Textyles*, 39 (2010), p. 151. G. De Smet ondertekent haar ooggetuigeverslag over de voor H. Kempnaers incidentrijke bedevaart in Beauraing op 25 maart 1934 met haar pseudoniem 'Germaine Bardane'; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 69.

dagblad *La Métropole* heeft zich in 1934 blijkbaar voorgenomen om de verschijningen in België uit eigen notities en uit haar toegestuurde verslagen, o.m. van Honoré Vermeire, in dossiers samen te brengen, wellicht om een mogelijke kerkelijke erkenning te documenteren. Zo heeft De Smet overzichtelijk verzameld in haar *Dossier d'Herzele, Dossier d'Onkerzele, Dossier du Naastveld [Lokeren] - Christs sanglants à St. Nicolas* en *Dossier du Naastveld [Lokeren] - Les Christs sanglants d'Anvers*.⁴⁴ Weliswaar is De Smet vooral actieve waarnemster in de verschijningen in Lokeren, waar ze is toegetreden tot het 'Comité Marie Médiatrice', het organisatie- en steuncomité voor de gebeurtenissen aldaar op het Naastveld.⁴⁵

Ze betreft Vermeire nauw bij al die gebeurtenissen en bezorgt hem een fotoreeks over de verschijningencyclus van Holtkamp, Kempnaers en Molitor te Onkerzele in 1934.⁴⁶

Honoré Vermeire onderhoudt verder drukke contacten met **Jean Vandekerckhove**, een huisschilder uit Roeselare, en breidt zo het netwerk uit naar West-Vlaanderen. In 1935 stuurt Vandekerckhove minstens een tiental brieven naar zijn Oudenaardse correspondent, waarin hij inlichtingen doorstuurt over de visioenen van Gerard Cardoen in Roeselare, eveneens een huisschilder, en van Alfons Verbeke aldaar.⁴⁷ Cardoen is trouwens een goede bekende van Vermeire; samen gaan ze eind april 1934 op Lourdesreis en vermoedelijk is de bundel visioenen van Cardoen door Vermeire samengesteld.⁴⁸ Zelfs Leonie Van Den Dijck komt bij Vandekerckhove op bezoek; ze woont in Roeselare op 28 juni 1935 de H. Hartprocessie bij en beleeft er in de H. Hartkerk een 'edelsteenwonder'.⁴⁹

44 Daarvoor o.m. BAG., *Vermeire*, 5, 35, 48 en 107. Voor de verschijningen in Lokeren *noot 6*; de nooit kerkelijk erkende manifestaties met bloedende kruisbeelden vooral in Antwerpen, Gent, Lokeren en Sint-Niklaas vanaf 1934, naar het voorbeeld van de gebeurtenissen in het Baskische verschijningsoord van Ezkioga (1931).

45 Samenstelling van het 'Comité' in BAG., *Vermeire*, 8. Tot de leden van het 'Comité' behoort o.m. ook Léon Sebruyens-Desmet uit Kortrijk, een kritische waarnemer van de verschijningen, die o.m. H. Vermeire vergezelt op diens bedevaart naar Olsene op 24 januari 1936; BAG., *Vermeire*, 75.

46 Het album bevat foto's vanaf 21 januari tot 15 juni 1934; een zestal foto's van 22 oktober 1933 zijn wellicht door H. Vermeire genomen; BAG., *Vermeire*, 156.

47 De brieven in BAG., *Vermeire*, 49, 50, 53bis, 54, 54bis, 55, 82, 105 en 106. H. Vermeire en J. Vandekerckhove blijven over de nawerking van de Onkerzeelse verschijningen ook nog tot 1973 met elkaar corresponderen; BAG., *Vermeire*, 57, 58 en 82.

48 De bundel in BAG., *Vermeire*, 94. De verschijningen aan G. Cardoen in de bundel vanaf november 1921 tot 10 november 1935 gebeuren vooral in Roeselare, maar ook in Banneux, Beauraing, Emelgem, Izegem, Kachtem, Lendeledede, Menen, Onkerzele, Rumbekke, Wielsbekke en op de Lourdesreis tijdens de treinreis, in Lourdes, Parijs en Paray-le-Monial. Notities door H. Vermeire over de reis in BAG., *Vermeire*, 94, 94bis en 105.

49 BAG., *Vermeire*, 50, verslag van J. Vandekerckhove over het gebeuren.

Als schilder maakt Vandekerckhove bovendien prenten en schilderijen van O.-L.-Vrouw van Onkerzele, van het Heilig Hoofd en van zes verschijningen aan Henri Kempnaers.⁵⁰

Buiten zijn verslagen om raakt Vermeire tenslotte in zijn positieve houding tegenover Henri Kempnaers ook nog betrokken in het Antwerps netwerk rond de ziener uit Wilrijk. Hij treedt toe tot het steunfonds, dat voor Kempnaers wordt opgezet en hij speelt er een verzoenende rol in de financiële afhandeling van het fonds.⁵¹

*Een Brussels netwerk*⁵²

Naast het Oudenaardse netwerk ontstaat er gelijktijdig ook in het Brusselse een kring van verslaggevers over de gebeurtenissen in Onkerzele. De kring, die een beperkter aantal personen dan het Oudenaardse netwerk omvat, groeit echter vooral door de rapporten van **Jan Boon** uit tot de belangrijkste informatiebron over de verschijningen.

Jan Boon, uit Jette en toenmalig hoofdredacteur van *De Standaard*, heeft vanzelfsprekend de passende opleiding genoten om verslag uit te brengen over de feiten. Hij beschikt op zijn redactie over de technische middelen om de notities, die hij vaak in steno optekent, te verslaan en hij kan ook uit hoofde van zijn functie als redacteur regelmatig in Onkerzele zijn.

Hij stamt bovendien uit een katholieke familie en blijft volgens zijn eigen getuigenis in september 1934 aan pastoor Aimé Vander Maeren in sterk geloof overtuigd van de echtheid der verschijningen. E. Capelle uit Wilrijk noemt Jan Boon zelfs ‘dezen edelen mensch, den Apostel van onsen tijd’.⁵³

Meermaals wijst Boon op wat hij noemt zijn ‘informatieplicht’ en

50 Alle voorstellingen bleven bewaard in het Gentse bisdomarchief; BAG., *Verschijningen*, 119. De schilderijen op doek zijn niet in inventaris opgenomen. De verering van het H. Hoofd en van het H. Aanschijn worden in Onkerzele vaak door elkaar gehaald; zie o.m. BAG., *Verschijningen*, 138 en 139. Over het onderscheid in die vereringen pater MARCEL ofm. Cap., *Teresa Higginson en de devotie tot het Heilig Hoofd van Jezus, zetel van de Goddelijke Wijsheid* (in bewerking van J. GEUDENS, Brugge, [2012], p. 77-78.

51 Daarover BAG., *Vermeire*, 112-116 (juli tot oktober 1934). Het steunfonds is o.m. een initiatief van politieagent E. Capelle, een buurman van H. Kempnaers in Wilrijk. H. Vermeire laat naderhand ook weten dat hij als winkelier onmogelijk kan verder bijdragen in het fonds (november 1935).

52 Rapporten van E. F. Marroyen uit Vorst over de gebeurtenissen in Etikhove (21 okt. 1933), Lokeren (25 okt. 1933, feb. 1934) en Onkerzele (2-5 okt. 1933) en van Armand Martin uit Oudergem over Etikhove (29 okt. 1933) en Onkerzele (9-29 okt. 1933) staan blijkbaar los van het netwerk.

53 Brief aan de pastoor op 19 september 1934 in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 192 en brief van E. Capelle aan H. Vermeire op 8 september 1934 naar aanleiding van publicatie in de *Gazet van Antwerpen* in concurrentie met *De Standaard*.

op het objectieve ‘documentatiewerk’, dat hij met zijn rapporten brengt voor de kerkelijke overheid. Over die bedoeling van zijn verslaggeving meldt hij bv. zelf aan mgr. Honoré Coppieters:

*De feiten van Onkerzele heb ik van nabij en zoo objectief mogelijk gevolgd sedert Augustus [1933], liever zelf meestendeels de beweringen en gebeurtenissen nagaande wegens de gewetensverantwoordelijkheid welke ik als redactie-leider van een invloedrijk dagblad meende te moeten aan de dag leggen.*⁵⁴

Jan Filip Boon

Jan Filip Boon (°Halle 1898 - † Ukkel 1960), hoofdredacteur van *De Standaard* en van 1929 tot 1939, het jaar waarin hij administrateur-generaal van het NIR werd, de voornaamste verslaggever van de verschijningen aan de zieners en zieneressen in Onkerzele en in hun respectieve woonplaatsen in Vlaanderen.

(Foto genomen uit ‘Ken Uw Volk’ Chromodienst Antwerpen)

Wanneer Jan Boon aan zijn rapporten in Onkerzele begint, heeft hij reeds de verschijningen in Beauraing gevolgd met diezelfde ‘plichtgetrouwe bezorgdheid van een redacteur die zijn verantwoordelijkheid dragen wil’ en in zijn *Getuigenis omtrent Beauraing* samengevat.⁵⁵ Vanaf de verschijningen op 19 oktober 1933, de dag waarop Berthonia Holtkamp, Henri Kempnaers en Martha Molitor hun eerste visioenen hebben, is hij met Onkerzele begaan. Hij stuurt aanvankelijk journalisten van zijn krant naar hen thuis op interview, maar vanaf 15 november is hij zelf aanwezig in Onkerzele. Na de cyclus van verschijningen ter plekke op Goede Vrijdag 30 maart 1934 blijft hij ook Holtkamp en Kempnaers

54 Brief van 19 nov. 1934 aan de Gentse bisschop; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 192.

55 Het werk verscheen met als ondertitel *Ervaringen van een Journalist 15-12-32 tot 30-9-33 : 1^e Deel. De Kinderen van Beauraing* in 1933 te Kortrijk; de aanhaling hier bij de bespreking ervan in *Boekengids 12^e Jaargang 1934*, p. 67. De publicatie ons welwillend meegedeeld door D. Van De Perre, waarvoor dank.

thuis in Berchem (Antwerpen) en in Wilrijk bij hun verschijningen volgen.⁵⁶

De verslaggeving van Boon raakt echter verstoord door de gebeurtenissen in Lokeren-Naastveld. Na de rellen aldaar eind juli 1934 bij de kruiswegvisioenen van de zieners en het daaropvolgend verbod van mgr. Honoré Coppieters en aartsbisschop Jozef Van Roey om nog op het Naastveld samen te komen, meent hij tegen de kerkelijke overheid te moeten ageren. Uiteindelijk schikt Boon zich toch naar de bisschoppelijke verordeningen en hij beëindigt zijn rapportages over Lokeren en Onkerzele.⁵⁷ Met de komst Jules De Vuyst echter, de nieuwe ziener uit Herzele, die vanaf 26 februari 1935 bijna dagelijks in Onkerzele visioenen heeft, herneemt hij zijn uitgebreide verslaggeving tot 8 augustus 1937.⁵⁸

Jan Boon stuurt zijn gedetailleerde waarnemingen en zijn ondervragingen trouw door naar het Gentse bisdom en de pastoor in Onkerzele. Het zijn, naast enkele nog losse mededelingen over Leonie Van Den Dijck, tientallen bladzijden documenten van eerste orde over de zieners uit het Antwerpse en over ziener Jules De Vuyst.⁵⁹

In Onkerzele heeft Jan Boon ook **Jozef Verbeke** uit Etterbeek leren kennen. Verbeke, een bedevaarder van het eerste uur, is er vaak om genezing af te bidden voor zijn ziek dochttertje Lieve (Lea) en hij leidt er gebeden voor de bedevaarders. Boon vraagt zelfs in augustus 1934 te Lokeren uitdrukkelijk aan zieners Elisabeth Cornelis aldaar om die genezing.⁶⁰ Verbeke zelf heeft geen verslagen opgesteld, maar hij bevestigt de waarheid van Boons' getuigenissen.⁶¹

Ook **Jules Hoornaert**, die in Fosses-la-Ville (Namen) (onder)pastoor is, wordt een bekende van Boon. Er bleef een gedetailleerd verslag

56 De verslagen in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 45 tot 48, 71.

57 Over de rellen en het optreden van J. Boon in Lokeren-Naastveld T. VAN OSSELAER, *Uit de lucht gegrepen? Mariaverschijningen in Lokeren-Naastveld*, p. 284-292; het einde van zijn verslagen volgens BAG., *Verschijningen*, 206 en 220.

58 J. Boon was van plan om de verslaggeving al eind augustus te stoppen, maar ging er dan toch mee door, eerst tot november 1935 en later nog tot augustus 1937; BAG., *Verschijningen*, 80, 206-207. Mogelijk zijn ook de anonieme verslagen over latere visioenen van de J. De Vuyst tot 4 oktober 1938 door J. Boon opgesteld; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 36 en 37.

59 De mededeling over L. Van Den Dijck betreft een visioen van het H. Hart en het H. Hoofd op Beloken Pasen 28 april 1935; BAG., *Verschijningen*, 88.

60 De aanwezigheid van J. Verbeke al op 15 september 1935 in BAG., *Verschijningen*, 87. De vraag van J. Boon op 11 aug. 1934 in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 99.

61 J. Verbeke verifieert o.m. getuigenissen van Leonie Van Den Dijck over haar visioen van het H. Hart (5 juni 1934) in het rapport van Boon (13 juni); DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 91.

van Hoornaert bewaard over de extases op 6 januari 1934, maar belangwekkender is zijn inbreng met Boon en pastoor Aimé Vander Maeren in de vorming van waardeoordelen over de verschijningen. Na het kerkelijk verbod op 25 augustus 1934 op de bedevaarten naar Lokeren bezoekt Hoornaert Boon thuis met de vraag om al zijn invloed in te zetten tot opvolging van het verbod en in november 1934 wil Hoornaert met pastoor Vander Maeren en met Boon de geloofwaardigheid onderzoeken van een niet nadergenoemde ziener.⁶² In januari 1936 licht Hoornaert Boon nog in over het uitzicht van bedevaartmedailles voor de devotie van het H. Hoofd en de Onkerzeelse Moeder van Smarten.⁶³

Verder beperkte het optreden van Jan Boon zich niet uitsluitend tot rapportering van de visioenen. Hij werpt zich ook op als behoeder van de zaak Onkerzele. Zo wijst hij Alfred Magain scherp terecht om diens twijfel aan Berthonia Holtkamp, na het incident tussen de zieneres en Bernadette Van de Walle op Lichtmisavond 1934.⁶⁴ Een hoogtepunt uit zijn ervaringen beleeft hij op 4 augustus 1934. Wanneer hij voor de tweede maal in die woelige augustusdagen van 1934 naar Lokeren-Naastveld komt, hoort Boon zelf er Christus en Maria over het uitzicht van de medailles van het H. Hoofd in een quasimystieke verschijning via de meisjes-zieners. Het visioen versterkt ten zeerste zijn vertrouwen in Berthonia Holtkamp.⁶⁵ Als voorzitter van het Onkerzeelse *Comiteit - Comité Ter Verheerlijking van O. L. Vrouw* volgt hij regelmatig de maandelijks vergaderingen ervan en vanuit zijn devotie tot het H. Hoofd leidt hij er de betwiste bedevaart van 23 juni 1939.⁶⁶

Tot de kennissenkring van Jan Boon behoort tevens **André Watteyne**, een architect uit Vorst. Watteyne volgt al op 5 november 1934 samen met Honoré Vermeire de gebeurtenissen rond een bebloed H. Hartbeeld en rond vermeende stigmata thuis bij Maria Van de Plas in Antwerpen.⁶⁷

In februari 1935 vraagt Jan Boon de architect om plannen voor de door O.-L.-Vrouw gewenste bouwwerken op de verschijningssite in Onkerzele. Boon en Watteyne bezoeken in de daaropvolgende

62 Hierover het verslag op 7 januari en brieven van 30 augustus en 12 november 1934; DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 55, 194 en 231.

63 Verslag daarover in BAG., *Verschijningen*, 156. J. Hoornaert zou dan pastoor van Grupont (bisdom Namen) zijn.

64 DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 207, brief aan A. Magain op 21 juni 1934.

65 DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 98, brief aan pastoor A. Vander Maeren en (onder)pastoor J. Hoornaert in Fosses.

66 Hierover pastoor Omer Duerinck in klachtenbrieven over J. Boon aan de beheerraad van *De Standaard*, o.m. aan minister Gustaaf Sap op 28 juni 1939.

67 Kladvorslag van H. Vermeire, in het Frans vertaald door G. De Smet; BAG., *Vermeire*, 7.

maanden zieneres Leonie Van Den Dijck en ziener Jules De Vuyst om de juiste locatie en het uitzicht van de werken te bepalen. De architect beschrijft de overlegmomenten, die bovendien doorkruist worden met visioenen van De Vuyst. Tegen de zomer is Watteyne klaar met zijn ontwerptekeningen.⁶⁸ Ook in Sint-Amandsberg, waar De Vuyst vanaf 1936 in zijn woning een Mariakring, een tehuis voor verlaten kinderen wil uitbouwen, zijn Boon als verslaggever en Watteyne als architect doende. Ze ontmoeten er beeldhouwer Johan Coomans uit Lier, die beelden voor de nieuwe kapellen van O.-L.-Vrouw van VII Weeën in Onkerzele wil kappen.⁶⁹

Naderhand verdwijnt de actieve inbreng van Watteyne in het netwerk en de bouwplannen worden niet gerealiseerd. Toch blijft hij een verdediger van de Onkerzeelse devotie en hij volgt de verdere carrière van Jan Boon. Hij protesteert in mei en juni 1939 als 'le pèlerin de 1933' met klem tegen het onbegrip van pastoor Omer Duerinck voor de devotie van het H. Hoofd en hij stuurt een krantenknipsel met de benoeming van Boon, die eind 1939 tot 3de directeur van het Nationaal Instituut voor de Radio-omroep (NIR) wordt benoemd. Volgens Watteyne is het een 'gestuurde benoeming van de H. Maagd'.⁷⁰

Beperkte Waalse interesse voor de verschijningen

In de zomer van 1935 publiceert **Louis Wilmet**, een tweetalige literator-journalist, schilder en autodidact-historicus uit Genval, het boek *Beauraing Banneux Onkerzele*. De publicatie krijgt een *imprimatur* van de vicaris-generaal van het Naamse bisdom en beschrijft veertig visioenen van Leonie Van Den Dijck van 4 augustus tot 31 oktober 1933. De auteur voegt zo aan de reeks in de al vermelde brochure *Onze-Lieve-Vrouw bij de Vlamingen* van Alfred Magain (1933) nog drie verschijningsdagen toe.⁷¹ Het verslag van de visioenen in de twee werken is grotendeels gelijklopend en de informatie van Wilmet, die geen ooggetuige is geweest, moet teruggaan op de waarnemingen vooral van pastoor Aimé Vander Maeren, van 'journalist' Magain en

68 Daarvoor DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 96.

69 Verslagen van J. Boon van 19 april en 1 mei 1936; BAG., *Verschijningen*, 75.

70 De brieven 26 mei 1939 tot 3 feb. 1940 in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 195.1. Op het krantenknipsel van J. Boons' benoeming schrijft A. Watteyne 'Les hommes lui ont enlevé sa plume. La Vierge lui a donné la parole plus pressante. Le pèlerin de 33'.

71 Een exemplaar van het boek werd ons geschonken door F. De Chou, waarvoor dank. Eind augustus 1934 bij de verbetering van de drukproeven van het werk verneemt L. Wilmet dat aartsbisschop J. Van Roey de verschijningen in Lokeren en in Onkerzele aan B. Holtkamp en H. Kempnaers op 25 augustus afkeurt (*Beauraing Banneux Onkerzele*, p. 253, noot 1).

van zijn informanten.

Wilmet is zelf van 21 november 1933 tot 16 februari 1934 minstens viermaal als getuige in Onkerzele aanwezig en maakt er literaire en stipte verslagen van de verschijningen aan Berthonia Holtkamp, Henri Kempenaers en Martha Molitor. Even als Jan Boon benadrukt hij de objectiviteit en documentaire waarde van zijn rapporten.⁷² Het ligt van meet af aan ook in zijn bedoeling om met de nieuwe informatie uit Onkerzele, aangevuld met zijn kennis over de feiten van Beauraing en Banneux, voordrachten te geven en de organisatoren ervan geld te laten inzamelen voor de bouw van kapellen in de verschijningsdoorden.⁷³

Een verslag als 'heiligenleven'

Gustaaf Schellinck uit Aalst neemt een eigen plaats in onder de verslaggevers van Onkerzele. Schellinck komt vanaf 8 december 1933 vaak met zijn echtgenote naar het verschijningsdoord en wint er gaandeweg het vertrouwen van zieneres Leonie Van Den Dijck. Dit wederzijds vertrouwen brengt mee dat de waarnemer en de zieneres, tot haar dood in 1949, elkaar thuis, zowel in Onkerzele als in Aalst, bijna wekelijks ontmoeten.

De verschijningencyclus van Van Den Dijck tussen 4 augustus tot 31 oktober 1933 heeft Gustaaf Schellinck zelf niet meegemaakt. Van de vele niet-openbare ontmoetingen echter met de zieneres houdt hij vanaf 1934 wel aantekeningen bij, die hij na ordening aan haar ter goedkeuring voorlegt. Eerst na de dood van Van Den Dijck stelt Schellinck een ongedateerde bundel (ca. 1952/1953) samen over haar visioenen en profetieën.⁷⁴

De inhoud van deze bundel, met weglating van een aantal bezwarende passages over het Belgische koningshuis, neemt hij vervolgens over in *Handschrift*, een gestencilde uitgave (LXXII en 432 p.) en eveneens ongedateerd (ca. 1953). Schellinck vraagt bij de samenstelling daarvoor nog aanvullend heuristiekwerk in het West-Vlaamse netwerk van weleer.⁷⁵ Een licht herwerkte uitgave van het *Handschrift* is daarna in 1987 door de kleinkinderen van de zieneres en het 'Komiteit voor de zaak Leonie Van den Dijck' uitgegeven als *Het wonderbare leven van*

72 De verslagen in DAG., *Onkerzele. Verschijningen*, 49, 51, 54 en 62.

73 Zo de aanvraag van L. Wilmet aan mgr. H. Coppieters om in het Gentse bisdom, zoals al in het bisdom Namen, voordrachten te mogen geven op 16 november 1933; BAG., *Verschijningen*, 6.

74 De bundel in BAG., *Verschijningen*, 88.1.

75 Brief van 7 november 1953 aan J. Vandekerckhove en bekenden; BAG., *Vermeire*, 80.

Bedevaarders in Onkerzele

Een glimlachende zieneres Leonie Van Den Dijck (in het midden van de foto) wordt op zondag 22 oktober 1933 omringd door bedevaarders aan de grot. Op die dag zijn er geen visioenen en ook geen andere zieners en zienersessen in Onkerzele aanwezig. Op de achtergrond het nu bebouwde talud van de Onkerzelestraat, waar op topdagen de bedevaarders opklimmen om de gebeurtenissen te kunnen volgen. (BAG., H. Vermeire, 143)

*Leonie Van Den Dijck.*⁷⁶

De publicaties van Schellinck zijn hagiografisch van structuur en kunnen een vergelijking met middeleeuwse heiligenlevens moeiteloos doorstaan. Het geheel is een bewonderende en tot stichting aanzettende biografie van Leonie Van Den Dijck met gebreken eigen aan dit genre, als daar zijn de vage chronologie en de kritiekloze vooringenomenheid van de auteur, inzonderheid bij de wonderverhalen. De positieve inbreng van de schrijfsels is dan weer de weliswaar kritisch te toetsen informatie over de 'verborgen' periode uit het leven van Van Den Dijck na haar openbare visioenen van augustus tot oktober 1933.⁷⁷

76 Een exemplaar van het *Handschrift* in BAG., *Verschijningen*, 88.2. Een exemplaar van *Het wonderbare leven* werd ons ter hand gesteld door S. De Clercq, waarvoor dank.

77 Over hagiografische bronnen en hun historische waarde o.m. R. VAN CAENEGEM-F. GANSHOF, *Encyclopedie van de Geschiedenis der Middeleeuwen*, Gent, 1962, p. 49-54; ook I. VAN 'T SPIJKER, *Als door een speciaal stempel. Traditie en vernieuwing in heiligenlevens uit Noordwest-Frankrijk*, Hilversum, 1990, p. 63 e.v.

De Aalstenaar **Constant Van Schuylenbergh** maakt deel uit van een beperkt netwerk rond van Gustaaf Schellinck. Van Schuylenbergh is aanhanger van de devotie van het H. Aanschijn en het H. Hoofd. Voor die devotie schrijft zijn *Onkerzele*-lied en hij zetelt in de overkoepelende organisatie van een comité ter bevordering van die devotie.⁷⁸

Nog door Van Schuylenbergh krijgt het netwerk een buitenlandse dimensie. In de zomer van 1938 biedt hij logies aan Aymeric Barbet, journalist en oud-directeur van de *Courier de Lourdes*. Barbet is vanuit Lourdes via Parijs uiteindelijk in België terecht gekomen en is een verdediger van de Action Catholique, de op gang gebrachte katholieke sociale beweging uit de jaren twintig. ‘Chez M. Van Schuylenbergh’ schrijft hij o.m. een apologetische brief naar de Vereniging van Belgische Journalisten en bedankt hij mgr. Honoré Coppieters voor een onderhoud met hem in Gent.⁷⁹

Ongetwijfeld is de verhouding tussen Constant Van Schuylenbergh en Gustaaf Schellinck naderhand misgelopen. Een ‘geheim’, dat Leonie Van Den Dijck aan Schellinck toevertrouwt op 14 december 1941, zou ten huize Van Schuylenbergh uitgelekt zijn.⁸⁰

Marie Fontenoy, de zieneres-verslaggeefster

De Brusselse Marie Fontenoy neemt onder de verslaggevers een eigen plaats in. De Franstalige Fontenoy is hoger opgeleid en komt voor het eerst in Onkerzele op Allerheiligen 1933, waar ze onmiddellijk een visioen met de H. Maagd beleeft. Ze heeft er mogelijk nog verschijningen tot 11 februari 1934 en, wanneer ze in het najaar van 1936 Onkerzele verlaat, beleeft ze ook nog tot februari 1939 meerdere extases, o.m. in haar woonst in Brussel.⁸¹

Fontenoy beleeft uitsluitend niet-openbare visioenen. Zo is zij alleen de verslaggeefster van haar extases en zijn die slechts in een enge kring van haar correspondenten bekend. Zo ook bleven het verhaal van haar levensloop met daarin verwerkt haar visioenen slechts in hoofdzaak bewaard in haar uitgebreide briefwisseling aan mgr. Honoré Coppieters

78 Het *Onkerzele*-lied in BAG., *Verschijningen*, 131. Vanuit Roeselare wordt C. Van Schuylenbergh in mei 1935 naar ledenwerking voor het comité gevraagd (BAG., *Vermeire*, 55) en in juni wordt hij terechtgewezen voor verkeerde werking van het comité (BAG., *Vermeire*, 80).

79 De brieven van 7 aug. 1938 in BAG., *Verschijningen*, 58.

80 Hierover de notitie van G. Schellinck in *Handschrift*, p. 324-326.

81 Haar levensloop vooral in brieven BAG., *Verschijningen*, 51-62. Het ouderlijk huis van M. Fontenoy, waar ze gewoonlijk verblijft, is het pension ‘Regina’ in de Wetstraat 103.

in Gent.⁸²

Ondernemend als ze is, maar zeker niet steeds ernstig genomen, onderhoudt ze contacten, zelfs op internationaal vlak, met uiteenlopende politieke en religieuze instanties. In België zijn dat vooreerst haar autobiografische brieven uit 1935-1936 aan enkele reguliere geestelijken en aan de bisschoppelijke overheid in Gent, Mechelen en Namen.

In het buitenland zijn dat haar contacten tijdens Romereizen (1932 en 1933), haar relaties met de Franse 'L' Aymable Compagnie de l' Ordre de Saint-Michel' en de 'Cercle Louis XVII', die als zetel haar ouderlijk huis in de Brusselse Wetstraat heeft. Het is trouwens Fontenoy die voor Aymeric Barbet van de *Courier de Lourdes*, de gast Constant Van Schuylenbergh in Aalst, een afspraak vraagt bij de Gentse bisschop en ze ook bekomt.⁸³ Ze durft het zelfs aan om de politieke top in Duitsland en Engeland, aan Neville Chamberlain en Adolf Hitler met name, utopische brieven toe te sturen over de na te streven vrede (1938) en over de Duitse realisatie van het rijk van Christus Koning (1940).⁸⁴ In datzelfde wereldvreemd denken vraagt ze in september 1940 nog aan pastoor Aimé Vander Maeren, die al twee jaar Onkerzele verlaten heeft voor de parochie Oudegem, een filmscenario terug om het door te sturen naar paus Pius XII en Jochim von Ribbentrop, Hitlers minister van Buitenlandse Zaken.⁸⁵

*

* *

Uit wat voorafgaat blijkt nu het volgende:

De verslaggevers en de leden van hun netwerken zijn in Onkerzele aanwezig met positieve waardoordelen over de gebeurtenissen. Twijfel over de verschijningen is hun aanvankelijk onbekend. Voor Jan Boon geldt er zelfs de naar zijn oordeel positieve ervaring van een semi-mystieke ervaring in Lokeren-Naastveld en Gustaaf Schellinck beleeft tussen 1934 en 1949 van nabij de intieme verschijningen aan en de profetieën van Leonie Van den Dijck.

Onder hen hebben Jan Boon, Germaine de Smet, Alfred Magain en Louis Wilmet een hogere opleiding genoten. Het zijn (semi)-beroepsjournalisten en publicisten, daar waar Honoré Vermeire en

82 Daarvoor ook naast de brieven uit *noot 81* ook de brieven over haar initiatieven tot het stichten van een religieuze orde in BAG., *Verschijningen*, 158-178.

83 De brieven zoals in *noot 81*.

84 Brieven in sept. 1938 en sept. 1940 in BAG., *Verschijningen*, 191-192.

85 Brief van 24 september 1940 in BAG., *Verschijningen*, 199.

Gustaaf Schellinck autodidact zijn in hun verslaggeving. Marie Fontenoy heeft dan weer het voordeel van een echt persoonlijk getuigenis van haar visioenen in haar brieven.

Alleen hoofdredacteur Jan Boon en Alfred Magain werken daarbij eerst in professionele opdracht voor hun respectieve kranten *De Standaard* en de *Gazet van Audenaerde*. Naderhand stellen ze hun rapporten op buiten het strikt journalistieke werk, zoals ook De Smet, Magain en Wilmet schrijven.

Allen hebben met hun verslagen dezelfde doelstelling: het bekendmaken van de gebeurtenissen en de aanleg van documenten, die tot de uiteindelijke kerkelijke erkenning van de visioenen moet leiden.

Verslagen over de visioenen van Leonie Van den Dijck zijn, behalve haar wondere levensbeschrijving door Gustaaf Schellinck, omzeggens onbestaande. Verder hebben alleen Alfred Magain in zijn brochure *Onze-Lieve-Vrouw bij de Vlamingen*, met deels eigen vaststellingen, en Louis Wilmet in zijn publicatie *Beauraing Banneux Onkerzele*, op basis van secundaire bronnen, over haar bericht. Over Berthonia Holtkamp, Henri Kempnaers, Martha Molitor en Jules De Vuyst, de andere topzienaers en -zienaers na Van Den Dijck, schrijven Jan Boon (voor alle vier), Alfred Magain, Honoré Vermeire en Louis Wilmet (voor Holtkamp, Kempnaers en Molitor) dan weer rapporten die elk historisch-kritisch onderzoek kunnen doorstaan.

Strikt persoonlijke relaties in voor- of afkeur voor de zieners/zieners hebben de verslaggevers dan weer gebracht tot onderbreking of uitsluiting in hun rapportering. Alfred Magain en Honoré Vermeire keren zich tegen respectievelijk Berthonia Holtkamp en Jules De Vuyst en Gustaaf Schellinck beperkt zijn rapport tot Leonie Van Den Dijck.

De netwerken rond de verslaggevers uitgebouwd, hebben de verschijningen van Onkerzele ver buiten het dorp, in België en tot in het buitenland gebracht.

Marcel Cock
Pijlekaartstraat 103
9506 Schendelbeke

*Tot meesten proffijte vande eygenaer des zelve hoppe***EEN ONDERZOEK NAAR HET TRANSPORT VAN
HOP TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME***Kristof PAPIN*

Hop werd als industrieel gewas reeds vrij vroeg in de middeleeuwen vervoerd en dit over lange afstanden, soms duizenden kilometers.¹ Dat dit problemen met zich meebracht is zonneklaar, zeker omdat de hop een zeer kwetsbaar product is. Na het plukken van de hop in de maand september werden de hopbellen zo snel mogelijk gedroogd. Dit was nodig om de houdbaarheid van de hop te verhogen en bovendien was het lange tijd het enige middel om de hop en zijn werkzame element de lupuline een zekere tijd te bewaren.² Gedroogde hop bleef zo'n drie à vier jaar bruikbaar voor de bierbrouwerij maar nadien daalde het werkzame element te veel en werd ze als waardeloos beschouwd. Om eventueel kwaliteitsverlies terug te dringen gebeurde het drogen van de hopbellen zeer snel na de oogst, meestal op de hoeve van de landbouwer zelf die de hop teelde. Het bouwen van droogkasten in steden werd bij stedelijke ordonnantie meestal verboden omdat het een reëel brandgevaar betekende.³ Hopasten gingen wel eens onbedoeld helemaal in de vlammen op.⁴

Een onderzoek naar het transport van hop is nog nooit gevoerd. Het product was in vergelijking met andere landbouwproducten eerder moeilijk te vervoeren. De gedroogde hop mocht niet terug vochtig worden omdat men daardoor kwaliteitsverlies zou gaan lijden en

1 K. PAPIN, 'De hophandel tijdens de middeleeuwen in Noord- en Midden-Europa (13de-16de eeuw)', in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent, nieuwe reeks*, 58 (2004), p.105-146.

2 Thans wordt na het drogingsproces het werkzame element, de lupuline, uit de bellen gehaald en in pellets geperst of als poeder verkocht. Het toevoegen van de eigenlijke hopbellen aan de wort zoals steeds gedaan werd is een ambachtelijk proces geworden dat door de grote brouwerijen niet meer gedaan wordt. Zie H.J. BARTH, C. KLINKE & C. SCHMIDT, *The Hop Atlas. The history and Geography of the cultivated plant*, Nuremberg, 1994, p. 78-80. Voor het technische aspect van de hop in het bierbrouwproces zie het résumé bij R.W. UNGER, *A History of Brewing in Holland 900-1900. Economy, Technology and the State*, Leiden, 2001, p. 392-393.

3 K. PAPIN, 'De regulering van de hophandel tijdens de middeleeuwen en vroegmoderne tijd. Een vergelijkende analyse van de reglementering van Aalst en Poperinge', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis & Oudheidkunde te Gent*, 66 (2012), p.61-91.

4 Over hopasten, zie F. BECUWE & G. VANDERMARLIERE, 'Of an oste as they drie their hoppes upon at Poppering. Een typologische benadering van de hopast in Vlaanderen', *Relicta* 6 (2010), p.145-176.

het risico op verhitting van de hop en daardoor brand was reëel. De droge hopbellen werden geperst in grote zakken tot doorgaans 400 à 450 pond gewicht, maar zakken boven de 600 pond gewicht zijn geen uitzondering.⁵ Ze waren daardoor groot, moeilijk handelbaar en de mogelijkheden tot transport waren beperkt.

We zien dat voor het transport op kortere afstanden dit via de weg werd gedaan, maar vanaf de mogelijkheid zich voordeed werd het transport via het water georganiseerd. Water en hop waren evenwel grote vijanden en dat blijkt uit tal van discussies tussen de handelaren en de vervoerders-schippers. De schippers waren niet altijd op de hoogte van de specificiteit van het product en dat werd door de handelaars wel eens misbruikt. De procesdossiers in deze zaken leggen een aantal pijnpunten bloot maar attenderen ons vooral op de fraudegevoeligheid van de hopsector. De stedelijke reglementering had zich beperkt tot de handel maar had geen instructies op papier gezet aangaande het transport van de hop. Veel van die transportmaterie was sinds de middeleeuwen in de steden gereguleerd en georganiseerd in verschillende officies en ambachten. Binnen dat kader was alles wat verband hield met het dragen, overslaan en transporteren van goederen aan strenge reglementering onderhevig. Voor de eerder praktische uitvoering werd er gerekend op de ‘gebruiken’.

Een geweigerde lading

Een deels geweigerde lading hop uit Aalst die Rotterdam als eindbestemming had en de daaropvolgende financiële discussie genoodzaakt de betrokken partijen hun kaarten op tafel te leggen en ons een zicht te geven op een aantal gebruiken en misbruiken in het vervoer van hop.⁶

- 5 Er was allesbehalve een vaste maat van toepassing. Zie *De droghe, natte, ende langhe maten, als van coorenhaver, wijn, bier, harijnc, zaut, peck, terre, smecolen, asschen, ende hoppe. Ende voort vander dyversiteyt vanden ghewighen. Zeer nerstelic anderwaerf ghecorrygiert. Ghelijc de Lezer hem dies verstaende, lichtelick bevinden zal*, Ghent, 1545. Dit tractaat geeft een mooi beeld van de belangrijke stapelplaatsen en handelsplaatsen in en om het midden van de 16de eeuw. Voor de hoppe staan er: Gent, Brugge, Schoonhoven, Delft, Hoedsden (Heusden), Utrecht, Amersfoort, sHertoghenbosch. Er waren overal andere benamingen en inhoudsmaten van toepassing, zeker in de Noordelijke Nederlanden. Hij lijkt de maat van Delft als referentiestandaard te gebruiken. Toch besluit hij ‘*Noia. Men weicht nu meest de Hoppe in Vlaendren zonder meten.*’, wat inderdaad overeenstemt met onze gegevens omdat er totaal geen sprake is van een vast gewicht in de hopzakken (tonnen werden in veel mindere mate gebruikt bij het transport). Voor Antwerpen, zie G. ASAERT, ‘Peilingen naar biertransport te Antwerpen in de pre-industriële tijd’, in: G. ASAERT, P. DAELEMAN & I. DERYCKE, *Bier op transport*. Antwerpen Bierstad, cahier nr. 1, Antwerpen, 2013, p.9-11.
- 6 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaenderen* 9801 en 9909 (het procesdossier is gesplitst in twee delen, in het tweede dossier steekt alles van na de interloculaire uitspraak op 24 februari 1624). Noteer dat de zaak meer dan 5 jaar heeft aangeslept.

Schipper François Maes, lid van het ambacht van de Vrije Schippers van Gent daagde twee hopkooplieden uit Aalst voor de Raad van Vlaanderen, met name Antheunes Guens en Gillis Vanden Hende. Laatstgenoemden weigerden, bovenop de vervoersprijs van 2 gulden per 100 pond vervoerde gewicht aan hop, de licentierechten en de tolleren te betalen aan de schipper. In het proces zelf blijkt deze financiële kwestie niet de grond van de zaak uit te maken. De twist draaide feitelijk omtrent een deel van de lading die bedorven bleek bij aankomst op 16 oktober 1619 in de haven van Vlissingen, waar de lading normaal diende overgeladen te worden om naar Rotterdam gebracht te worden. Gillis Vanden Hende was aanwezig in Vlissingen en aanvaarde maar 19 van de 29 zakken hop, die door schipper Jan Schuyte en een meereizende Gillis Vanden Hende naar Rotterdam werden gebracht.

De andere 10 zakken bleven in Vlissingen achter, nadat ze afgekeurd waren door de eigenaar *'omdat ze te heet geworden waren'*. Met andere woorden, door de vochtigheid was de normaal zeer droge hop begonnen aan een proces van zelfontgisting. De schipper François Maes ondernam ogenblikkelijk actie en verluchtte de hop op de zolder boven de waag in Vlissingen. De zakken werden opgesneden, de hop afgekoeld en terug gezakt. Of ze hierbij ook gedroogd werd, staat niet opgegeven. Dat werd uitgevoerd door Pieter Kaens, een arbeider in de haven die hierover achteraf een verklaring aflegde.

Wat er dan gebeurde is zeer vreemd. Gillis Vanden Hende had die tien zakken achtergelaten bij zijn vertrek en de schipper zelf nam het initiatief *'omme bij hem d'selve te beneficiëren tot meesten proffyte vande eygenaer der zelve hoppe'* deze te verkopen in Engeland. De hop werd, met groot verlies doch *'om tot meeste proffyte vanden eygenaer gebeneficieert te worden'*, verkocht aan Hendrik Vander Hoeben in Londen. Het is zeer vreemd dat de schipper, die geen eigenaar is van de goederen het initiatief neemt en deze toch voor rekening van de eigenaar gaat verkopen. Blijkbaar had hij voldoende connecties om deze hop in Engeland van de hand te doen en had men er daar blijkbaar geen problemen mee om minderwaardige hop in te voeren.

Contract van anneminghe

Er was een *contract van anneminghe*, maar dat steekt niet in het dossier. Uit het dossier weten we dat er in dat contract over wie de licenties en de tolleren moest betalen niets afzonderlijks was gestipuleerd, wat toch vreemd lijkt. De handelaars betoogden dat in de 2 guldens de tol en licenties inbegrepen waren, wat de schipper ontkende.

Controle van de waar

De schipper sloeg de nagel op de kop door te stellen dat hij niet de tijd had gehad de waar te controleren toen hij deze aan boord nam. Zonder het zo te stellen wist hij wel dat een gistingproces in het hart van de zak begon en dat dat te wijten was aan een te hoge vochtigheidsgraad van de hop. De vraag of die vochtigheid er al was bij het inladen of er gekomen is door het transport wordt vreemd genoeg niet gesteld. Om te controleren of de waar voldoende gedroogd was moest men eigenlijk de rand van de zak opensnijden en de hop controleren. Dat gebeurde bijvoorbeeld in de waag in Poperinge, maar of de schippers dat deden bij de ontvangstneming van de koopwaar, is een andere vraag. Door problemen in de haven van Gent was het vertrek dagenlang uitgesteld omdat er een oorlogsschip in het sas lag, die niet uit kon varen omwille van het slechte weer. Toch stelde de schipper dat de aan hem geleverde koopwaar op 10 dagen tijd niet zo kon bederven.

De meteorologische en dus transportomstandigheden waren vast en zeker niet ideaal geweest. De grote zakken lagen in de schepen zonder al te veel externe bescherming tegen de weeromstandigheden wat schade aan de lading in de hand kon werken.

De vraag is welke de herkomst van de koopwaar was, want deze wordt niet beantwoord. We zouden kunnen veronderstellen dat het om Aalsterse hoppe gaat omdat ze verhandeld wordt door Aalsterse kooplieden, maar dat is gans niet zeker. Het is bijna zeker, dat als die uit Aalst zelf afkomstig was, ze aldaar zou gecontroleerd zijn geweest en dat de hop omwille van te hoge vochtigheid zou zijn afgekeurd.

De gerechtelijke procedure brengt evenwel nog een andere fraude aan het licht. Bij het wegen in Gent bleek het gewicht van de zakken niet overeen te stemmen met het opgegeven gewicht. Dat men daarmee probeerde te frauderen was legio sinds er op basis van het gewicht licenties moesten betaald worden om hop te mogen exporteren. Daar waar het standaardgewicht 300 pond per zak was, liep het gewicht bij sommige zakken op tot 484 pond. Dat werd door de schipper alvast als een poging tot fraude afgedaan. Nu betwist ik toch deels zijn stelling. De zakken hadden een bepaald formaat en het was m.i. met de technische middelen van toen onmogelijk om de inhoud zo te gaan persen dat er van een normale 300 pond nu 450 pond en meer in kon. De gewichtsschommelingen kunnen enkel te wijten zijn aan een verhoogde vochtigheidsgraad van de hop. Het adagium 'je kunt met niets zo rijk worden als met water te verkopen' (wat toch voor de brouwers opgaat),

gaat zeker op voor de hopverkopers. En enige technische hulpmiddelen om de vochtigheidsgraad te meten van hop bestonden er niet en het was dus de beroepskennis van de *warandeerders* die hiervoor garant moest staan. Te vochtige hop woog meer (en bracht dus meer geld op) maar zou zeer snel bederven.⁷ Of de handelaars dus meer hop probeerden te vervoeren dan opgegeven stond in hun licentie om zo uitvoertaksen te ontwijken, is twijfelachtig. De schipper probeerde het wel zo te doen uitschijnen. Uiteindelijk wogen de 29 zakken in Gent samen 10.536 pond, wat een gemiddelde geeft van 363 pond en al 20 % meer is dan de gebruikelijke 300 pond. Dat de schipper insisterde op deze gewichtsovertreding was voor hem een verloren zaak, want hij was geen betrokken partij.

Tot de kern van het probleem kwam men niet: waar en wanneer is de hop te vochtig geworden. Want daar is de kern van het probleem van het bederven van de hop ontstaan. Dat men dat niet beantwoordt ligt mijns inziens aan het feit dat de rechtbank geen voldoende kennis had in deze materie en de frauderende kooplieden ongemoeid hun gang liet gaan.

Dit soort zaken is helemaal niet uniek maar wat wel frappeert is het soms ontstellende gebrek aan contracten en afspraken op papier.

Voerman Jan de Wulf uit Poperinge voerde zakken hop voor Loys Bollaert naar Kortrijk over de weg. Toen de voerman daarop 7 schellingen groten vroeg per 100 pond voor dat vervoer, vond Bollaert dat te veel. De voerman betoogde dat *'de wegghen in dat quartier seer peryckelen waeren'* en dat hij omwille van de oorlogssituatie (1670) zijn wagen en paarden geriskeerd had.⁸ Een voorbeeld van hoe over de vervoersprijs blijkbaar zelfs geen mondelinge afspraken gemaakt werden. De vraag rijst dan natuurlijk of dat dan de moeite was om voor dergelijk geschil de zaak voor de Raad van Vlaanderen in Gent uit te gaan vechten.

Licenties

Ook de licenties zorgden voor problemen bij de transporteurs. Het brouwen en consumeren van bier was een ware fiscale melkkoe voor de overheid. Niet enkel werd de verkoop en consumptie van het eindproduct belast, ook de productieketen was zwaar belast: accijzen

7 Dergelijke fraudemechanismen bestaan niet meer in de hopsector (er wordt niet meer op gewicht verkocht maar op zentners of hun alfa waarde), maar wel nog in de voedingssector waar het hydrateren van vlees en vis op vandaag een zeer gebruikelijk, maar te verwerpen, praktijk is.

8 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 29143.

op graan, taksen op het mouten en taksen op hop.⁹ De import en export van goederen werd voor het eerst belast toen Karel V in 1543 een honderdste penning op alle in- en uitvoer van handelswaren hief. Hiermee was een soort van douane & accijzen geboren.¹⁰ Voor de hophandel waren deze van groot belang. Filips II had een exportverbod vanuit de Zuidelijke Nederlanden uitgevaardigd naar de Noordelijke Nederlanden die zich hadden afgescheurd. Maar de vorst gaf 'a titre onéreux' licenties aan bepaalde handelaars die toch handel wilden drijven en dat tegen betaling aan de vorst. Toen de oorlog voorbij was met het 11-jarig bestand, bleven de licenties doorlopen. Enkel aan de tarieven werd nog gewijzigd als het land weer eens met dit of gene land in oorlog lag. Aan het principe werd evenwel niet meer getornd.¹¹ Men moet daarbij tevens rekening houden dat een deel van het graafschap Vlaanderen door de Fransen werd geannexeerd en Frans grondgebied werd en sommige van deze gebieden op 20 jaar tijd drie keer van 'land' veranderden. Dat heeft op zich een grote impact gehad op de handel en het transport.

We zagen hierboven al dat er discussie was over wie de licentie moest betalen: de handelaar of de voerder. Er zijn veel van dit soort discussies geweest. Thomas Roelof en Jan Hoest wilden 114 balen hop naar Londen exporteren in 1654 via de haven van Oostende. Ze hadden hun lading in Plassendale aan boord geladen van de binnenlader van schipper Jan Snouck. De schipper moest aan de kaai in Oostende de licentie regelen en werd daar verplicht om de landing op een ander schip over te laden. Hij liet de zaak voor wat het was en voer met zijn leeg schip, omdat naar zijn eigen zeggen de wind goed zat, naar Engeland op zoek naar een andere lading!¹² Dat de schipper voor de haven van Oostende koos en niet voor deze van Nieuwpoort had te maken met het feit dat de ontvanger van *sijne Majesteits Grooten Thol*, en dus van de

9 G. BIGWOOD, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas Autrichiens. Etude historique de législation financière*, Paris-Bruxelles, 1900, p.177-200 voor de taxatie van bier en mout. De taxatie van hop laat hij onbesproken. We stipuleren dat de heffing door de Franse opgelegd vanaf 1677 te hoog was en dat de hophandelaren van Aalst en Poperinge samen naar Parijs zijn getrokken om een reductie te gaan bepleiten omdat de taxatie gebaseerd was op een 'duur' hopjaar, maar door de onstabiele van de prijzen deze taxatie niet houdbaar was en de handel verlamde met de Noordelijke Nederlanden die zichzelf weer begonnen te bevoorraden in de regio van 's Hertoghenbosch. Zie ALGEMEEN RIJKSARCHIEF BRUSSEL, *Conseil des Finances* 8592.

10 BIGWOOD, *Les impôts*, p.218-249.

11 We bereiden een bijdrage voor over de fiscaliteit van de hop en de invloed daarvan op de productie en handel.

12 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 13159.

licenties, Mattheus Decker, in Oostende kantoor hield.¹³

Compagniën

In de geschiedenis van de handel in West-Europa kennen we sinds de 13de eeuw het fenomeen van compagnien, waarbij twee of meer handelaren samenleggen en hun activiteiten groeperen. Beroemd zijn de Italiaanse compagnien die op de jaarmarkten van Champagne en in de Vlaamse jaarmarkten Vlaams laken kwamen kopen. Ook in Vlaanderen zien we dit fenomeen opduiken vanaf de 16de eeuw. In de hophandel waren er veel compagnien actief, waarbij meestal twee handelaren samen een handel opzetten. Dat had het voordeel dat de ene partij zorgde voor de aankoop en de andere de verkoop voor zijn rekening nam. Opvallend is weeral dat veel van de compagnien berusten op mondelinge overeenkomsten en dat we over hun werking beter zijn ingelicht via de vele processen die er uit voort gevloeid zijn dan uit notariële actes waarbij de compagnie effectief een juridische basis kreeg. Jacques de Rycke en Joos Buyse treffen elkaar voor de Brugse schepenen in 1677 voor de niet-betaling van een levering van vijf balen hop door deze laatste.¹⁴ Jacques de Rycke zat in een compagnie met Jacques Peuteman, die tijdens de loop van het proces overleed. Zijn weduwe Anna Croes zette de zaken voort. Niettegenstaande hij reeds enkele betalingen had verricht, weigerde hij de rest van het bedrag te betalen.

Nog ingewikkelder werd de zaak wanneer er een factor was betrokken in de zaken, waarmee meestal enkel mondelinge akkoorden bestonden. Jacques Hottoys, een handelaar uit Brussel, handelde in hop en zijn factor was Charles Nyssens uit Gent. Na een mislukte deal in Antwerpen belandde de hop in het huis van Nyssens in Gent, waar het evenwel in zeer slechte condities werd opgeslagen. Er zaten gaten in het dak waardoor het binnenregende en de hop nat & waardeloos werd. Bovendien was Nyssens ook nalatig om de verkoop van de hop verder

13 Het was ons reeds opgevallen in een steekproef op de rekeningen van de haven van Nieuwpoort dat er in de periode 1635-1639, 1657-1660 en 1665 maar weinig volume hop te noteren viel. De reden zal allicht zijn dat de ontvanger van de licenties niet in Nieuwpoort kantoor hield. Zie ALGEMEEN RIJKSARCHIEF BRUSSEL, Rekenkamer 49787, 49788, 50100, 50101 en 50103.

	Export	Import	bestemming/herkomst
1635-1636	0	0	
1636-1637	7.800 pond	0	(alles naar Engeland)
1638-1639	11.750 pond	0	(alles naar Engeland)
1657-1660	550 pond	0	(alles naar Zeeland)
1665	9.950 pond	1650 pond	(export naar Frankrijk en Engeland; import uit Nederland)

14 STADSARCHIEF BRUGGE, *Processen* 1176/98038. Het dossier is zeer onvolledig. Enkel de replique en de bijlagen A, B, C en D zijn bewaard.

te behartigen. Toen Jacques Hottoys overleed porde zijn weduwe, Marie du Chateau, Charles Nyssens aan om zijn schulden te vereffenen: een uitstaande schuld van 440 gulden en nog voor 6400 pond hop voor een bedrag van 640 gulden. Na ongeveer vijf jaren procederen overleed ook Nyssens en zetten de twee weduwes de procedure verder.¹⁵ Contracten waren er niet, enkel wat brieven die een licht konden doen schijnen over de zaken. Het slecht bewaren van hop was dus een reëel gevaar voor de handelaar die investeerde in het goedje. Bovendien verliest de hop na een twee à drie jaar zijn werkzame element en wordt het compleet waardeloos. Speculeren kon uitdraaien op een compleet financieel fiasco.

Het niet leveren van de gevraagde koopwaar kon diverse redenen hebben. Soms had de verkopende partij zijn waar zelf niet geleverd gekregen. In een zaak uit 1654 tussen Jan Hamilton, een koopman uit Ieper en Louis Elle, ook van Ieper, bleek de maar gedeeltelijke belevering te maken te hebben door derde partijen uit Poperinge die hun verplichtingen niet waren nagekomen.¹⁶ De vele partijen die soms optraden in deze handel waren duidelijk een belemmering voor een vlot handelsverkeer. De kwaliteit van de geleverde hop stelde meer dan eens problemen. De levering van hop verkocht door David Moortgat, koopman uit Gent aan Andries Cricke, koopman uit Aalst, werd problematisch toen de kwaliteit niet in orde bleek te zijn, niettegenstaande koper de waar op voorhand gezien had. Cricke weigerde dan ook een deel van het overeengekomen volume aan te kopen aan de afgesproken prijs.¹⁷

Contracten en vrachtbrieven

Het transport van hop, net als van andere waar, was een ingewikkelde zaak, waar een resem personen bij betrokken waren. Nicolas Puetemans, koopman in Aalst stuurt in 1655 24 zakken hop naar Engeland voor Samuel van Damme. Daarvoor doet hij beroep op de diensten van Jan Baptiste van Blootacker, een facteur en koopman in Brugge.¹⁸ Spijts dat er een vrachtbrief is laat Puetemans toch na om de transportkosten te betalen. Jan Baptiste van Blootacker schoot inderdaad zowat alle kosten voor het transport voor:

15 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 24270.

16 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 24314 en 28802.

17 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 17659.

18 STADSARCHIEF BRUGGE, *Fonds Kamer van Koophandel*, Rechtspraak (oud: Chambre de Commerce, Jurisdiction), 1656-1722. Over de Kamer van Koophandel, zie A. VAN DEN ABEELE & M. CATRY, *Makelaars en handelaars. Van middeleeuwse nering der handelaars naar moderne kamer van koophandel in het XVIIde-eeuwse Brugge, met de lijst van de leden (1281-1795) en van de besturen (1340-1791)*, Brugge, 1992.

<i>Vervoer van de hoppe (aan 2 groten per baal)</i>	8 £
<i>De tol op Ayshove bij Gent</i>	0 £ 0 s. 8 d.
<i>De tol passage (aan 2 d. Per baal)</i>	0 £ 4 s. 0 d.
<i>Lossen en verschepen naar Londen</i>	0 £ 12 s. 0 d.
<i>Recht op de tol</i>	0 £ 12 s. 0 d.
<i>Briefporten van Aalst, Oostende, Londen</i>	0 £ 7 s. 10 d.
<i>Twee attestatien schippers & aan een attestant</i>	0 £ 6 s. 0 d.
<i>Nota dezelve op Londen ghesonden aen Dhr. Samuel van Damme</i>	
<i>Par schipper Maerten de Cuyper de jonghe en gheconsigneert</i>	
<i>Aen Dhr. Laurents Hoys tot Oostende.</i>	
<i>Voir mijnen provisie van ontfanghen ende versenden</i>	
<i>a 2 s. 6 d. Per baele</i>	3 £ 0 s. 0 d.
	-----
	13 £. 2 s. 6 d.
<i>Voor d'oncosten t'Oostende als per rekeninghe van Sr. Laurents</i>	
<i>Hoys hier medegaende 195 guldens 5 stuyvers bedraecht</i>	32 £ 10 s. 10 d.

<i>Summa bedraghende</i>	45 £ 13 s. 4 d.

De detail van de onkosten gemaakt door Jan Baptiste Blootacker zag er als volgt uit (rekening van 19 februari 1655)

<i>Voor trecht van Brugge niet betaaldt</i>	0 - 0 - 0
<i>Voor toll ende stedetol van 7200 £ a 6 stuyvers/pont</i>	21 - 12 - 0
<i>Voor lecent¹⁹ van 7200 £ a 30 stuyvers par cent.</i>	108 - 0 - 0
<i>Voor lastgeldt 16 stuyvers par duyst is</i>	5 - 15 - 0
<i>Voor octroy de comersie</i>	0 - 1 - 4
<i>Voor mijn provisie 15 stuyvers per balle is</i>	18 - 0 - 0
	-----
	172 - 11 - 0

Item voor convoygeldt betaaldt aen den Capiteyn
Michiel Vande Kerckhove

(14 - 0 - 0)*

Item voor een attestacie vanden
Admiraliteyt dat dat schepenconvoy
is wel gesonden cost

22 - 14 - 0

Item voor 2 attestacie alhier doen
marquen vande Capiteyn ende U Lieden ghesonden

(1 - 4 - 0)*

Somma Fl.

-----
195 - 5 - 0²⁰

¹⁹ Licentie

²⁰ De twee bedragen gemarkeerd met * zijn niet opgeteld. Het is onduidelijk waarom. Wij hebben de accolades gezet, deze zijn in de tekst zelf niet aanwezig.

Dergelijke afrekeningen laten duidelijk zien dat de grootste kost van het transport de stadstol te Brugge en de licenties waren. De eigenlijke kost van het transport belooft amper 20% van de totale kost van de reis. Toch moet men deze prijs zien tegenover de totale inkomsten uit de verkoop. In het dossier zelf is ditmaal geen sprake van een verkoopprijs.

Mondelinge opdrachten, geen vrachtbrief en zonder afspraak over de transportkosten zijn tevens schering en inslag. Vrij schipper Pauwels Poppe transporteerde in 1700 64 balen hop van Aalst naar Brugge voor David White, om ze daarna door te voeren naar Londen. Poppe vroeg daarna 6 s. gr. per baal plus 1 s. gr. extra taks die hij betaald had in Aalst, een prijs die White overdreven hoog vond en weigerde te betalen. Er was geen vrachtbrief gemaakt en de zaak werd voor de Brugse schepenen ingeleid. Poppe wilde eventueel zijn prijs doen dalen tot 5 s. gr. Voor het transport, maar niet lager. White voerde aan dat andere schippers datzelfde traject deden voor 3 s. 4 gr. Hij gaf hun namen op: Jan de Keyser, Jeremias Block en Guillaumes Naessens, schippers uit Gent.²¹

Handelsdeals werden nogal eens in de herberg afgesloten. Het was een courante praktijk en de steden hadden zelfs in hun *costumen* specifieke bepalingen waarbij een ‘bedenktijd’ ingebouwd was in contracten in herbergen afgesloten, omdat meer dan eens bleek dat deze onderhandelingen met het nodige bier en wijn waren ‘gesmeerd’. Sommigen herinnerden zich nog weinig van de gemaakte afspraken, zoals de Kortrijkse brouwer Martinus Descamps die op 3 november 1774 alle hop in het huis van koopman Emanuel Pullincx uit Kortrijk had opgekocht. De andere gasten van café ‘*de catte*’ waren getuige geweest van hun onderhandelingen. Toen de deal niet gehonoreerd werd moesten de stamgasten als getuige opdraven.²²

Speculatie & handel

De hophandel was een zeer speculatieve activiteit die alle risico's in zich droeg. Hop heeft fortuinen gemaakt én gekraakt. Iedereen hoopte en graantje te kunnen meepikken bij stijgende hopprijzen en wie de investering niet zelf kon dragen probeerde dan maar een constructie op te zetten. Jacques vanden Abeele, een koopman uit Aalst verkocht één baal hoppe van 316 pond aan Jacob Ramaut (Ramant ?) in 1698. De koopman leverde de baal in Gent. Toen Ramant de hop niet betaalde had die natuurlijk weinig verweermiddelen. Maar snel werd voor ons de zaak duidelijk door het gelijktijdig opduiken van een tweede proces, nu

21 STADSARCHIEF BRUGGE, *Processen* 1475.

22 RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 27241.

van Jacob Ramaut als eiser tegen Pauwels Poppe ook voor de levering van een baal hop, nu wel maar van 254 pond gewicht. Het ging over diezelfde baal en Jacob Ramaut had een zaakje opgezet met Pauwels Poppe, een schipper, die de hop in Engeland zou verkopen en daarna Ramaut zou betalen en de winst zouden ze netjes verdelen. Dat hoopte Ramaut toch, want, Poppe betaalde niet. Weer staan we hier voor een zaak waarbij zaakjes worden gedaan met partijen die het slagen van de zweep niet kennen. Natuurlijk was Ramaut verblindt door het geld. De aankoop van de hoppe had hij gedaan aan 27 guldens per 100 pond; in Engeland was de hop verkocht aan 45 guldens per 100 pond, maar daar bleek er volgens Poppe maar 217 pond te zijn gewogen.²³ Bovendien bleek Pauwels Poppe in deze samen te werken met Jacob Olleviers.

Het is niet de eerste keer dat we een schipper vinden die zelf zaakjes probeert te doen en zijn connecties in Engeland aanspreekt om daar hop te gaan verkopen en alzo koopman te 'spelen'.

De verkoop van hop gebeurde veel op contract, toen de hop nog niet geplukt was. Dit soort van deals hield een groot risico in omdat er nog veel kon mislopen nadat de overeenkomst was afgesloten. Dergelijke overeenkomst hield soms in dat er meer moest betaald worden als de geleverde koopwaar beter bleek te zijn dan het getoonde 'staal'. Het spreekt voor zich dat dergelijke clausules om problemen vragen was, zoals toen Geeraert van Sterteghem uit Aalst zijn 3000 pond hoppe van Jan Heuns, ook uit Aalst, niet geleverd kreeg. Het contract was afgesloten geweest op 10 augustus 1656, als de hoppe zijn volledige groei kent en de levering zou gebeuren acht dagen na de pluk.²⁴ Een opvallende vaststelling is dat men het steeds over het gewicht heeft van hop in ponden, maar eigenlijk nooit expliciet opgeeft dat dit op gedroogde hop slaat.

Besluit

De problemen die we terugvinden bij het transporteren van hop zijn enerzijds terug te voeren op het specifieke van het product, namelijk het snel bederven van de koopwaar bij contact met vocht of als de hopbellen niet voldoende gedroogd waren bij aanvang van het transport. De controle daarop - op transportniveau - was vrijwel onbestaande.

Andere problemen zijn te wijten aan het speculatief karakter van de hop, waardoor sommige schippers zich laten verleiden tot het nemen van initiatief in de hoop een graantje mee te pikken van de prijshausse.

²³ STADSARCHIEF BRUGGE, *Processen* 1468.

²⁴ RIJKSARCHIEF GENT, *Archief Raad van Vlaanderen* 13853.

De andere zaken zijn eerder algemeen van aard: de slecht gestructureerde compagniën waarin geschillen schering en inslag zijn. Het opduiken van constructies waarbij personen met weinig ervaring in handelsactiviteiten betrokken raken. Het niet afleveren van een vrachtbrief en geen of onduidelijke afspraken in verband met de vergoeding voor het transport van de hop.

Ook de courante praktijk om op contract te kopen als de hop nog niet geplukt was (de zgn. 'groene hop') zorgde voor problemen. Niet enkel was men achteraf niet zeker van de kwaliteit die men zou ontvangen, tussentijdse fluctuaties in de prijzen lieten de partijen wel eens af zien van de uitvoering van de overeenkomst.²⁵ Als de prijsverschillen groot genoeg waren, nam men de kosten van een gerechtelijke procedure er blijkbaar graag bij.

Drs. Kristof Papin
Sint-Barbarastraat 4
9070 Destelbergen

25 In een afzonderlijke bijdrage zullen we de hoppelijken behandelen, de praktijken van de speculatie en de prijsvorming.

HET PROTEST TEGEN DE VERVUILING VAN DE DENDER (1945-1980) EEN MILIEUHISTORISCHE VERKENNING (Deel 1)

Romain John VAN DE MAELE

Wij nodigen u uit te komen spelevaren op die heerlijke visrijke rivier. [...] Brengt u ook een masker mee, geen karnavalmasker, maar een gasmasker, opdat u niet ongezond zoudt worden van de heerlijke geur die uw neusgaten zal strelen.¹

Rond 1900 waren de oevers van de Dender op veel plaatsen nog een omgeving die zowel volwassenen als kinderen aansprak. Een Aalstenaar noemde de omgeving van de Werf een ‘paradijs voor kinderen’.² Toen Hendrik Conscience Dendermonde bezocht, was het ook daar nog ‘heerlijk wandelen langs de Dender die met romantische bomenrijen was afgezoomd’.³ Een terugblik gaat vaak met weemoed gepaard, maar de evolutie van ‘lieflijke Dender’, zoals Herman Teirlinck de rivier ooit noemde,⁴ naar open riool is zo goed gedocumenteerd dat beide beelden overtuigen, hoewel men niet uit het oog mag verliezen dat al vóór de Eerste Wereldoorlog nu en dan over vervuiling werd geklaagd.⁵ In het begin van de twintigste eeuw waren de klachten occasioneel, maar de Dender werd steeds meer een middel om afval ‘weg te spoelen’, en het is dan ook niet verwonderlijk dat in de loop van de twintigste eeuw actiecomités aandacht vroegen voor de milieuproblematiek in de Denderstreek en dat vooral het vervuilde water protest heeft uitgelokt.

Na 1960 ontstond in Vlaanderen een nieuwe milieubeweging. Ze was, in vergelijking met de oudere natuurbehoudsbeweging, gericht op systeemveranderingen. De ‘nieuwe milieubeweging’ is in feite een noemer die door maatschappijwetenschappers werd bedacht om een aantal

1 ‘Tussenkomst van volksvertegenwoordiger Moriau bij de bespreking der begroting van openbare werken en der begroting van buitengewone ontvangsten en uitgaven – 1957’, in: *De Gazet van Aalst*, 11.04.1957, p. 1 en 4, waar 4.

2 P.H. DE PAEPE, ‘Aan en om de werf rond 1905’, in: *De Gazet van Aalst*, 04.05.1974, p. 8-9.

3 ‘Hendrik Conscience en zijn Dendermondse avontuur’, in: *De Voorpost*, 22.03.1974, p. 2.

4 Geciteerd in: ‘Historiek van de Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 03.08.1974, p. 1.

5 ‘Sedert het begin der maand is de Dender tusschen Aalst en Dendermonde letterlijk verpest door de afvalwateren der nijveheidsgestichten. Het water ziet zwart als inkt en verspreidt verpestende stanken.’ ‘Besmetting van onze rivieren’, in: *Recht en Vrijheid*, 06.08.1911, p. 3.

onafhankelijke, kritische comités en actiegroepen, die afzonderlijk hun stem lieten horen, als maatschappelijk signaal in kaart te brengen. Aan het eind van de jaren '60 vonden de eerste 'nieuwe' milieucties plaats, en snel daarna werd op tal van plaatsen actie gevoerd tegen de aantasting van de omgeving. Wat achteraf opvalt, stelde Marc Hooghe, is dat de groepen die actief waren niet naar een wetenschappelijk gefundeerde milieuvisie verwezen.⁶

De strijd om het behoud of de sanering van het leefmilieu had 'onvermijdelijk ook een politieke dimensie', en tussen 1968 en 1972 kon de milieubeweging aansluiting vinden bij 'alle politieke partijen'. Geleidelijk werd meer aandacht besteed aan het bewaren van een kritische afstand tegenover politieke partijen in het algemeen, en in verband met bepaalde vraagstukken tegenover een specifieke partij.⁷

In deze bijdrage neem ik het milieuprotest in de Denderstreek onder de loep, meer bepaald de kritiek op de vervuiling van de Dender in de periode 1945-1980. Tijdens de oorlogsjaren werd definitief afscheid genomen van een tijdperk, zowel economisch als bestuurlijk, en het laatste oorlogsjaar mag als een scharnierjaar worden beschouwd. De vervuiling was geen lokaal maar een regionaal verschijnsel, en ik probeer te achterhalen wie van zich liet horen en wanneer dat gebeurde. Kwam er in de periode 1945-1980 een platform met een regionale werking tot stand – de problematiek kon immers niet lokaal worden opgelost –, en welke argumenten en voorstellen werden naar voren geschoven? Ontstonden er nieuwe inzichten die een oplossing in de hand werkten, en waren er factoren die het omgekeerde effect hadden? Wat droeg eventueel bij tot een *status quo*? Voorts probeer ik een antwoord te vinden op de vraag of de 'milieubeweging' in de jaren '50 en '60 – indien ze van zich liet horen – verschillend was van de 'nieuwe beweging' die rond 1970 aan een opmars begon. Een antwoord wordt gezocht in de gedigitaliseerde kranten van het Documentatiecentrum en Archief voor Daensisme en Hedendaagse Geschiedenis van de Denderstreek en het Stadsarchief van Aalst, en in de documentatie van een oud-lid van het DAC (Denderactiecomité), Arthur de Decker, die destijds betrokken was bij de activiteiten van de groep uit Ninove.⁸ Voorts bieden schriftelijke mededelingen van Dirk van de Perre,⁹ destijds lid van RALDES

6 Marc HOOGHE, 'De milieubeweging. Een reus op duizend voetjes', in: Staf HELLEMANS en Marc HOOGHE (red.), *Van 'Mei '68' tot 'Hand in Hand'. Nieuwe sociale bewegingen in België 1965-1995*, Leuven-Apeldoorn, Garant, p. 49-67, waar 49-53.

7 HOOGHE, 'De milieubeweging', p. 63-64.

8 Privé archief van Arthur de Decker, Leerbeekstraat 9, 9000 Gent.

9 Mededelingen van 19 april 2012 en 9 oktober 2012.

en oprichter van de Werkgroep Leefmilieu voor Groot-Ninove, en parlementaire verslagen inzicht in de ontwikkeling van de problematiek en het frequent herhaalde verzoek om de vervuiling aan te pakken. Ter vergelijking zal naar andere bronnen en historisch onderzoek worden verwezen, en nu en dan kijk ik ook over de grenzen van de onderzochte periode heen. Bij de presentatie van de vaststellingen in een afsluitende, becommentarieerde terugblik maak ik gebruik van het door Ortwin Renn ontwikkelde 'arena concept'.¹⁰

Van de snelst stromende rivier in Vlaanderen naar het 'vuilste riool van het land'

Het afwateringsgebied van de Dender beslaat een oppervlakte van 1384 km² waarvan 709 km² in Vlaanderen ligt, maar niet alle gemeenten waren en zijn op dezelfde manier blootgesteld aan de negatieve effecten van de vervuiling van de oevers en het oppervlaktewater. In deze bijdrage wordt het begrip Denderstreek dan ook versmald. Het onderzoek van de berichtgeving en andere bronnen is toegespitst op de verontreiniging en de reacties/acties in de vier Vlaamse Dendersteden, die na de fusie van 1 januari 1977 ongeveer 286 km² of 40 % van het Vlaamse Denderbekken vertegenwoordigen – Geraardsbergen, Ninove, Aalst en Dendermonde – aan de ene kant, en een aantal fusiegemeenten aan de andere kant. Na de Tweede Wereldoorlog was precies in deze steden en in een aantal fusiegemeenten de stank van het water nauwelijks te harden. Samengevoegd met de Oost-Vlaamse fusiegemeenten Denderleeuw en Haaltert die volledig in het Denderbekken liggen, en Lebbeke dat slechts gedeeltelijk in het bekken ligt maar waar de Dender de gemeentegrens vormt, beslaan de steden een oppervlakte van 356 km² of ongeveer 50 % van het Vlaamse gedeelte van het stroomgebied van de Dender. De vermelde fusiesteden en de fusiegemeenten zijn dan ook

10 In het door Renn ontwikkelde concept treedt een aantal actoren in het strijdperk. Het midden van de arena wordt ingenomen door institutionele spelers, en aan de rand bevinden zich actoren die de institutionele spelers proberen te beïnvloeden. Milieugroeperingen proberen invloed uit te oefenen door het publiek te mobiliseren. Ortwin RENN, 'The social arena concept of risk debates', in: Sheldon KRIMSKY & Dominic GOLDING, eds., *Social theories of risk*, Westport, Praeger, 1992, p. 179-196.

representatief voor de onderzochte problematiek.¹¹

Tijdens het interbellum was de aanwezigheid van hengelaars aan de oevers van de Dender nog vrij gewoon, en in Dendermonde ging in 1931 een officiële zwemstrijd in de Dender door.¹² In de jaren '20 werd ook in Ninove in de Dender gezwommen. De uitverkoren plaatsen waren in de nabijheid van het sas en de Zwarte Fles.¹³ Tot na de Tweede Wereldoorlog (1945) bestonden er in Herdersem sluizen om de weiden te bevoeien, maar die raakten in onbruik omdat het water van de Dender niet meer geschikt was voor landbouwdoeleinden.¹⁴ Een eeuw eerder liet de jonge dokter Modeste de Cock in Geraardsbergen nog water uit de rivier oppompen voor zijn hydrotherapeutisch gesticht, en in Aalst werd in 1886 een zwembad geopend waarvoor eveneens water uit de Dender werd gepompt.¹⁵ De Dender was ooit de snelst stromende rivier in Vlaanderen, en het water was lang relatief zuiver, maar de vervuiling van de Dender kwam vóór de Tweede Wereldoorlog al meermaals aan bod in een aantal Aalsterse kranten.¹⁶ In 1947 werd een opvallende vissterfte gesignaleerd,¹⁷ en daarna begon het aantal klachten toe te nemen.

- 11 Het stroomgebied van de Dender beslaat in Vlaanderen vier arrondissementen: Aalst, Dendermonde, Oudenaarde en Vilvoorde. Elf gemeenten liggen volledig in het bekken: Aalst, Affligem, Bever, Denderleeuw, Galmaarden, Geraardsbergen, Haaltert, Liedekerke, Ninove, Roosdaal en Ternat. De volgende gemeenten liggen gedeeltelijk in het bekken: Asse, Brakel, Buggenhout, Dendermonde, Dilbeek, Erpe-Mere, Gooik, Herne, Herzele, Lebbeke, Lede, Lennik, Lierde, Merchtem, Opwijk, Pepingen, Wichelen en Zotegem. Voor een beschrijving van het Denderbekken zie o.a. de reeks artikelen van Fritz COURTEAUX, 'De Dender. Determinerende faktor bij de geboorte van Aalst', in: *De Gazet van Aalst*, 03.08.1974, p. 3 tot 14.09.1974, p. 3; 'Historische en aardrijkskundige bijdrage over de geschiedenis van de Dender te Aalst van de IJstijd over de Nerviërs naar een onzekere toekomst', in: *De Voorpost*, 17.02.1978, p. 16-17; 'Een drukke scheepsvaartweg die beter verdiende', in: *De Voorpost*, 24.02.1978, p. 11; Christiaan WILLEMS, *De Dender en zijn Vlaamse steden*, Brussel, Artis-Historia, 1984; Karel BAERT, 'De Dender... een onvoltooide geschiedenis', in: *De Denderende steden*, Gent, Federatie voor Toerisme in Oost-Vlaanderen, 1990, p. 3-6.
- 12 Rik SCHOLLIERS, 'De zwemsport in het Dendermondse, vroeger en nu', in: *De Voorpost*, 21.12.1971, p. 24.
- 13 Erik DE SCHRIJVER, *Ninovieters kaffeegieters 1850-1950*, Ninove, 't Klokzjiël, 1982, p. 164. Voor de omgeving van de Zwarte Fles zie M. DE TREMERIE, 'Van de boot af gezien', in: *De Denderende steden*, p.35-39, waar 38. Dirk van de Perre herinnert zich dat hij in het begin van de jaren '50, enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog, nog 'bij de zwemmers aan de brug te Okegem en bij de vissers aan de Oude Kaai te Ninove' vertoefde. Dirk VAN DE PERRE, 'De maatschappelijke betekenis van het ecologisch denken. Een persoonlijke stellingname', in: *De waterzuivering in landelijke gebieden, inzonderheid het Denderbekken*, Infodagen 4-5 juni 1982, Werkgroepen Leefmilieu van Geraardsbergen en Ninove, niet gepagineerd.
- 14 'Henri van der Veeken. Lijsttrekker CVP', in: *De Voorpost*, 01.10.1971, p. 9; 'Open Denderriool te Herdersem', in: *De Voorpost*, 30.07.1971, p. 2.
- 15 WILLEMS, *De Dender en zijn Vlaamse steden*, p. 157; Jos GHYSENS, *Geschiedenis der straten van Aalst*, Aalst, Genootschap voor Aalsterse Geschiedenis, 1986, p. 342.
- 16 Romain John VAN DE MAELE, 'De perceptie van milieuhinder en het onderhoud van riolen in Aalst in de periode 1850-1939', in: *Het Land van Aalst*, 2009, jrg. LXI, nr. 4, p. 272-296.
- 17 'Volksvertegenwoordiger Albert vanden Berghe interpelleerde over het bevuilden van het Denderwater', in: *De Gazet van Aalst*, 22.01.1948, p. 1-3.

Maar er zijn ook berichten die er op wijzen dat in sportmiddens de kwaliteit van het water nog als aanvaardbaar werd beschouwd. De Aalsterse zwemclub Neptunus plande in 1945 een zwemfeest 'boven het sas', maar dat feest ging uiteindelijk door in het zwembad.¹⁸ Datzelfde jaar organiseerde het Ministerie van Landbouw een 'openbare verpachting' van het visrecht, en hengelaars in Aalst en Idegem maakten na de oorlog nog meermaals gebruik van de Dender om hun sport te beoefenen,¹⁹ al werden steeds meer klachten genoteerd over het dode water waarin vissen niet konden overleven. De Aalsterse kanoclub organiseerde van 1946 tot 1962 regelmatig wedstrijden op de Dender.²⁰ Ook in Geraardsbergen gebruikten roeiers de Dender om hun sport te beoefenen. Aan het eind van de onderzochte periode werd er in een toeristisch overzicht op gewezen dat men in Geraardsbergen kon gaan roeien, maar er werd niet vermeld of de bootjes op de Dender lagen.²¹ Tijdens het interbellum gebeurde dat alleszins op de Dender. Een ansichtkaart geeft die activiteit weer, en tijdens de periode tussen de twee wereldoorlogen lagen ook bij de Denderbrug in Erembodegem roeiboortjes.

De aanhoudende groei van de bevolking aan de ene kant, en de toenemende industrialisatie aan de andere kant, hebben echter een grote weerslag gehad op de kwaliteit (vervuiling) van het rivierwater. Jos Ghysens heeft er terecht op gewezen dat de vervuiling al in het begin van de twintigste eeuw was begonnen, en hij schreef die toe aan de lozing van 'chemische en industriële afvalwateren, slachthuizen, ververijen, wasserijen, en huishoudwateren.' Na de Tweede Wereldoorlog namen de klachten toe, en de Dender werd 'een stinkende zwarte rivier', maar Hubert Neuckermans, Dirk van de Perre en Rik van de Perre hebben er terecht op gewezen dat men een onderscheid moest maken tussen de boven-, de midden- en de benedenloop.²² De bevolkingsdichtheid langs de benedenloop was in de jaren '80 het driedubbele van de bevolkingsconcentratie langs de middenloop en de industriële activiteit was het tienvoudige. De middenloop werd gekenmerkt door een zelfreinigend vermogen²³ dat de grotendeels gekanaliseerde benedenloop

18 *De Gazet van Aalst*, 08.07.1945, p. 2.

19 *De Gazet van Aalst*, 16.08.1945, p. 2; M.P., 'Onze moderne jeugd', in: *De Gazet van Aalst*, 16.08.1945, p. 2; 'Uit Idegem. Huldiging', in: *O.F.F.I. Aalst*, 27.09.1946, p. 1; 'Stad Aalst', in: *De Gazet van Aalst*, 23.06.1949, p. 4.

20 'Watersportliefhebbers', in: *De Aankondiger*, 08.08.1946, p. 1; 'Aalst Kermis 1962', in: *De Gazet van Aalst*, 22.06.1962, p. 2.

21 'Dagje uit in de Denderstreek', in: *De Voorpost*, 08.08.1980, p. 12.

22 GHYSENS, *Geschiedenis der straten van Aalst*, p. 63. Hubert NEUCKERMANS, Dirk van de PERRE & Rik van de PERRE, 'De waterzuivering in Groot-Ninove, kritisch bekeken', in: *Water*, nr. 2, januari-februari 1982, p. 38-41, waar 38.

23 NEUCKERMANS, VAN DE PERRE & VAN DE PERRE, 'De waterzuivering in Groot-Ninove', p. 38.

niet meer bezat. De Dender was uiteraard niet de enige vervuilde rivier, en in 1950 liet het Ministerie van Volksgezondheid weten dat er weldra een commissie voor de waterzuivering in het leven zou worden geroepen.²⁴ De vervuiling van de Dender en de oevers van de Rupel werd literair 'gedocumenteerd' door Louis Paul Boon en Piet van Aken.²⁵

De bevolking van de vier steden en de vermelde fusiegemeenten samen steeg in de periode 1900-1947 van 148.764 (418 inwoners/km²) tot 197.108 (een toename van 32,49 %). Van 1900 tot 1976, het jaar vóór de fusie, groeide de bevolking tot 239.378 (een stijging van 60,91 %), of gemiddeld 672 inwoners/km². Vooral het aantal inwoners van Aalst en Dendermonde nam zeer sterk toe. In minder dan een eeuw steeg het aantal inwoners van Aalst met 66,72 % en de bevolking van Dendermonde met 86,62 %.²⁶ Het is duidelijk dat deze bevolkingsgroei gepaard ging met een toename van de massa huishoudelijk afvalwater dat, zonder specifieke maatregelen, een negatief effect had op de kwaliteit van het rivierwater. Het waren echter niet alleen de lozingen van huishoudelijk en industrieel afvalwater die de kwaliteit van het water aantastte, ook de kanalisatie en de bedijking hadden een negatief effect. Door de kanalisatie werd de meanderende Dender ongeveer 15 km ingekort en de zuiverende functie van de natuurlijke oevers ging voor een groot deel verloren. Scheepvaart werd slechts rendabel nadat sluisen en stuwen waren gebouwd waarmee het debiet werd geregeld. Om een voldoende diepgang te verzekeren, werd tijdens droogteperiodes de hoogte van de stuwen verhoogd (door het plaatsen van stuwbalken) waardoor het debiet tot 0,4 m³/seconde daalde. Een dergelijk laag debiet volstond niet om instromend, vervuild water voldoende te verdunnen.

24 'Weldra een commissie voor de waterzuivering', in: *De Gazet van Aalst*, 09.03.1950, p. 3.

25 'De Dender heeft geen gedachten,' schreef Louis Paul Boon, 'zij liet steeds nieuwe fabrieken langsheen haar flanken bouwen, en ontving het vuile water. Zij liet zich op zekere plaatsen recht trekken, want de scheepvaart werd door haar bochten gehinderd.' Louis Paul BOON, *De Kapellekensbaan – Zomer te Termuren*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Querido, 1980, p. 177. Het hoofdstukje 'In memoriam Veenmanneke' verscheen voor het eerst (gedeeltelijk) in het weekblad *Zondagspost* van 09.12.1945. In *De falende God* werd een beeld van de vervuilde Rupelstreek opgehangen: 'De zwaveldampen sloegen uit de open ovens en de verf der huizen werd kleurloos en vuil. En soms, wanneer de wind laag over het water streek, sleepte de rook door de straten, zoodat de kinderen hoestend en met tranende oogen naar de beemden vluchtten.' Piet VAN AKEN, *De falende God*, Brussel, A. Manteau [1942], p. 39.

26 De berekening is gebeurd op basis van de bevolkingsaantallen die worden vermeld door Sven VRIELINCK, *De territoriale indeling van België 1795-1963, Volume 3*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, p. 1663-1783 (Bevolking en oppervlakte) en Hervé HASQUIN e.a., *Gemeenten van België. 1. Vlaanderen, en Gemeenten van België. 2. Vlaanderen-Brussel*, Brussel, Gemeentekrediet van België & La Renaissance du Livre, 1980.

Ongezuiverde of onvoldoende gezuiverde lozingen, het gevolg van de groeiende bevolking en de toenemende industrialisatie, ingrepen zoals de kanalisatie en de bouw van sluizen, de aanleg van kaaimuren, overbemesting in de landbouw, enz. hebben van de snelst stromende rivier, die bovendien gedurende ongeveer 70 jaar door de Compagnie de la Dendre et du Canal de Blaton à Ath werd verwaarloosd,²⁷ in ongeveer anderhalve eeuw een *open riool* gemaakt. Deze zeer toepasselijke typering werd in heel veel artikelen over de verwaarlozing en vervuiling van de Dender gebruikt. Toen er eind 1966 veel overstromingen waren, werd de verwaarlozing nog eens onderstreept: 'De Dender behoort tot een der slechtst onderhouden rivieren van een land dat op dit gebied reeds een kwalijke reputatie heeft.' Een redacteur van *De Gazet van Aalst* herinnerde aan de desastreuze concessieperiode,²⁸ maar ook daarna was het onderhoud onvoldoende.²⁹ De 'inhaaloperatie' kwam rijkelijk laat.³⁰

In de praktijk ging het al mis rond het midden van de negentiende eeuw. De Kamer van Volksvertegenwoordigers had in 1851 tot de kanalisatie besloten 'dans l'intérêt de l'agriculture et de la navigation.' Toen zeven jaar later, in 1858, de kanalisatie opnieuw aan bod kwam, herinnerde de verslaggever aan de verzoekschriften van Lessines, Ath en Dendermonde. De kanalisatie werd noodzakelijk geacht voor het economisch leven in de Denderstreek en om overstromingen te voorkomen. Het voorkomen van overstromingen was een minder beklemtoond maar belangrijk milieutechnisch aspect van de aanpassingswerken. De al uitgevoerde werken beantwoordden echter niet aan de verwachtingen: 'Tous les travaux qu'on a exécutés en premier lieu sur la Dendre ont aggravé la situation de cette rivière.' De verslaggever (Vander Donckt) werd tegengesproken door zijn collega De Decker, waarna Vander Donckt op de verschillende opvattingen van de provinciale ingenieurs wees: de ene dacht vooral aan het vervoer, de andere wilde

27 De concessie die aan de Compagnie de la Dendre werd verleend nam een aanvang in 1868. WILLEMS, *De Dender en zijn Vlaamse steden*, p. 14. Het principe van de concessie werd in de senaat besproken op 30 augustus 1859 en luidde als volgt: 'Le gouvernement est autorisé à faire exécuter par voie de concession de péages et aux conditions qu'il déterminera les travaux nécessaires pour améliorer le régime de la Dendre, ainsi que la construction d'un canal de Blaton à Ath.' Chambre des Représentants, *Annales Parlementaires*, Séance du 30 août 1859, p. 297.

28 'Klein logboek', *De Gazet van Aalst*, 17.12.1966, p. 1.

29 'Volksvertegenwoordigers Moyersoën en Van Hoorick interpellieren over Denderprobleem, in: *De Gazet van Aalst*, 24.12.1966, p. 1; 'Interpellatie over de overstromingen in de Denderstreek. Tussekomst van oud-minister Moyersoën', in: *De Gazet van Aalst*, 24.12.1966, p. 2.

30 'Brief aan L. Moyersoën', in: *De Gazet van Aalst*, 11.03.1967, p. 1; 'Belangrijke werken aan de Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 13.04.1967, p. 2; 'Openbare werken', in: *De Gazet van Aalst*, 15.06.1967, p. 1.

ook de belangen van de landbouw verdedigen.³¹ Toen in augustus 1859 in de Kamer van Volksvertegenwoordigers de aanpassingswerken en de concessie werden behandeld, wees de heer Jouret op het dringend karakter van de aanpassingen, en zijn collega De Naeyer herinnerde aan zijn tussenkomst van 23 mei 1858. Hij sprak zich niet alleen uit voor ‘la canalisation proprement dite’, hij wees ook op de noodzaak om *tegelijkertijd* alle andere nodige werken uit te voeren ‘afin de sauvegarder les intérêts de l’agriculture et aussi afin de garantir les populations et les villes situées dans la vallée de la Dendre contre le fléau des inondations.’ In zijn tussenkomst wees hij ook op de ‘ondoordachte’ beslissing van 1851: ‘La Chambre était tellement convaincue de l’impérieuse nécessité d’améliorer la Dendre, que la question a été décidée sans aucune opposition et en l’absence d’études sérieuses.’³² Het kanalisatieplan en de uitwerking ervan liet milieutechnisch veel te wensen over, hoewel een veel vroegere, kleinere ingreep in het Denderbekken had aangetoond dat kanalisatie onverwachte neveneffecten kon hebben. Toen de monniken van Affligem de Bellemolen wilden voeden met water dat van de Alfene (nu de Bellebeek) was afgeleid, liepen de gronden langs de Alfene onder water. Zo ontstond de Sluysvijver die in 1656 meer dan 27 ha groot was.³³

Politici luidden de alarmbel

Vanaf 1947 vroegen politici in de Kamer van Volksvertegenwoordigers (opnieuw) aandacht voor de verwaarloosde Dender. Zowel Albert van den Berghe als Eugeen Moriau wezen op de verstoorde waterhuishouding in de Denderstreek.³⁴ Vóór de negentiende-eeuwse kanalisatie was de Dendervallei zeer geschikt voor landbouwdoeleinden, maar door de verhoging van het waterpeil was ongeveer 1.000 ha landbouwgrond verzuurd. Beide politici benaderden het milieuprobleem vanuit een economische invalshoek, maar ze waren niet de eersten die op de gevolgen van de technische ingrepen wezen. Een beter onderhoud van de beken en een verlaging van het waterpeil waren noodzakelijk voor

31 Chambre des Représentants, *Annales Parlementaires*, Séance du 19 février 1858, p. 295-296.

32 Chambre des Représentants, *Annales Parlementaires*, Séance du 27 août 1859, p. 269-270.

33 Ben VERMOESEN & Reinoud VERMOESEN, ‘De invloed van de abdij Affligem op het landschap’, in: *De Faluintjes*, 2012, jrg. 25, nr. 4, p. 394-411, waar 402.

34 ‘De toestand, de redding en de toekomstmogelijkheden van de Dendervallei’, in: *De Gazet van Aalst*, 27.03.1947, p.2; ‘Parlementaire vragen gesteld door volksvertegenwoordiger Moriau’, in: *De Gazet van Aalst*, 22.05.1947, p. 1; *De Gazet van Aalst*, 19.06.1947, p. 3.

het herstel van de landbouwgrond, en er waren aanpassingswerken nodig opdat schepen van 600 ton Aalst zouden kunnen bereiken. Datzelfde jaar werd in de Aalsterse gemeenteraad het milieuprobleem echter ook vanuit een andere gezichtshoek benaderd. Op 12 september kreeg de schepen van volksgezondheid de vraag welke maatregelen hij dacht te nemen ‘tegen de verontreiniging van de Dender en de daaruit voortspruitende verpesting van zekere stadswijken.’ Bij die gelegenheid werd ook op de vissterfte gewezen.³⁵

Enkele maanden later, tijdens de zitting van 13 januari 1948, laakte Albert van den Bergh in de Kamer van Volksvertegenwoordigers de vervuiling van de Dender. Hij maakte gebruik van foto's, en ging vrij gedetailleerd in op de volgende problemen: de vervuiling van het water in de drinkputten voor vee waarvoor de landbouwers 42 fr./jaar betaalden, de walgelijke en ziekmakende geurhinder, de vissterfte, de verloedering van het landschap en de industriële vervuiling vanaf Ath. Hij eiste de toepassing van de wet van 24 oktober 1946 die suikerfabrieken verplichtte hun afvalwater te zuiveren en wees ook op andere vervuiliingsbronnen, nl. de Union Allumettière (1902-2004)³⁶ in Geraardsbergen en de Cartonnerie Fontaine³⁷ in Goferdingen. Voorts vermeldde hij de lozing van ongezuiverd huishoudelijk afvalwater in Geraardsbergen, Ninove en Aalst, en de vervuilde beken die in de rivier uitmondde. In 1934 was een Dienst voor Zuivering van Afvalwater opgericht, maar de middelen ontbraken om een adequate waterzuivering uit te bouwen. De toestand in België – dat slechts 8 zuiveringsstations had – stak schril af bij de verwezenlijkingen in Nederland, Engeland en de VSA.³⁸ Uit het verslag van de zitting van 13 januari 1948 blijkt dat de tussenkomst van de Aalsterse volksvertegenwoordiger werd samengevoegd met die van de heer Hermans over de ‘regelmatige vervuiling van de Demer’. Ook Hermans wees op de uitgesproken geurhinder en ook hij stak een beschuldigende vinger uit naar een suikerfabriek, maar zijn tussenkomst was – milieutechnisch bekeken – beter gedocumenteerd. Hij vermeldde de zuurtegraad van het water en de concentratie van fosfor (P) en potas (kaliumcarbonaat, K_2CO_3). In het antwoord van minister Verbist werd de problematiek erkend en geografisch uitgebreid tot andere bekkens.

35 ‘Openbare zitting van de gemeenteraad’, in: *De Gazet van Aalst*, 11.09.1947, p. 3.

36 Voor een korte geschiedenis, een overzicht van de productie en de organisatie van de Union Allumettière, zie S. DEHAECK, *Inventaris van het archief van de luciferfabriek Union Allumettière N.V. Rechtsvoorgangers en rechtsopvolgers 1902-2004*, Brussel, Algemeen Rijksarchief 2011, p. 13-21.

37 De kartonfabriek Fontaine-Van Damme (later Cartonnerie Fontaine), in 1790 ontstaan in Geraardsbergen, week in 1870 uit naar Goferdinge.

38 ‘Volksvertegenwoordiger Albert van den Berghe interpelleerde over het bevuilen van het Denderwater’, in: *De Gazet van Aalst*, 22.01.1948 p. 1 en 3.

Hij wees erop dat vervuiling al in 1854 aan bod kwam in parlementaire verslagen – de verontreiniging van de Spiere – en dat vanaf 1930 de bezoedeling van rivieren een veel voorkomend thema was in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. De bouw van zuiveringsstations zou echter op de productiekosten wegen – anders gezegd: de minister benaderde het probleem vanuit een bedrijfseconomische invalshoek. Een ander geluid kwam uit Dendermonde. Volksvertegenwoordiger Bruyninckx trad Albert van den Bergh bij. Het gemeentebestuur van Dendermonde had veel klachten ontvangen en Bruyninckx deed een beroep op het inlevingsvermogen van de minister: ‘Indien gij een stad als Dendermonde bewoondet, zoudt gij vaststellen dat de toestand werkelijk onduidbaar is en dat het woord ‘schandaal’ [...] niet overdreven is.’³⁹ Toen Van den Berghe, Hermans en Bruyninckx de vervuiling aanklaagden, was al een inhaalbeweging begonnen, want ongeveer twee jaar later verklaarde Alfred de Taeye, minister van volksgezondheid, in de Kamer van Volksvertegenwoordigers dat er ongeveer 110 zuiveringsstations nodig waren. Begin 1951 waren 16 stations gebouwd en er waren er nog 4 in aanbouw. De kosten van de gehele operatie werd op 1.935 miljoen geraamd. Voorts wees hij erop dat de bouw van zuiveringsstations tot 80 % gesubsidieerd kon worden (*Staatsblad* van 31 januari 1951).⁴⁰

Albert van den Berghe (tot 1952) en Eugeen Moriau (tot 1964) bleven aandacht vragen voor het ‘Denderprobleem’ in de ruimste zin – ze wezen zowel op milieuproblemen als op economische aspecten. In *De Gazet van Aalst* werd er in 1948 op gewezen dat beide CVP-volksvertegenwoordigers weinig steun kregen van andere partijen, en vooral de sterke communistische fractie kreeg de volle laag: ‘Waarom pakken de communistische ‘volksvertegenwoordigers’ [...] de grote bazen die de Dender vuilmaken bij hun schabbernak niet? Dat is toch een Staatswater! Waarom geen interpellatie in de Kamers?’⁴¹ Het woordgebruik wijst erop dat de oprisping vooral een ideologisch stempel droeg. Van den Berghe maakte in 1950 gebruik van een interpellatie van volksvertegenwoordiger Becquevort in verband met de Zenne om opnieuw de verpesting van het Denderwater aan te klagen. De ambtenaren deden hun werk, maar dat volstond niet. Ook ‘de gemeentebesturen en de nij-

39 Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 13 januari 1948, p. 5-11, waar 10.

40 Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 20 februari 1951, p. 2 e.v. Ondanks de inhaalbeweging bleef België in vergelijking met Nederland nog tientallen jaren nahinken. In Nederland waren in het begin van de jaren 1970 circa 500 zuiveringsstations in gebruik, in 1976 waren er in België ongeveer 50. E. VAN DER ELST, ‘Wordt de Dender weer een visrijke rivier?’, in: *De Voorpost*, 08.04.1977, p. 14-16, waar 14.

41 RAAK, ‘Beschouwingen’, in: *De Gazet van Aalst*, 08.08.1948, p. 1.

veeraars moe[s]ten hun plicht doen.⁴² Becquevort en Van den Berghe waren niet de enigen die op 14 februari de watervervuiling onder de loep namen – de eerste vestigde de aandacht op ‘la nécessité de prendre les mesures les plus énergétiques et les plus urgentes pour remédier à la pollution des cours d’eau.’ Hij refereerde aan de wetgeving van 1930, 1932 en 1934, en wees erop dat bezoedeld water planten, dieren, goederen en de gezondheid van mensen aantastte. De minister van volksgezondheid, de heer Van Glabbeke, erkende de problematiek en herinnerde, wat de vervuiling van de Zenne betrof, aan een brief van 30 april 1904, waarin de burgemeester van Rebecq het probleem vrij uitvoerig beschreef. Op de opmerkingen van Van den Berghe antwoordde Adolphe van Glabbeke dat bij een aantal gemeentebesturen ‘onbegrip en nalatigheid’ konden worden aangetoond en dat bij sommige nijveraars ‘een gebrek aan goede wil’ opviel. Hij rondde zijn repliek af met de opmerking dat hij optimist bleef.⁴³

De interpellaties van Van den Berghe en Moriau werden in de loop der jaren steeds objectiever. Ze maakten gebruik van controleerbare gegevens, zowel in economische als in milieutechnische zin. Nadat Moriau een naamloze brief had ontvangen, riep hij in *De Gazet van Aalst* de brieftschrijver op om zijn klacht over stankoverlast en vissterfte te documenteren: waar en wanneer waren er problemen?⁴⁴ In de loop der jaren verrichtte hij ook zelf (visueel) onderzoek om de vervuiliingsbronnen te achterhalen, en de lijst van grote vervuilers werd steeds preciezer. Tegelijkertijd groeide in Aalst het ongenoegen over de Oude Dender, de ‘Nijverheidsarm’ die door de stad kronkelde. Men vroeg om dat gedeelte te dempen, zoals al eerder was beslist, want het water was al ‘lang genoeg een gevaar voor de volksgezondheid wegens zijn stinkende inhoud.’⁴⁵ Het probleem werd door de liberale senator Gustaaf de Stobbeleir naar voren gebracht in de senaatszitting van 6 december 1950. Ook hij vroeg om gepaste maatregelen, maar hij sneed meteen, wellicht onbedoeld, ook een probleem aan dat het stadsbestuur zelf ter harte had kunnen nemen: ‘In het midden van de stad wonen in de vroegere muziekschool 36 huisgezinnen, die alle soorten afvallen [sic] en mogelijke zaken doorheen de vensters in de waters van de Oude Dender keren. [...] De onaangename geuren en verrottingen zijn schadelijk voor de

42 ‘De Dender... een moorriool’, in: *De Gazet van Aalst*, 23.02.1950, p. 2.

43 Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 14 februari 1950, p. 13-22, waar 22.

44 Eugène MORIAU, ‘Aan de redactie van De Gazet van Aalst’, in: *De Gazet van Aalst*, 29.06.1950, p. 3.

45 ‘De Molenstraat wil leven!’, in: *De Gazet van Aalst*, 21.09.1950, p. 1.

gezondheid. Bovendien is het een broeinest van ongedierte.⁴⁶ Die problemen had men met politieel toezicht en de strikte toepassing van de stedelijke verordeningen in Aalst zelf kunnen oplossen. Dat de huurders hun afval in het water gooiden, wijst erop dat het milieubewustzijn bij heel wat mensen heel beperkt was, en dat het stadsbestuur het door de overheid opgelegde beleid niet volledig nakwam. Lokale overheden waren al sinds de circulaire van het Ministerie van Binnenlandse Zaken van 3 februari 1849 verantwoordelijk voor het rein houden van de stad of gemeente, en die instructie werd gedetailleerd verduidelijkt. Tot de verplichtingen van de lokale overheden behoorde o.a. het toezicht op het schoonmaken van waterlopen.⁴⁷

De Stobbeleirs tussenkomst, in het kader van de bespreking van de begroting van volksgezondheid 1950-1951, was in vergelijking met de inbreng van andere senatoren die de watervervuiling aan de kaak stelden, vrij elementair. De heer Lacroix had het over de vervuiling van de Ligne, hij somde de vervuilers op (o.a. de suikerfabriek van Sombreffe en het huishoudelijk afvalwater van Fleurus en vooral de lozingen van de Usines Dumont de Chassart in Saint-Amand) en wees op enkele deeloplossingen die intussen gerealiseerd waren. Senator Van den Storme had het over de grondwaterreserves en het te kleine aantal zuiveringsstations, en de heer Goossens (provinciaal BSP-senator voor Dendermonde) besprak de toestand van de Denderstreek, waar de toestand zeer kritiek was. Ook hij vermeldde de vervuiliingsbronnen en benadrukte sterk de rol van de stad Aalst. Tijdens het interbellum kon men vissen van Aalst tot Geraardsbergen en tijdens de bezetting kon men hengelen tot aan de monding. Nu was het beoefenen van de hengelsport onmogelijk van de monding tot Lessines. Voor de omgeving van Geraardsbergen wees hij vooral de industrie met de vinger. Na Gustaaf de Stobbeleir sprak de heer Versieren (provinciaal BSP-senator voor Oudenaarde) over de waterverontreiniging in de Vlaamse Ardennen, waar vooral de Bourgschelde fel bezoedeld was.⁴⁸ In de Aalsterse pers bleef de interessante tussenkomst van senator Goossens onvermeld.

Eind 1951 hield een aantal CVP-kaderleden een studiedag in Aalst. Er werden drie alternatieve saneringsplannen besproken en er werd

46 *Waarheid*, 10.12.1950, p. 2-3.

47 Isabelle PARMENTIER, 'Autorités communales et financement de la lutte contre la pollution (Belgique, fin XVIIIe – début XIXe siècle)', in: Christoph BERNHARDT & Geneviève MASSARD-GUILBAUD, eds., *Le démon moderne. La pollution dans les sociétés urbaines et industrielles d'Europe / The modern demon. Pollution in urban and industrial European cities*, Clermont Ferrand, Presses Universitaires Blaise-Pascal, 2002, p. 259-272, waar 261-262.

48 Senaat, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 6 december 1950, p. 141-145.

vooral gewezen op de problematische afwatering van het gebied en op een recente tyfusepidemie. De inbreng was zowel economisch als ecologisch getint.⁴⁹ Het stadsbestuur drong er bij de hogere overheid op aan om de Aalsterse sluis te vervangen door een nieuwe in de nabijheid van Erembodegem. Daarna kon de Oude Dender worden gedempt en de vervuiling worden aangepakt. Het college was ervan overtuigd dat de werken in Aalst voorrang hadden op de nieuwe monding in Dendermonde en spoorde de Aalsterse parlementsleden aan om deze eis te steunen.⁵⁰ Enkele weken later vestigde Van den Berghe opnieuw de aandacht op de dubbele problematiek: de waarde van de landbouwgrond was van 15.900 frank/ha in 1847 gedaald tot 8.000 frank/ha in 1925, en de vervuiling verwekte ‘zeer onhygiënische levensvoorwaarden voor de oeverbewoners.’⁵¹ Bij de bespreking van de begroting van landbouw wees hij op de teloorgang van de ‘destijds befaamde Denderweiden’, die nu slechts ‘verzuurde beemden’ waren. ‘Er worden canadapopulieren aangeplant door Zweedse luciferfabrikanten.’ Door het slechte beheer en door de verhoging van de dijken was 11.000 ha landbouwgrond verzuurd en een strook van 1.200 m links en rechts van de Dender was ‘bedorven of bedreigd.’ In afwachting van een definitieve oplossing was het regelmatig onderhoud van de grachten een dringende noodzaak.⁵² Er heerste op dat ogenblik een drukke politieke activiteit: de minister van openbare werken ontving een delegatie van lokale en provinciale politici, volksvertegenwoordigers en senatoren om de problematiek te bespreken. Minister Behogne beloofde in de buitengewone begroting kredieten in te schrijven voor de meest dringende werken.⁵³ Meer dan anderhalf jaar later werd op de voorpagina van *De Gazet van Aalst* de stankoverlast nog eens onderstreept: ‘De Oude Dender is bijna toe... achter de Akademie. En rieken mijnheer! Ook de ‘Beek op Mijlbeek’ verspreidt een verpestende geur.’⁵⁴ In die vervuilde omgeving werd later het slib uit de Oude Dender gestort – ook het slib stonk en het storten hield heel wat risico’s in.

49 ‘Het Denderprobleem moet opgelost’, in: *De Gazet van Aalst*, 30.12.1951, p. 2.

50 ‘Stad Aalst. Begroting 1952’, in: *De Gazet van Aalst*, 13.01.1952, p. 1-2.

51 Albert VAN DEN BERGHE, ‘Denderland let op uw zaak!’, in: *De Gazet van Aalst*, 24.01.1952, p. 1.

52 ‘Bespreking begroting van landbouw 1952’, in: *De Gazet van Aalst*, 07.02.1952, p. 3. Van den Berghe was niet de enige die op de verzuring van landbouwgrond wees. Een gelijkaardig probleem werd tijdens dezelfde bespreking aangeklaagd door de heer Van Royen, die signaleerde dat in de omgeving van de Stekense Vaart honderden hectaren landbouwgrond ‘waterzuchtig’ dreigden te worden. Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 30 januari 1952, p. 23 (Van Royen) en p. 26-27 (Van den Berghe).

53 ‘De Dender en haar problemen’, in: *De Gazet van Aalst*, 10.02.1952, p. 1.

54 ‘Ajuinen filosofieren’, in: *De Gazet van Aalst*, 18.10.1953, p. 1.

In juni 1954 werd in de Kamer van Volksvertegenwoordigers het ‘Wetsontwerp op de riviervisserij’ besproken. De verslaggever, de heer De Nolf, wees op de bezoedeling van veel rivieren, en zijn betoog werd aangevuld met een tussenkomst van Albert van den Berghe. De zeer actieve volksvertegenwoordiger – van 1947 tot 1965 ook burgemeester van Nederboelare – herinnerde eraan dat hij sinds 1946 de vervuiling van de Dender aan de kaak had gesteld. De vervuiling lokte ‘vlammen-de’ reacties uit bij vissers, toeristen en bewoners van de Dendervallei. In 1952 had hij de brochure *De Dender en zijn problemen* uitgegeven. Zijn betoog werd met ‘blijken van goedkeuring’ begroet, maar op het terrein was er niets gebeurd. De tussenkomst werd gesteund door volksvertegenwoordiger Violon, en ook de heer Dejace beklemtoonde het algemeen karakter van de waterverontreiniging.⁵⁵ Enkele dagen daarvoor had ook Eugeen Moriau een parlementaire vraag ingediend. De Dender moest dringend uitgebaggerd worden, en ook de vervuiling door Unalit werd belicht. Hij omschreef de verschillende soorten hinder als volgt: ‘De vis wordt uitgemeord. De bevolking moet de walgelijkste geuren verdragen. Huisgevels en huisraad worden door de giftige uitwasemingen aangetast. De bodemmodder slurpt het giftig bezinksel niet meer op.’⁵⁶ Enkele maanden later benaderde het Vlaams Economisch Verbond de problematiek vanuit een sociaaleconomische invalshoek. Alle gemeenten van het gewest Aalst ontvingen een enquête waarin – in het kader van de bestrijding van de werkloosheid – naar de gewenste of geplande werken werd gepeild. Het VEV deelde de werken in twee groepen in; tot de tweede groep behoorde o.a. de bouw van waterzuiveringsstations.⁵⁷ Aan het eind van datzelfde jaar bundelde Eugeen Moriau een reeks overtuigende feiten. Niet alleen de vroeger vermelde suikerfabrieken vervuilden de Dender, ook de andere fabrikanten, zoals o.a. Fabelta en Unalit, waren grote vervuilers. Hij maakte de Kamer van Volksvertegenwoordigers opmerkszaam op een opvallende vissterfte tijdens de kermisdagen in 1953: in Ninove werd 35 ton vis afgevoerd, in Geraardsbergen 16 ton. Hij beschreef vrij gedetailleerd de lozingspraktijk van Unalit, en drong erop aan om het bedrijf een bezinkingsbassin te doen bouwen, want de zuiveringinstallatie was niet voldoende performant. In Ninove was op 17 mei 1954 een actiecomité opgericht, en Moriau brak opnieuw een lans voor de bouw van gemeentelijke en

55 Kamer van Volksvertegenwoordigers, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 10 juni 1952, p. 15-16.

56 ‘De bezoedeling van de Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 24.06.1954, p. 1.

57 ‘Het Vlaams Economisch Verbond en de bestrijding der werkloosheid’, in: *De Gazet van Aalst*, 26.09.1954, p. 2.

‘tussengemeentelijke’ zuiveringsstations. Voorts drong hij ook aan op een regelmatige analyse van het Denderwater.⁵⁸ In 1955 herinnerde hij aan de lozing van lijmstoffen door Unalit. Volksvertegenwoordiger Daman uit Dendermonde bevestigde de vervuiling van het Denderwater.⁵⁹ Datzelfde jaar reageerde *Het Ajuintje*, het blad van de KP, op de niet gerealiseerde plannen van minister Adolphe van Glabbeke in verband met de overwielving van de Oude Dender.⁶⁰

In 1956 vroeg Moriau meermaals en met aandrang om de problemen snel en adequaat aan te pakken. In een van die tussenkomsten vroeg hij vooral aandacht voor de Oude Dender, die zich aan de linkeroever door de stad Aalst kronkelde. De Maatschappij voor Goedkope Woningen wilde langs die oude Denderarm 56 woningen bouwen. Hij omschreef de Nijverheidsarm als een ‘beek [die] een verpestende geur verspreidt.’ In zijn antwoord wees de minister erop dat de Oude Dender vooral nuttig was om bij een hoge waterstand het overtollige water af te voeren, maar er waren geen principiële bezwaren tegen de al eerder geplande demping.⁶¹ Begin 1957 vroegen de CVP-jongeren aandacht voor de Dender als bevaarbare waterweg, en Moriau schaarde zich achter de eis om de rivier aan te passen voor schepen tot 600 ton.⁶² Hij verloor de vervuiling echter niet uit het oog en richtte zijn pijlen opnieuw op Unalit. Op 13 november 1956 had de minister van volksgezondheid de bouw van een nieuw zuiveringsstation aangekondigd, maar in september 1957 was men nog niet met de bouw begonnen omdat de fabriek het daarvoor benodigde terrein nog niet had kunnen aankopen. Het geloosde afvalwater was nu, althans volgens de minister, minder vervuild omdat de bezinkingsduur opgedreven was en omdat aan het water ‘reagentia’ werden toegevoegd. Tegen de zomer van 1958 moest de biologische zuivering verzekerd zijn.⁶³ Daarna verschoof het accent in de berichtgeving. Op het ogenblik dat men zich in België voorbereidde op Expo ’58, werd door politici vooral aandacht geschonken aan de econo-

58 ‘Interpellatie over de bezoedeling van de Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 05.12.1954, p. 1-2.

59 ‘Volksvert. Eug. Moriau verdedigt de belangen van het arrondissement. Aalst in de Kamer’, in: *De Gazet van Aalst*, 07.04.1955, p. 1.

60 ‘Aan en rond de watertoren’, in: *Het Ajuintje*, 01.02.1955, p. 2.

61 ‘Volksvertegenwoordiger Moriau verdedigt de belangen van het arrondissement in de Kamer’, in: *De Gazet van Aalst*, 09.02.1956, p. 1; ‘Parlementaire vragen gesteld door dhr. Eugeen Moriau aan de heer Minister van Verkeerswezen’, in: *De Gazet van Aalst*, 25.10.1956, p. 2; ‘Parlementaire vragen gesteld door dhr. Moriau aan de heer Minister van Openbare Werken en Wederopbouw’, in: *De Gazet van Aalst*, 22.11.1956, p. 3.

62 ‘Motie’, in: *De Gazet van Aalst*, 06.01.1957, p. 1; ‘Het Land van Aalst door liberalen en socialisten in de steek gelaten’, in: *De Gazet van Aalst*, 31.01.1957, p. 1; ‘De koek van meneer D’Haeseleer’, in: *De Gazet van Aalst*, 11.04.1957, p. 1; ‘Parlementaire vraag’, in: *De Gazet van Aalst*, 11.04.1957, p. 3.

63 ‘Parlementaire vragen’, in: *De Gazet van Aalst*, 05.09.1957, p. 3.

mische aspecten van het leven langs de Dender.⁶⁴ In Aalst zelf groeide de verontwaardiging over de Oude Dender. In een eerste, kort artikel vroeg *De Gazet van Aalst* zich af wanneer de Oude Dender plaats ging maken ‘voor een brede laan met boompjes die van de Werfkapel tot achter het Begijnhof zal lopen?’ In de omgeving van de Molenstraat, Werf, Burchtstraat, De Coninckstraat e.a. had kennelijk een ‘zoveelste’ actie plaatsgevonden: ‘Verschillende petities met tientallen handtekeningen werden en worden gestuurd naar stadsbestuur en minister van volksgezondheid.’⁶⁵ In de gedigitaliseerde bladen was dit het eerste artikelje waarin naar petities werd verwezen. De klachten werden daarna gebundeld in twee langere artikelen die de voorpagina haalden; ze waren ondertekend door P.D.P.⁶⁶ De auteur was wellicht Pol de Paepe, koffiebrander, plaatselijk correspondent van *Het Nieuwsblad* en *Het Volk*, medewerker van *De Gazet van Aalst* en actief in de Dekenij Molenstaat. In de eerste verontwaardigde tussenkomst beklemtoonde hij dat de inwoners van de Molenstraat en naburige straten onverschillig waren voor ‘wie de pluimen op de hoed wil[de] steken, wie er politieke munt uit de Dender-stank wil[de] halen.’ In het tweede artikel ging hij vergelijkend te werk: ‘Brussel heeft zijn Zenne grotendeels kwijtgespeeld, Dendermonde gooiden zijn Vestje dicht en zopas heeft ook Oudenaarde de stinkende beek in zijn centrum in een mooie laan herschapen. Aalst heeft zijn 710-meter-lange ‘Oude Dender’ waar sedert zowat 24 jaar al wat bovendrijft maanden aan de oppervlakte blijft, of aan de sluisdeuren hangt. [...] Dat dit stilstaand water stinkt is voldoende gekend. Dat bewoners uit de Burchtstraat vuilnisbakken in het water uitkeren is slechts te wijten aan het feit dat aldaar niet eens een reinigingsdienst komt. Dat er bij perioden vliegen- en muggenplagen waargenomen worden, werd nooit door ‘bevoegde diensten’ opgemerkt.’ Een aantal ministers had beterschap beloofd, maar acht jaar na het bezoek van de minister van wederopbouw was de Oude Dender nog altijd een stinkend water. Enkele maanden later ondertekenden Ludovic Moyersoën (CVP), Eugeen Moriau (CVP) Louis D’Haeseleer (Liberale Partij) en Bert van Hoorick (BSP) samen een open brief waarin ze opriepen tot

64 ‘Volksvertegenwoordiger Moriau verdedigt onze belangen’, in: *De Gazet van Aalst*, 09.02.1958, p. 2; ‘Interpellatie van oud-minister L. Moyersoën over de crisis in bepaalde takken van het textielbedrijf’, in: *De Gazet van Aalst*, 16.02.1958, p. 2; ‘De crisis in de textielnijverheid te Aalst’, in: *De Gazet van Aalst*, 23.02.1958, p. 1-2

65 ‘Aalst en zijn stank. De Oude Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 30.08.1958, p. 3.

66 P.D.P., ‘Aalst en zijn stank. De Oude Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 04.09.1958, p. 1 en 06.09.1958, p. 1. Zie ook: P.D.P., ‘Aalst en zijn blijvende stank. De Oude Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 15.08.1959, p. 1; ‘Volksvertegenwoordiger Moriau en de Oude Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 15.08.1959, p. 1.

het dempen van de Oude Dender, de herkalibrering van de gekanaliseerde Dender en de bouw van zuiveringsstations. In de verslaggeving wogen de economische argumenten zwaarder dan de milieuaspecten. Enkele maanden later ondertekenden dezelfde volksvertegenwoordigers samen met Albert van den Berghe (CVP) en Robert van Trimpont (BSP) een amendement van Eugene Moriau om de Dender bevaarbaar te maken voor schepen tot 600 ton.⁶⁷

In Aalst bleef de Oude Dender een belangrijk gespreksonderwerp. De auteur van 'Aalst en zijn stank' herinnerde er in mei 1959 burgemeester Frans Blanckaert (BSP) aan dat hij nog maar enkele dagen had om zijn belofte waar te maken. De werken aan de stuw waren beëindigd en de Oude Dender was niet meer nodig voor een adequate afwatering bij hevige regenval. In afwachting van het begin der werken bleef 'die nutteloos-stinkende waterloop in 't centrum van de stad,' samen met de muggen, 'de stank en het schandaal.'⁶⁸ Schepen van openbare werken, Gilbert Claus (CVP), nam de week daarna de verdediging van Frans Blanckaert op zich; de stad wilde zelf wel met de demping starten, maar het stadsbestuur kreeg een formeel verbod van de bevoegde (hogere) overheid.⁶⁹ Het probleem bleef aanslepen. Het dempen van de oude bedding werd uiteindelijk op 14 september 1961 toegewezen aan de vennootschap De Schelde voor een bedrag van 7.239.039 frank.⁷⁰ Het werk werd aangevat in februari 1962, en in december datzelfde jaar kon men gaan wandelen langs de gedempte rivier.⁷¹

Rond de tijd dat schepen Claus de burgemeester in bescherming nam, verbreedde de Kamer van Koophandel het debat. Vanuit een economische en sociale invalshoek wees ze op de schadelijke effecten van het vervuilde water. De 'giftige uitwasemingen' contamineerden niet

67 'Het probleem van de Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 25.04.1959, p. 1.

68 P.D.P., 'Belofte van een burgemeester. De Oude Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 23.05.1959, p. 1. Zie ook 'Schepen Claus voert een gezonde bouwpolitiek', in: *De Gazet van Aalst*, 29.10.1959, p. 1; 'Volksvertegenwoordiger Moriau in de bres voor openbare werken in de stad en streek', in: *De Gazet van Aalst*, 23.01.1960, p. 1; 'De Oude Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 31.03.1960, p. 1; 'En de Oude Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 24.09.1960, p. 1; 'Aalst 1960-1961', in: *De Gazet van Aalst*, 29.12.1960, p. 1; 'Demping de Oude Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 29.06.1961, p. 1; P.D.P., 'De Oude Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 29.06.1961, p. 1.

69 'Belofte van een burgemeester', in: *De Gazet van Aalst*, 30.05.1959, p. 1.

70 'Demping Oude Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 17.08.1961, p. 1; 'Einde Oude Dender mizerie', in: *De Gazet van Aalst*, 30.09.1961, p. 1.

71 'Dempingswerken Oude Dender worden aangevat', in: *De Gazet van Aalst*, 22.02.1962, p. 1; 'De Oude Dender. Cijns en demping', in: *De Gazet van Aalst*, 24.05.1962, p. 1; 'Schepen Gilbert. Claus Openbare Werken', in: *De Gazet van Aalst*, 08.12.1962, p. 1; FRITZ COURTEAUX, 'Oude en nieuwe schoonheid', in: *De Gazet van Aalst*, 10.01.1963, p. 1-2; 'Klein logboek', in: *De Gazet van Aalst*, 29.08.1964, p. 6; 'Steeds meer en beter Aalst', in: *De Gazet van Aalst*, 03.10.1964, p. 1.

alleen de lucht – een gevaar voor de algemene gezondheid –, ze dreigden ook ‘delicate fabricatieprocedés te verstoren en te besmetten. De Kamer van Koophandel drong aan op meer controles van het water, en ging stilzwijgend voorbij aan het vervuilende karakter van sommige fabrieken langs de Dender.⁷² Het bleef niet bij wensen, de problematiek zou voortaan door een sociaaleconomisch actiecomité gevolgd worden. De groep pleegde overleg met ambtenaren van de ministeries van openbare werken en volksgezondheid, volksvertegenwoordigers en afgevaardigden van de gemeente- en stadsbesturen van Denderleeuw, Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Men eiste een strenge naleving van de wet van 11 maart 1950 en de uitbaggering van de Dender van Geraardsbergen tot Dendermonde. De waterzuiveringsexperimenten in sommige bedrijven werden gunstig onthaald.⁷³

Van ongenoegen en lokale klachten naar regionale en globale problem solving

In de eerste helft van de jaren '60 vroegen politici meer en meer aandacht voor de bouw van zuiveringsstations. De klemtoon lag op de noodzaak om zowel industrieel als huishoudelijk afvalwater te zuiveren vóór het in de Dender werd geloosd. Men besepte dat het uitbaggeren van de rivier niet volstond. In het parlement was het opnieuw Eugene Moriau die op de verantwoordelijkheid van de Union Allumettière wees. De luciferproducent had proeven met een schaalmodel uitgevoerd, de wetenschappelijke literatuur bestudeerd en in 1959 een zuiveringinstallatie gebouwd die ongeveer 1/3 van het afvalwater kon zuiveren. Op die manier kon men – zonder op een onomkeerbare wijze veel geld te investeren – zoeken naar een adequate oplossing voor de nog onopgeloste problemen. In 1961 werd het zuiveringsstation verder afgewerkt waardoor de waterkwaliteit stroomafwaarts zou verbeteren, maar voorbij Aalst zou nog altijd geen vis in de Dender kunnen leven indien de stad Aalst haar rioolwater niet zuiverde. In Aalst werd de bouw afhankelijk gemaakt van de zuivering stroomopwaarts, en in Ath werd toen door een wasmiddelenfabriek nog altijd afvalwater met detergenten geloosd.⁷⁴ Voor een betere afwatering werden kleine bemalingstations gebouwd en er werden nieuwe grachten gegraven. Om die

72 'Nieuws van de Kamer van Koophandel. Het Denderprobleem', in: *De Gazet van Aalst*, 27.06.1959, p. 1; 'Actiecomité ter bevordering van de economische expansie van het arrondissement Aalst. Nieuwjaarswensen december 1959', in: *De Gazet van Aalst*, 26.12.1959, p. 1.

73 'Langs de oevers van de Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 25.07.1959, p. 1.

74 'Eugeen Moriau en het Denderprobleem', in: *De Gazet van Aalst*, 16.03.1961, p. 2.

De Dender ca. 1980 aan de sluis te Pollare. Het witte schuim was een van de meest zichtbare vormen van vervuiling. (foto D. Van de Perre)

Detail van het vervuilde Denderwater te Pollare, ca. 1980. Men ziet een zuurstofloos water, een smurrie van olie, allerlei afval en dode vissen. (foto D. Van de Perre)

plannen uit te voeren wilde men een beroep doen op werklozen.⁷⁵

De voorgestelde oplossingen waren deeloplossingen en uit de bespreking in de Kamer van Volksvertegenwoordigers blijkt dat een globale aanpak van bron tot monding, met aandacht voor de verschillende soorten vervuiling, nog niet werd overwogen. Toen Moriau vroeg waarom de vervuiling door Union Allumettière niet drastischer werd aangepakt, luidde het antwoord dat de onderneming ermee dreigde de fabriek te sluiten als ze te streng werd aangepakt. In de jaren '50 en '60 volstond de tewerkstelling in de Denderstreek niet om het aantal werklozen op te vangen, en de overheid wilde kennelijk een fabriekssluiting voorkomen. Wanneer een investering in milieutechnische installaties de tewerkstelling in het gedrang bracht, reageerden politici en arbeiders meestal negatief, zoals o.a. blijkt uit een artikel van Jan Oosthoek over de watervervuiling door aardappelzetmeel- en strokartonfabrieken in de Veenkoloniën (provincie Groningen): 'Parliament was not interested in the [pollution of surface water in the province of Groningen] and thought that jobs in the region were more important than clean water.'⁷⁶ Milieuvervuiling hoorde als het ware bij de welvaart, en werd vaak als een symbool van die welvaart gezien, in de meest letterlijke betekenis van het woord zien. Ook luchtvervuiling werd vaak 'getolereerd'.⁷⁷

De lucifersfabriek stelde voor het afvalwater via de stadsriolen voorbij Geraardsbergen in de Dender te lozen, zodat Geraardsbergen en Onkerzele niet langer aan de hinder werden blootgesteld, maar – vanuit een grotere invalshoek – was dat geen oplossing: de oeverbewoners in Ninove, Aalst en Dendermonde zouden nog steeds met vervuild water geconfronteerd worden. Moriau stelde voor om een groter bezinkingsbekken aan te leggen en het bezonken afval op te stapelen, maar de onderneming wees erop dat de bedrijfsoppervlakte niet volstond voor die voorstellen. Bij zoveel weerstand vroeg Eugène Moriau uiteindelijk om toch nog eens baggerwerken uit te voeren – gelet op de afvoersnelheid kon men op die manier wellicht de problemen gedurende ongeveer 15 jaar enigszins beheersen.⁷⁸ De volksvertegenwoordiger wees meermaals op de wisselwerking tussen de watervervuiling en de bodemgesteldheid

75 'Minister Urbain bracht een bezoek aan de Dendervallei', in: *De Gazet van Aalst*, 23.03.1961, p. 2.

76 Jan OOSTHOEK, 'The stench of prosperity. Water pollution in the northern Netherlands, 1850-1980', in: BERNHARDT & MASSARD-GUILBAUD, eds., *Le démon moderne*, p. 179-194, waar 184.

77 Romain John VAN DE MAELE, 'De vlijt stond in de lucht geschreven. De Aalsterse pers over rookhinder en luchtvervuiling van 1850 tot 1930', in: *Brood en Rozen*, september 2011, nr. 3, p. 32-45.

78 Eugène MORIAU, 'Het vraagstuk van de Dender', in: *De Gazet van Aalst*, 18.11.1961, p. 1.

van de Dender, en hoewel zijn stellingen niet goed onderbouwd waren, was zijn zorg legitiem, want waterbodems spelen inderdaad een rol in het zuiveringsproces.⁷⁹

In Aalst was alleszins één probleem opgelost: de Oude Dender was gedempt. Het bleef dan ook relatief stil in de Aalsterse pers. In 1964 kwam de Denderproblematiek opnieuw aan de oppervlakte. Bert van Hoorick, gesteund door Eugeen Moriau, vroeg in de Kamercommissie voor Openbare Werken welke werken het ministerie plande tussen Aalst en Dendermonde. De vraag was vooral sociaaleconomisch van aard, en de minister antwoordde dat slechts een beperkt plan gerealiseerd kon worden. Over de vervuilingproblematiek werd in de verslaggeving met geen woord gerept, maar enkele weken later bleek de Dender, alleszins in de omgeving van het sas van Denderleeuw nog steeds ‘onwelriekend’ te zijn.⁸⁰ Nog een maand later, in april 1964, dreven in de omgeving van Geraardsbergen opnieuw dode vissen aan de oppervlakte, en in juni werd gemeld dat de lucifersfabriek naar een nieuwe oplossing voor haar afvalwater zocht. Men dacht eraan een pijpleiding langs de Dender aan te leggen om het afvalwater naar het zuiveringsstation te laten afvloeien. De Union Allumettière zou 1 miljoen frank in die leiding investeren.⁸¹ Of de lucifersfabriek de zuiveringskosten mee ging dragen, werd niet vermeld. De vervuiling kwam aan bod tijdens een studieweekend in Geraardsbergen, en hoewel het een nationaal probleem was, werd onderstreept dat de watervervuiling in de Denderstreek sinds ‘jaar en dag verontrustende afmetingen’ aangenomen had. Het water werd getypeerd als een ‘onwelriekende chemische samenstelling.’⁸² Het bericht herinnerde aan de geurhinder, maar vestigde – terecht – ook de aandacht op de chemische vervuiling. Een eerste denkoefening, met aandacht voor de vele aspecten van de vervuiling en de eventuele oplossingen, was een artikel van Marcel de Bisschop, apotheker en voorzitter van de Aalsterse CVP-afdeling.

De Bisschop vroeg zich af waarom er in de Denderstreek zo veel ontstekingen van de bovenste luchtwegen werden vastgesteld. Hij veronderstelde dat het bezoedelde water van de Dender een van de oorza-

79 *De Verrekijker*, 2002, jrg. 3, nr. 2, dat volledig aan waterbodems gewijd is. Uit onderzoek van een aantal bodemmonsters bleek dat rond 2000 de bodemkwaliteit van de Dender nog overwegend verontreinigd tot sterk verontreinigd was, p. 22. Zie ook ‘Gezond water leeft en laat leven’, in: *Verrekijker*, september 2004, p. 15-17.

80 ‘Hoe staat het met de ministeriële plannen voor de Denderstreek?’, in: *De Gazet van Aalst*, 18.01.1964, p. 1; ‘Jongens uit de Denderstreek “Doen het zelf”’, in: *De Gazet van Aalst*, 26.03.1964, p. 1.

81 G., ‘Opnieuw vis vergiftigd in de Dender’, in: *De Gazet van Aalst*, 30.04.1964, p. 1; ‘Klein logboek’, in: *De Gazet van Aalst*, 06.06.1964, p. 1.

82 G., ‘Denderzone: hygiënisch noodgebied. Water[-] en luchtbezoedeling noopt tot grondige aanpak’, in: *De Gazet van Aalst*, 29.10.1964, p. 1.

ken was, en hij besprak vrij uitgebreid de oorzaken van de vervuiling: eutrofiëring, lozingen van ongezuiverd industrieel afvalwater en ongezuiverd rioolwater. Industrieel afvalwater verhoogde het zoutgehalte van het rivierwater en maakte het tot een voedingsbodem voor anaerobe microben. Vooral de verwerking van cellulose had negatieve gevolgen: de afvalproducten zijn een voedingsbodem voor ‘verrottingsmicroben’ die het andere leven in het water vernietigen. De Bisschop besprak twee oplossingen voor dat probleem. Wat het rioolwater betreft, attendeerde hij op de menselijke uitwerpselen die een voedingsbodem zijn voor anaerobe en pathologische microben. Voorts bevatte huishoudelijk afvalwater ook de restanten van synthetische wasmiddelen. Om deze vervuiling ongedaan te maken, bestonden verschillende technieken, maar biologisch giftige detergenten waren moeilijk te verwijderen. De toepassing van zuiveringstechnologische innovaties volstond niet om de Dender weer schoon te maken. Een aantal moderne wasmiddelen kon microbiologisch worden ontbonden, en in Duitsland waren sinds oktober 1964 alleen wasmiddelen toegelaten die voor 80 % konden worden afgebroken. De Bisschop stelde impliciet aanvullende wetgeving voor om een deelaspect van de vervuiling aan te pakken.⁸³

In de zomer zond een aantal industriëlen uit Geraardsbergen en Ninove een memorandum aan het Ministerie van Openbare Werken in verband met de sanering van de Dender en de aansluiting van Unalit aan het zuiveringsstation.⁸⁴ Niet de een of andere milieugroep, maar een aantal ondernemers pleitte voor een andere milieubenadering. Het lijkt erop dat de vraag weinig reacties opriep, want in 1966 had senator Edmond Coppens (die de kieskring Oudenaarde-Aalst vertegenwoordigde) het bij de bespreking van de begroting van het Ministerie van Openbare Werken over de ‘ziekteverwekkende weiden’. Door de afzetting van gif in de weiden hadden veel koeien een zware leverziekte gekregen. Het volstond om navraag te doen in de slachthuizen in de omgeving van de Dender. De CVP-senator uit Denderleeuw, die al eerder aandacht had gevraagd voor het dossier, herinnerde er ook aan dat de Dender al vele jaren niet meer uitgebaggerd was.⁸⁵

De typering van de Dender als open riool was in de jaren '60 heel

83 Marcel DE BISSCHOP, ‘Een politiek voor de mens. Het probleem van de waterbezoedeling’, in: *De Gazet van Aalst*, 10.04.1965, p. 3.

84 ‘Zuidelijke Denderstreek roert zich. Een memorandum aan openbare werken’, in: *De Gazet van Aalst*, 28.07.1965, p. 1.

85 ‘Senator Edm. Coppens op de bres tijdens de bespreking van de begroting van openbare werken in de senaat’, in: *De Gazet van Aalst*, 21.03.1963, p. 2; ‘Plannen voor de Dender. Wanneer wordt met de werken begonnen?’, in: *De Gazet van Aalst*, 28.07.1966, p. 1; Senaat, *Parlementaire Handelingen*, Zitting van 18 mei 1966, p. 893.

gewoon, maar de berichtgeving bevatte soms tegenstrijdige signalen. In augustus 1966 had de ene redacteur het over 'de grootste onoverdekte riolering', en een andere het over het feit dat men hier en daar opnieuw kon hengelen, maar die vreugde was van korte duur, want door het storten van giftig afval in de omgeving van Lessines dreef er opnieuw vis aan het wateroppervlak.⁸⁶ Het vraagstuk van de vervuiling van de Dender bleef 'onaangeroerd', en de Dender was voor de hengelsport verloren. 'De bezoedeling door de nijverheden is in een te ver stadium om de zaak nog te kunnen keren. [...] Misschien na verloop van jaren.'⁸⁷ Het is geen historische wet dat een ongeluk nooit alleen komt, maar in 1967 nam de pollutie een onverwachte wending: 'De Dender, die als sinds vele jaren moet lijden onder de bezoedeling heeft zondagvoormiddag het trieste beeld geboden van een rivier-beheerst-door-olie.' Tussen Denderleeuw en Aalst dreef een olielaag van ongeveer 1,5 km. Er werd opnieuw een belangrijke vissterfte gesignaleerd.⁸⁸ Twee jaar later trof men in de omgeving van Geraardsbergen opnieuw veel dode vissen aan. De vervuiler was wellicht een bedrijf uit Lessines dat schoonheidsproducten vervaardigde.⁸⁹ Wanneer de vervuiling bron dichter bij huis lag, reageerden politici of ambtenaren soms geïrriteerd op de uitspraken. Christiaan Willems verwees in een artikel over de geplande gerechtelijke hervorming op een uitspraak in *De Voorpost* van mei 1965: 'Een paar uur gaans van de Dendermonding lozen lelijke fabrieken hun vuile afvalwater in de Dender. Aalst is noch vredig, noch voornaam.'⁹⁰ Willems wilde niet ingaan op de uitspraak, maar ze bevatte een kern van waarheid. Het stadsbestuur had na het dempen van de Oude Dender de kans om een nieuw stedenbouwkundig beleid te voeren, maar de Glucoseries Réunion, die vanouds de Dender als riool gebruikte, greep haar kans om uit te breiden, en de demping van de Nijverheidsarm volstond niet om gekende hygiënische problemen ongedaan te maken.⁹¹ In

86 CLK, 'Is de Denderstreek een stuk 'Lelijk België'?', in: *De Gazet van Aalst*, 04.08.1966, p. 1; 'Opnieuw de oude plaag... Dender andermaal bezoedeld door chemische grondstoffen', in: *De Gazet van Aalst*, p. 1.

87 CLK, 'Waarheen met de Denderstreek? Realisme en gevoel', in: *De Gazet van Aalst*, 27.08.1966, p. 1; D.P., 'Hengelaars waarheen? Dender heeft geen vissen... wel visser's', in: *De Gazet van Aalst*, 05.11.1966, p. 1.

88 'Kleine 'Torrey Canyon' te Erembodegem', in: *De Gazet van Aalst*, 18.05.1967, p. 1.

89 'Nieuws in 't kort', in: *De Gazet van Aalst*, 07.01.1969, p. 3. 'Vissterfte bleef een probleem, ook nadat men met de sanering was begonnen. Zie o.a. 'Zalig de armen aan vis', in: *'t Klokzjäl*, november 1981, jrg. 2, nr. 5, p. 6.

90 Christiaan WILLEMS, 'De gerechtelijke hervorming', in: *De Gazet van Aalst*, 13.09.1969, p. 4.

91 JOHAN, 'Het Begijnhof: allemaal beestjes', in: *De Gazet van Aalst*, 05.10.1967, p. 1. Na het dempen van de Oude Dender nam de sanering van de omgeving nog vele jaren in beslag. Zie JAN LOUIES, 'Herrijst het weldra? Het Hol, staande in de Voldersstraat', in: *Aalsterse Gids*, juni 1992, jrg. 9, nr. 95, p. 4.

1970 kreeg de Denderproblematiek aandacht uit onverwachte hoek: de communistische jeugd van Aalst drong erop aan om bij de bevoegde overheden actie te voeren voor het zuiveren van de Dender.⁹² Vanaf dat jaar ging het protest steeds meer samen met concrete voorstellen, en naast de politici verschenen geleidelijk ook belangengroepen met een regionale invalshoek.

In 1970 ijverden de Volksunie en de PVV voor een andere omgang met het milieu en voor een nieuwe afvalwaterpolitiek,⁹³ en *De Gazet van Aalst* stelde op een opvallende manier de vervuilende samenleving aan de kaak: 'Een industrialisatie die de mens ondergeschikt maakt en derhalve in vele gevallen mede verantwoordelijk is voor de bezoedeling van lucht en water. Haha, die niet te tellen parlementaire vragen over de Dender die steeds meer een riool wordt.'⁹⁴ Een jaar later, in 1971, werd herinnerd aan het voorstel van een West-Vlaamse journalist om oeverbewoners, bedrijven en gemeentebesturen samen te brengen rond de 'spectaculaire rivierdood [...] van de Dender.'⁹⁵ *De Gazet van Aalst* herinnerde aan de 'contestant avant la lettre', Albert van den Berghe, een studieweekend van de Lodewijk de Raet Stichting in Ninove en aan het Sodegec-Richtplan voor de Denderstreek. Naar verluidt was Aalst de grootste vervuiler, en het zuiveringsstation van Geraardsbergen was te klein voor het zuiveren van de geloosde hoeveelheid afvalwater. Het kwam er op aan het probleem van de 'Denderriool' aan te pakken en ook het lozen van chemisch afval te beteugelen. De auteur stelde – ten onrechte – dat er nog nooit een proces-verbaal was opgesteld tegen de vervuiling met industrieel afvalwater.⁹⁶ Marcel de Bisschop wees op-nieuw op de gevaren van de verontreiniging,⁹⁷ en *De Voorpost* prees de sanering van de Brugse Reien. De vervuiling, vergelijkbaar met de verontreiniging van de Dender, werd ongedaan gemaakt door een nieuwe riolering.⁹⁸

Het aantal artikelen dat in 1971 in de lokale pers verscheen was

92 'Aalsters kommunistisch jeugd-memorandum', in: *De Gazet van Aalst*, 21.03.1970, p. 2.

93 'Volksunie: nieuw en beter', in: *De Gazet van Aalst*, 12.09.1970, p. 4; 'Opinie en programma van de PVV': in *De Gazet van Aalst*, 19.09.1970, p. 4.

94 '21 maart: een nieuwe lente... en een nieuwe boom', in: *De Gazet van Aalst*, 21.03.1970, p. 1.

95 'De Dender is een der vuilste riolen van het land', in: *De Gazet van Aalst*, 06.02.1971, p. 2.

96 Toen de rechtbank in Dendermonde in 1924 twee Aalsterse nijveraars veroordeelde voor het vervuilen van de Dender luidde de paniekgerige titel van een artikel in *De Volksstem* van 5 augustus 1924: 'Boetstraffelijke rechtbank van Dendermonde. De Aalstersche nijverheid bedreigd'. Vóór de Eerste Wereldoorlog werden enkele klachten verworpen.

97 Kort gesprek met nieuwe Aalsterse burgervader', in: *De Gazet van Aalst*, 13.02.1971, p. 16.

98 'Aalsterse flitsen', in: *De Voorpost*, 16.07.1971, p. 5.

uitzonderlijk hoog en bevatte niet alleen slecht nieuws. Westinghouse had een systeem uitgewerkt – ‘gebaseerd op omgekeerde osmose’ – dat 4,5 miljoen liter water per dag kon zuiveren, een systeem dat de krant aangewezen achtte voor ‘de bedrijven die ongestraft verder de Dender bezoedel[d]en.’⁹⁹ De stinkende Dender werd in de verf gezet door ongeveer alle partijen.¹⁰⁰ Longarts Goossens, kandidaat voor de BSP, wilde het saneringsproces van zijn vader realiseren,¹⁰¹ maar tijdens een ontmoeting van politici uit Dendermonde, Aalst, Ninove en Geraardsbergen met het Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin bleek dat de sanering niet voor de nabije toekomst was. Er waren niet alleen zuiveringsstations nodig, er moesten ook collectoren gebouwd worden. Voor industrieel afvalwater was er een nieuw reglement op komst, en men streefde ernaar een naleving van de nieuwe normen af te dwingen binnen de 20 maanden. In oktober gaf staatssecretaris Poma toe dat de zuiveringsoperatie een complexe aangelegenheid was, maar hij schetste tegelijkertijd een toekomstperspectief.¹⁰² Er waren nieuwe kredieten om de vervuiling te bestrijden en tegen 1980 zou de bezoedeling van het oppervlaktewater met 55 % moeten dalen. Er werd overwogen om stations voor de zuivering van huishoudelijk afvalwater voor de volle som te subsidiëren. Poma benadrukte dat men systematisch te werk moest gaan om te vermijden dat gezuiverd water na de lozing opnieuw vervuild zou worden. Een station in de omgeving van Dendermonde was bedoeld voor het afvalwater van 25 gemeenten. Er bestonden voorontwerpen voor stations in Ninove en Geraardsbergen. De studie van zuiveringsstations in Aalst, Zottegem en Denderleeuw was nog niet afgerond. De staatssecretaris kwantificeerde het aandeel van de belangrijkste vervuilers: het huishoudelijk deel bedroeg 2/3 van de instroom, de industrie loosde 1/3 van het afvalwater. Om bedrijven aan te sporen om zelf zo snel mogelijk een zuiveringsstation te bouwen, werd een degressieve subsidieschaal voorgesteld. Na de hoogste

99 ‘De industriële en wetenschappelijke ontwikkeling’, in: *De Gazet van Aalst*, 07.08.1971, p. 2.

100 JOS DE GEYTER [secretaris KP Aalst], ‘Vrije tribune: ‘Een echte schande’, in: *De Voorpost*, 13.08.1971, p. 2; ‘BSP programma’, in: *De Voorpost*, 03.09.1971, p. 2; ‘Sanering Dender: pas binnen 2 of 3 jaar geen onmenselijke toestanden meer’, in: *De Voorpost*, 17.09.1971, p. 8; ‘Gemeenteraadsverkiezingen. Kandidaten in de Faluintjesgemeenten’, in: *De Voorpost*, 24.09.1971, p. 6; MARTIN HUTSEBAUT [secretaris BSP Aalst], ‘Vrije Tribune. BSP’, *De Voorpost*, 01.10.1971, p. 2; ‘Jean Wobben: lijsttrekker PMO’, in: *De Voorpost*, 01.10.1971, p. 8-9; ‘Henri van der Veeken. Lijsttrekker CVP’, in: *De Voorpost*, 01.10.1971, p. 9; ‘Politiekers praten hun mond niet voorbij op forum’, in: *De Voorpost*, 08.10.1971, p. 13-14.

101 ‘Dr. Emiel Goossens, longarts’, in: *De Voorpost*, 01.10.1971, p. 9.

102 ABL, ‘Staatssecretaris Poma geeft toe: vervuiling van de Dender is een bijzonder moeilijk probleem, in: *De Voorpost*, 15.10.1971, p. 27. Karel Poma besteedde sinds jaren aandacht aan de milieuproblematiek. Als senator sprak hij tijdens de zitting 1965-1966 meermaals over lucht- en watervervuiling.

subsidieschijf (45 %) in 1975-76, daalde de tussenkomst tot 30 % in 1977-78 en 15 % in 1979-80. Die regeling gold alleen voor bestaande bedrijven, nieuwe bedrijven moesten onmiddellijk voldoen aan de wet van 21 maart 1971.

R. J. van de Maele,
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

**DE KRUISWEG VOOR DE
SINT-CHRISTOFFELKERK VAN EVERGEM
DOOR ALPHONSE VAN DEN EYCKEN
UIT GERAARDSBERGEN (1863-1864)**

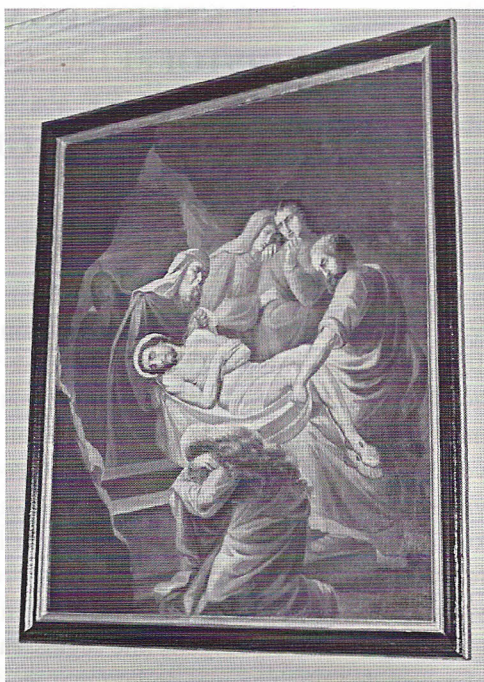
Geert VAN BOCKSTAELE

Van de Geraardsbergse schilder Alphonse Van Den Eycken (1817–1891) zijn heel wat werken gekend. Ook van zijn loopbaan is men vrij goed op de hoogte.¹ Af en toe kan men aan die gegevens een nieuw element toevoegen. Bij de inventarisatie van het kerkarchief van Evergem vond ik het contract en de betaalbewijzen voor het maken en leveren van een kruisweg met de 14 bekende staties.² De opdrachtgever was het kerkbestuur bij monde van pastoor Jozef Franciscus Van Damme. Op 9 februari 1863 sloot de pastoor een akkoord met A. Van Den Eycken om voor 3.000 fr. een kruisweg te schilderen. Die moest zo snel mogelijk geleverd worden en volgens alle regels van de kunst geschilderd. Vóór moest de kruisweg wel onderzocht en goedgekeurd worden door deken Desiderius Verduyn, François Delanier, een beeldhouwer uit Gent, en door de pastoor van Evergem.

Tien van de twaalf betaalbewijzen zijn bewaard. Vanaf 17 maart 1863 tot 9 december 1864 werd A. Van Den Eycken regelmatig betaald. Van de eerste en de achtste betaling hebben we geen bewijzen en de laatste betaling betrof de uitgave van de doeken en de houten kaders die door een zekere P. Bavaliyk geleverd werden. Blijkbaar werd de kruisweg niet door de kerkfabriek betaald. De betaalmandaten van 1864 zijn alle bewaard, maar geen enkel betreft de aankoop van een kruisweg. Wel vermeldt de pastoor in zijn liber memorialis dat hij een kruisweg heeft aangekocht en ook betaald. Met andere woorden, de pastoor of de parochiegemeenschap en niet de kerkfabriek heeft die kruisweg betaald. De staties hebben een vrij grote afmeting: 1,10 m x 1,35 m.

- 1 Met dank aan Marc Balcaen voor de informatie en de toezending van een foto. Gaston Imbo, Geraardsbergse kunstschilders uit de 19de eeuw, Alfons Van Den Eycken, 1817 – 1891, Een te weinig gewaardeerd portret- en genreschilder, in: Gerardimontium, nr. 171, 2000, p. 7 – 12.
- 2 Geert en Marc Van Bockstaele, Inventaris van het kerkarchief van Evergem, Sint-Christoffel, Zottegem, 2014, nr. 82, 358 en 441. Het kerkarchief van vóór 2000 bevindt zich in het Rijksarchief te Gent.

De graflegging, één van de staties uit de kruisweg, geschilderd door A. Van Den Eycken, nu bewaard in de weekkapel van de St.-Christoffelkerk te Evergem.

Op het einde van zijn leven (1886-1887) zou A. Van Den Eycken ook voor de kerk van Sint-Martens-Lierde een kruisweg van 14 staties geschilderd hebben, maar daarvan heb ik in de kerkarchieven niets teruggevonden. Alleszins zijn de staties al lang niet meer in de kerk aanwezig.³

De kruisweg van Evergem is zoals veel kunstwerken zwaar beschadigd of zelfs vernield geworden door het dynamiteren van de kerktoren op het einde van de 1ste W.O. Vijf staties waren reddeloos verloren, de andere zijn na restauratie in een goede staat gebracht. Het is evenwel niet duidelijk of ze nog een plaats in de kerk kregen. Voor het ogenblik hangt er één statie in de weekkapel, en twee in de dekenij (gang en living). Zes andere staan boven op een kamer en zijn eveneens in vrij goede staat.

Geert Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem

3 Gaston Imbo, Geraardsbergse kunstschilders..., p. 11.

Aalst herdenkt de Grote Oorlog met tentoonstelling

Aalst kon niet achterblijven in de herdenkingsgolf die ons land dezer dagen overspoelt. De diverse erfgoedinstellingen (Erfgoedcel Aalst, Stadsarchief Aalst, 't Gasthuys – Stedelijk Museum en D.A.D.D.vzw) werkten een heus herdenkingsprogramma uit met als orgelpunt de tentoonstelling *'Tussen gemeenschap en geweld, Aalst in de Grote Oorlog, 1914-1918'*.

Deze tentoonstelling onder curatorschap van Prof. dr. Sophie De Schaepdryver brengt niet het verhaal van de frontsoldaten aan de IJzer en de loopgraven in de Westhoek maar wel dat van een stad die van 27 september 1914 tot 11 november 1918 onder Duitse bezetting leefde. Het leven van de gewone Aalstenaar tijdens vier jaar bezetting staat centraal.

Vanwege de fysieke indeling van het museum begint het parcours van de tentoonstelling in de kapel van het voormalige hospitaal. Architectenbureau Pire en Goots, de ontwerpers van de tentoonstelling, en vormgeefster Liesbeth Bonner grepen hun kans om de bezoeker vanaf de eerste zaal te confronteren met de dramatiek van de oorlog. De diverse oorlogsmonumenten met naamlijsten van gesneuvelde soldaten, opgeëisten en burgerslachtoffers van zowel Aalst als haar deelgemeenten werden er gereproduceerd als serene witmarmeren doodskisten en panelen. De slachtoffers van de Grote Oorlog krijgen er een sobere en respectvolle eerbetuiging, *'een verre echo van verlies en verdriet'*, aldus de makers van de tentoonstelling. De opstelling laat de bezoeker toe om tussen de 'opgebaarde' slachtoffers te lopen, de namen aan te raken en/of er een memento, bv onder de vorm van een klaproosje, achter te laten.

We willen hier van de gelegenheid gebruik maken om erop te wijzen dat de originele gedenkplaten van de Aalsterse slachtoffers in de portiek van het stadhuis momenteel helaas niet zichtbaar zijn omdat ze in de loop der jaren ingekapseld werden in bureaus voor een steeds uitbreidende stadsadministratie. Het zou een mooie afsluiter zijn van de herdenkingsplechtigheden mochten deze gedenkplaten tegen 11 november 2018 opnieuw in hun originele staat te bewonderen zijn.

In de volgende zaal, de pandgang, voert de tentoonstelling de bezoeker naar het Aalst van voor de oorlog, naar de zogenaamde Belle

Epoque. Links geven de exponaten een beeld van een intens openbaar leven met katholieke feesten, kermissen, manifestaties en muziekkorpsen. Rechts geven indrukwekkende uitvergrotingen van oude postkaarten een sfeerbeeld van Aalst als middelgrote stad op de rand van de 19de en 20ste eeuw, een combinatie van oprukkende nijverheid, arbeiderswijken maar ook van landelijkheid. Op de uitvergroete postkaarten zijn reproducties aangebracht van krantenkoppen die lezen als een tijdslijn van een dreigend conflict. Een propaganda-affiche voor de verkiezingen van 1914 tracht de bevolking nog te sussen met de boodschap dat België gespaard zal blijven terwijl de krantenkop van 5 augustus 1914 tegenover de affiche geen twijfel toelaat : het is oorlog.

Het parcours vervolgt op de tweede verdieping waar in diverse sober vormgegeven zalen vier jaar bezetting aan bod komen beginnende met de gewelddadige inval aan de Zwarte Hoekbrug op 27 september 1914. Net als in de kapel wordt de bezoeker geconfronteerd met de gruwel van de inval, deze keer door middel van een film met 3-D beelden van Aalst en vooral ook door een beklijvend ooggetuigenverslag.

In de zaal 'Inval' wordt de bezoeker vergast op de verloren gewaande beelden van 'The Battle of Alost', de Duitse artilleriebeschieting van zondag 27 september 1914 in de omgeving van de Sinte-Annabrug en de Molenstraat. Een Amerikaanse cameraploeg onder leiding van cineast Romeyn Rossiter vond de inslaande artilleriegranaten blijkbaar niet spectaculair genoeg en stelde voor om een gevecht in scène te zetten. In 'het gat van de markt' stond eveneens een barricade opgesteld en de daar aanwezige lansiers hadden de eer om voor de camera een fictieve Duitse aanval af te slaan. De beelden gingen de wereld rond. De eigenlijke film was jaren onvindbaar, maar fragmenten uit 'The Battle of Alost' werden gebruikt in een Duits nieuwsbericht uit 1915 (weliswaar foutief beschreven als gefilmd in een Franse stad). Dhr. Dirk Meert vond de beelden per toeval een week voor de opening van de tentoonstelling terug tijdens zijn opzoeken op de website van het Duitse Bundesarchiv.

Aan de eigenlijke bezetting werden twee zalen gewijd. Zorgvuldig gekozen exponaten geven een beeld van subthema's als het bezettend gezag, miserie, Aalstenaars aan het front, onderlinge spanningen en vormen van verzet. Deze zalen schetsen het spanningsveld waar de titel van de tentoonstelling naar verwijst : 'Tussen gemeenschap en geweld'.

Een reeks prachtige eigentijdse foto's laat ook zien hoe het stadspark in volle oorlog werd aangelegd. Menig Aalstenaar zou deze foto's echter in de zaal rond 'Deportatie' verwachten. Werd het park immers niet

aangelegd om Aalsterse mannen van deportatie te vrijwaren ? Het valt niet te betwisten dat de aanleg van het park aan vele mannen werk verschafte toen er nauwelijks werk was. Maar de eigenlijk deportaties kwamen pas goed op gang toen de laatste spadesteek reeds gegeven was. We verwezen al naar het feit dat de tentoonstelling slechts het orgelpunt is in een programma aan herdenkingsactiviteiten. Bij het subthema 'Bezettend Gezag' zijn de muren beplakt met repro's van tekstaffiches, gebods- en verbodsbepalingen, uitgevaardigd door de Duitse Kommandantur. Deze affiches waren het communicatiemiddel bij uitstek van de bezettende Duitse overheid. Het stadsarchief Aalst liet meer dan 600 van deze affiches restaureren en digitaliseren. Ze zijn op woordniveau doorzoekbaar op de website www.madeinaalst.be. Een unicum in België.

Het einde van de oorlog betekende niet het einde van de miserie voor de bevolking. Opnieuw weten de vormgevers door middel van uitvergroete foto's in de kleinste tentoonstellingszaal de sfeer van de 'barakken' goed weer te geven. De 'barakken' was de volkse benaming voor de noodwoningen die na de oorlog her en der werden opgetrokken. Het vergt weinig verbeelding om een parallel te trekken tussen de povere houten huisjes en de armtierig geklede blootvoetse Aalsterse jeugd en tentenkampen uit oorlogsgebieden anno 2014...

De tentoonstelling eindigt met een zaal gewijd aan de naoorlogse herdenkingen die volgens Prof. Dr. Sophie De Schaepdryver zo kenmerkend zijn voor de Eerste Wereldoorlog : 'De Eerste Wereldoorlog was de eerste catastrofe uit de wereldgeschiedenis waarvan de slachtoffers als individuen werden herdacht. Voor het eerst stond, in de openbare ruimte, het besef centraal dat eenieder van de doden *iemand was geweest*. Voor het eerst verrezen gedenktekens rondom lijsten met namen: gesneuvelden, weggevoerden, terechtgestelden, vermisten. Of deze mensen bij leven sociale status hadden genoten, of zij in het conflict een leidende rol hadden gespeeld, het deed er niet toe: ze hadden geleefd, ze waren in de oorlog gestorven, zij verdienden herdenking'

In deze zaal trekken een aantal door het museum prachtig gerestoreerde vlaggen van oud-strijdersbonden de aandacht. Een korte film vat alles nog eens samen.

Tot slot is er in de pandgang van de tweede verdieping ook nog een zeer overzichtelijke en mooi vormgegeven tijdslijn die parallel aan de zalen waar de bezoeker het typisch Aalsterse verhaal meekrijgt een geheugensteun vormt met het ruimere verhaal van de Eerste Wereldoorlog.

De samenstellers en vormgevers van de tentoonstelling hebben met een bewust gekozen beperkt aantal exponaten in een sober decor de juiste toon weten aan te slaan om hun verhaal te brengen. De sobere vormgeving en het beperkte aantal exponaten zorgen er immers voor dat de tentoongestelde stukken des te meer tot hun recht komen. De indrukwekkende uitvergrotingen, het handelskenmerk van de tentoonstelling, trekken de aandacht van de bezoeker. De multimedia zijn een meerwaarde voor de tentoonstelling.

Kortom, een bezoek aan de tentoonstelling is meer dan de moeite waard, zowel voor Aalstenaars, als voor eenieder uit de wijdere omgeving.

Michel Igual
Stadsarchief Aalst

Postkaart van geësceneerde gevechten, de zogenaamde Battle of Alost, in de Molenstraat op 27 september 1914. (verz. D. Meert)

Praktisch :

Van 27 september 2014 tot en met 29 maart 2015.

Gratis tijdens de openingsuren van 't Gasthuys – Stedelijk Museum, Oude Vismarkt 13, Aalst.

De tentoonstelling is helaas niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers.

LIJST VAN DE BESCHERMENDE EN STEUNENDE LEDEN 2014**Beschermende leden**

Aalst,	Geeroms Luc
Aalst,	François Olivier
Brussel,	Courteaux Willy
Geraardsbergen,	Van Der Maelen Pascal
Hofstade,	De Nul Jan
Meerbeke,	Smet-Blancke Robert
Meerbeke,	De Dobbeleer Gustaaf
Meerbeke,	Mattens - Duville
Nieuwerkerken,	De Sloover Marcel
Pollare,	Van De Perre Dirk
Sint-Michiels,	Hendrickx Dirk
Waterloo,	De Liedekerke Jacques
Zottegem,	Van Bockstaele Geert

Steunende leden

Aalst,	Bomon Lutgard
Aalst,	Cherretté-De Block
Aalst,	Cherretté-De Vos
Aalst,	De Buck Dirk
Aalst,	De Smedt Patrick
Aalst,	Eeman Rodolphe
Aalst,	Haezaert Johan
Aalst,	Saeys Remi
Aalst,	Sallet Jerome
Aalst,	Temmerman Willy
Aalst,	Van Damme Mieke
Aalst,	Van Der Borght Dirk
Aalst,	Van de Winkel-Guns Tineken
Aalst,	Van Langenhove Roger
Aalst,	Verhegge Godelive
Aalst,	Vernaeve-Siau Wilfried
Brussel,	ASBL
Brussel,	Boone Christiaan
Brussel,	Galle Eliane
Denderleeuw,	Couck Georges
Denderleeuw,	Van Der Perre Wilfried
Denderwindeke,	Callebaut Antoine
Denderwindeke,	Cosijn Rafael
Denderwindeke,	Vande Winkel Georges
Destelbergen,	zuster Lutgarde

Diest,	Jacobs-Van Bockstaele
Elene,	Van Den Haezenvelde Joël
Erembodegem,	Cordemans Antoon
Erembodegem,	Claus Gilbertus
Erembodegem,	Van Bockstaele Marc
Geel,	Tanghe Christine
Gent,	De Latte Guido
Geraardsbergen,	Goethals-De Braekeleer
Geraardsbergen,	Van Bockstaele Raf
Gijzegem,	Lateur Patrick
Gijzegem,	Vanderhaegen Joseph
Grimminge,	Pauwels Et.
Halle,	Anckaert Frans
Hofstade,	Willems Geert
Hove,	Van Bockstaele Paul
Kortenbergh,	Schollaert JM
Lede,	De Smet Georges
Lede,	Van Langenhoven Bart
Liefinghe,	Cassimons Joseph
Massemen,	Willems Hubert
Meerbeke,	Smet-Blancke Robert
Meldert,	Robijns-Ceulemans Luc
Melle,	Vander Poorten Philippe
Mere,	De Boeck-Bavay
Mierlo,	Van Stevendaal H.
Nederhasselt,	Schaubroeck - Scheerlinck F
Nieuwerkerken,	De Schryver Fredy
Ninove,	De Bisschop Eduard
Ninove,	De Saedeleer Eric
Ninove,	Pardaens André
Ninove,	Scheerlinck Hans
Ninove,	Slagmuylder Everard
Ninove,	Walravens Marc
Ogy,	Van Der Poorten Willy
Overboelare,	Van der Mynsbrugge Koen
Outer,	Janssens Wilfried
Schendelbeke,	Cock Marcel
Schendelbeke,	De Chou Freddy
Sint-Amansberg,	Timmermans Paul
Steenhuize,	Van den Berghe Marc
Vorst,	Van Lil Elisabeth
Zoersel,	Vogel Norbert
Zottegem,	De Temmerman Ignace
Zottegem,	Van Steenberge Jacques

Vernieuwing van de abonnementen voor 2015

€ 17 gewoon lid - € 25 steunend lid - € 35 beschermend lid

De lijst van de steunende en beschermende leden wordt in nr. 4 van elke jaargang afgedrukt.

Ons lidgeld blijft ongewijzigd. Gelieve om de administratie te vergemakkelijken voor betaling bij voorkeur het bijgevoegde overschrijvingsformulier of een elektronische overschrijving te gebruiken. Wie geen lid meer wenst te blijven, gelieve ons daarvan, schriftelijk, telefonisch of via e-mail op de hoogte te stellen, zo niet wordt geacht dat het lidmaatschap doorloopt.

We kijken uit naar onze volgende jaargang 2015. We danken onze leden, gewone, steunende en beschermende, voor hun trouw en hun belangstelling voor ons tijdschrift. Wij blijven inhoudelijk gaan voor kwaliteit en variatie.

Wij zijn een van de weinige historische kringen die verder kijken dan de gemeentegrenzen. Die regionale dimensie, getuige onze bibliografie, is uniek aan ons tijdschrift. Waarom vrienden of kennissen met belangstelling voor regionale geschiedenis als nieuwjaarsgeschenk geen abonnement aanbieden?

Tevens wijzen we op een aantal diensten die we aanbieden:

- Onze vernieuwde website: www.hetlandvanaalst.be
- Onze nieuwsbrief voor leden en niet-leden: inschrijven kan door het sturen van een lege email naar hetlandvanaalst@telenet.be met als onderwerp 'inschrijven'.
- De gratis elektronische toegang tot de eerste vijftig jaargangen van ons tijdschrift. Dit pakket staat niet on-line. Een nummer of een jaargang kan aangevraagd worden op ons emailadres. De elektronische versie van het gevraagde wordt dan doorgestuurd.

INHOUDSTAFEL - JAARGANG LXVI - 2014

Artikelen

- Luk Beeckmans en Dirk VAN DE PERRE, *De Berg en het Hof van Beveren op de grens van Sint-Antelinks en Aspelare* 7-34
- Rudy Van ELSLANDE en Dirk VAN DE PERRE, *De heren van Pollare in de 14de en 15de eeuw. De families Van (der) AA (Gruuthuse), Van Axel, Van Massemen en De Vos* 35-54
- Dirk VAN DE PERRE, *De 'onwettige geboorte' van abt Antoon de Langhe en de strijd om de prelatuur in de Ninooftse abdij (1579-1594)* 55-78
- Dirk PODEVIJN, *Honderdvijftig jaar Katholieke Kring De Eendracht, 1863-2013* 83-148
- Luc ROBIJNS, *Van 'Hoofdwachtpost tot 'Brasserie Borse van Amsterdam'* 149-180
- Georges VANDE WINKEL en Wilfried VERNAEVE, *Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst 2013 (met aanvullingen uit de vorige jaren)* 181-254
- Reinoud VERMOESEN, *Boeren in het pre-industriële Aalst* 255-268
- Marcel COCK, *'Mijn gezegend oord Onkerzele'. Religieuze verschijningen in België, inzonderheid in Onkerzele, tijdens het interbellum (Deel 1)* 269-292
- Kristof PAPIN, *'Tot meesten proffijte vande eygenaere des zelve hoppe'. Een onderzoek naar het transport van hop tijdens het Ancien Régime* 293-304
- Romain John VAN DE MAELE, *Het protest tegen de vervuiling van de Dender (1945-1980). Een milieuhistorische verkenning (Deel 1)* 305-330
- Geert VAN BOCKSTAELE, *De kruisweg voor de Sint-Christoffelkerk van Evergem door Alphonse Van Den Eycken uit Geraardsbergen (1863-1864)* 331-332

In memoriam

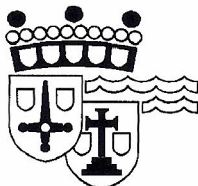
- In memoriam Luc De Rijck (1935-2013), gewezen voorzitter* 5-6
- In memoriam Freddy Caudron (1944-2014), gewezen bestuurslid* 79-80

Signalement

- Aalst herdenkt de Grote Oorlog met tentoonstelling (Michel IGUAL)* 333-336

Mededelingen

- Wat brengt deze nieuwe jaargang en de verdere toekomst 3-4
- Lijst van de beschermende en steunende leden 2014 337-338
- Vernieuwing van de abonnementen 339
- Inhoudstafel Jaargang LXVI-2014 340

GESCHIEDKUNDIGE
VERENIGING
HET LAND VAN AALST

LOSSE NUMMERS - OUDE JAARGANGEN - PUBLICATIES

Los nummer: € 5 • Volledige jaargang: € 18

H. VAN ISTERDAEL, e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983), 2 banden - 915 blz.: € 30

G. VANDE WINKEL, W. VERNAEVE, Systematisch register op de jaargangen 1 - 50 van het geschiedkundig tijdschrift Het Land van Aalst 1949 -1998, Aalst, 1999 - 158 blz.: € 6

Horenbaultkaart (1596) van het "Land van Aalst" - kleurendruk - 1988: € 25
Sanderuskaart van het "Land van Aalst" - kleurendruk - 1998: € 5

Vijf reproducties van Sanderusprenten - kleurendruk - 1998-2000

- Waterkasteel - Moorsel
- Kasteel - Zandbergen
- Abdij Ten Roosen - Aalst
- Minicmenklooster - Geraardsbergen
- Kasteel - Idegem

per stuk: € 2,5

volledige reeks in mapje: € 10

Stadsplattegronden van Aalst (1), Ninove (2) en Geraardsbergen (2) van Jacob van Deventer (1565) - kleurendruk - 2008.

per kaartblad: € 12

volledige reeks van 5 bladen: € 50

De prijzen zijn te verhogen met de verzendingskosten. Vooreleer te bestellen, neem eerst contact op met Marc Uyttersprot: uyttersprot.marc@skynet.be

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekening-nummer 393-0303276-46 van Het Land van Aalst, Asserendries 118, 9300 Aalst

DE RIEMAECKER
printing
B V B A

Nukerkeplein 9 • B-9681 Nukerke
Tel. 055 21 14 04 • Fax 055 21 20 00
info@deriemaecker.be • www.deriemaecker.be

Op de kaft is de penning van "Het Land van Aalst" (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baroniëën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

M. COCK	
‘Mijn gezegend oord Onkerzele’. Religieuze verschijningen in Onkerzele tijdens het interbellum	269-292
K. PAPIN	
‘Tot meesten proffijte vande eygenaere des zelve hoppe’. Onderzoek naar het transport van hop tijdens het Ancien Régime	293-304
R.J. VAN DE MAELE	
Het protest tegen de vervuiling van de Dender (1935-1980). Een milieuhistorische verkenning	305-330
G. VAN BOCKSTAELE	
De kruisweg te Evergem van Alphonse Van Den Eycken uit Geraardsbergen	331-332
SIGNALEMENT	
Aalst herdenkt de Groote Oorlog met tentoonstelling	333-336
Lijst van de beschermende en steunende leden 2014	337-338
Vernieuwing van de abonnementen	339
Inhoudstafel Jaargang LXVI-2014	340

